

70. 013

MAGYAR
KÖNYV-
SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
1876—1976

1976

4

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

92. ÉVF. 1976/4. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

✱

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratosokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrekktúra visszaküldésével egyidőben.

Magyar vonatkozású röplapok eddig ismeretlen nyomdászai

Négy évszázad távlatából nehéz lenne egyértelmű magyarázatot keresni arra, hogy a 16. századi nyomdászok mikor és miért nem tüntették fel nevüket vagy legalább a nyomdahelyet kiadványaikon. A világnézeti vagy politikai szempontból kényes tárgyú műveknél bizonyára indokolt óvatosságból hallgatták el a nyilvánossághozatalban vállalt szerepüket. A sok kiadást megért népszerű műveknél és a török harcokról szóló tudósításoknál azonban más oka is lehetett a megjelenési körülmények eltitkolásának. Nem egy esetben talán az az eléggé elterjedt gyakorlat, hogy a könyvnyomtatók a nagyobb érdeklődést kiváltó szövegeket egymás kiadványai alapján egyszerűen utánnyomták, ismételten forgalomba hozták, s ezekkel a „kalózkidásokkal” rontották az eredeti kézirat, híradás alapján készült, tehát nyilvánvalóan nagyobb anyagi befektetést igénylő, első kiadás nyomdászának üzleti lehetőségeit. Bármilyen okból is történt, annyi bizonyos, hogy a magyarországi török harcokat megörökítő, névtelen tudósítások, röplapok jelentős hányada nyomdásznev és nyomdahely nélkül látott napvilágot. Közülük sokat még ma is impresszum adatok nélkül tart nyilván a szakirodalom. Ez alkalommal néhány olyan 16. századi magyar vonatkozású röplapot ismertetünk, amelyeknek megjelenési körülményeit az illusztrációk és a betűtípusok vizsgálata alapján megnyugtatóan tisztázni lehetett.

1. *Turcken puechlein. Ein Nutzlich Gespräch oder vnderrede etlicher personen. Zu besserer Christlicher ordenung vñ lebens gedichtet . . .* (28b lev.) Geendet im Mertzzen als man zalt Tuzent funffhundert zwentzig vnd zwey jar.¹

H., év. ny. n. 4° 28 lev.

KERTBENY 159.² App. H. 1643.³ HUBAY 47.⁴ GÖLLNER 172. és 174/1.⁵

A kis mű a 16. század első negyedében megjelent érdekesebb, magyar vonatkozású röplapokhoz tartozik. Nem tehetségtelen, ismeretlen szerzője nemcsak

¹ A címléírásokban a sorvégeket és az f betűt nem jelöljük. Az általunk megállapított nyomdahely és nyomdász helyett pedig a korábbi szakirodalomban közölt adatokat idézzük.

² KERTBENY Károly: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454–1600. Ungarn betreffende deutsche Erstlings-Drucke 1454–1600.* Budapest 1880.

³ App. H. = APPONYI, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. 1–4.* München, 1903–1927.

⁴ HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718. Feuilles volantes, gazettes et pamphlets hongrois ou relatifs à la Hongrie, conservés à la Bibliothèque Nationale de Budapest 1480–1718.* Budapest, 1948.

⁵ GÖLLNER, Carl: *Turcica. Die europäischen Türckendrucke des XVI. Jahrhunderts. 1–2.* Bucuresti-Berlin, 1961–1968. — Göllner nem betűhíven ismerteti a két variáns címszövegét.

Magyarország politikai helyzetéről tájékoztat, hanem a gazdasági, társadalmi nehézségek, a közállapotokban jelentkező visszásságok bemutatásával a mohácsi csatavesztés közvetett okaira is felhívja a figyelmet. Az ország helyzete és állapotának megítélése egy beszélgetés keretében, négy személy — a remete, a magyar, a török és a cigány — véleménye alapján bontakozik ki. A szerző a legsúlyosabb megállapításait a törökkel mondatja el. 1522-ben nyilván nemcsak Magyarországon, hanem Európa más területein is megdöbbenést kelthetett az a kijelentés, hogy az elszegényedett magyar királytól már nem kell tartania a töröknek, hiszen a budai várban az udvartartás költségeit sem tudják fedezni. A magyar király megfelelő ütőképességű hadat nem tud állítani, s olyan hadvezére sincs, mint amilyen *Hunyadi* János volt. Következésképpen semmi kétség nem férhet az ország török kézre jutásához.

A korabeli törökellenes irodalmat meglehetősen jól ismerő szerző ezzel a reális tájékoztatással és a magyarokra vonatkozó bírálattal mindenekelőtt a vezűly felismerésére, felelősségtudatra és egységes állásfoglalásra kívánta buzdítani kortársait. Célját ugyan nem érte el, de a *Turcken puechlein* közel egykorú kiadásából arra következtethetünk, hogy az 1522 márciusában befejezett művet Európa-szerte érdeklődéssel fogadták.

KERTBENY a *Turcken puechlein* 1522-ből származtatható hat kiadását ismereti, GÖLLNER Turcica-bibliográfiája pedig 172–174. számon ugyancsak hat kiadást említ. Valamennyi hely és nyomda megnevezése nélkül került forgalomba. Csak a mohácsi katasztrófa után, 1527. január 24-én jelent meg a mű utánnyomata Hans LUFFT wittenbergi nyomdász nevével. Ez a kiadás azonban már nem Magyarország, hanem Ausztria érdekében készült, amint azt a címlapmetszeten a „Wach auff Oesterreich. Virtus vivit post mortem” jelmondat tanúsítja (App. H. 1658.).

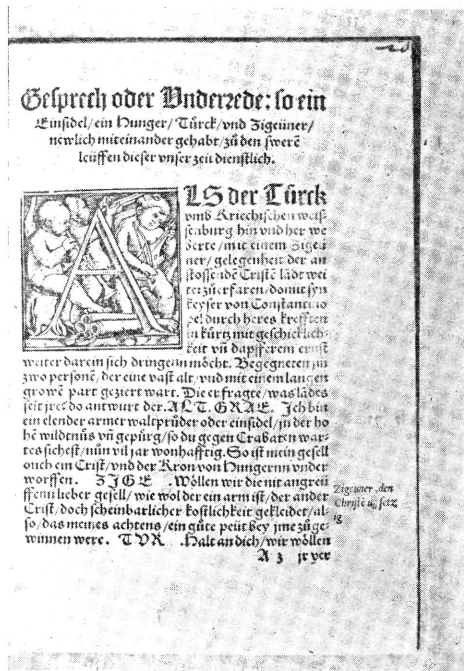
Az Országos Széchényi Könyvtárban a *Turcken puechlein* két címlapvariánsa van meg. HUBAY Ilona röplapkatalógusa és az itt közölt címléírás a KAZINCZY-féle példány (Röpl. 47) címszövegét követi, amelytől az APPONYI-példány (App. H. 1643) címszövege a „zu besserung Cristlicher” szavak szedésében különbözik.⁶ Hogy KAZINCZY Ferenc hogyan jutott az érdekes röplap birtokába, arról nincsenek adataink. APPONYI Bécsben vásárolhatta példányát, mert kötete hátsó kötéstáblájának belsején a GILHOFER és RANSCHBURG cég nyomtatott könyvjegye látható.

A két variáns röplap mindeddig ismeretlen nyomdászának meghatározásához az A₃ levél fametszetes kezdőbetűje (50 × 50 mm) adta az útbaigazítást. Erről a muzsikáló gyermekeket ábrázoló A iniciáléről már APPONYI megállapította, hogy az bizonyosan Hans HOLBEIN munkája. A szép fametszetes kezdő HOLBEIN *Kinderalphabet* néven ismert nagyméretű iniciálesorozatából való, amelyet az 1522. évtől kezdve Valentin CURIO bázeli nyomdász használt.⁷ HOLBEIN — ugyancsak gyermekalakokkal díszített — kisebb méretű iniciáléi viszont a bázeli CRATANDER és BEBEL-officina könyvdíszeként váltak széles körben ismertté.

A 16. század első felében Bazel a reneszánsz könyvkiadás egyik fontos központjává fejlődött, amelyben a humanista tudósok tevékenysége állandó ösz-

⁶ A British Museum példányának címléírása, mind az App. H. 1643, mind a Röpl. 47 címszövegétől eltér. Vö. *British Museum. General catalogue of printed books*. 188. köt. 719. hasáb.

⁷ BUTSCH, A. F.: *Die Bücherornamentik der Renaissance*. 1-2. Leipzig 1878. 1. köt. 60. tábla.

1. kép

tönzést és lehetőséget nyújtott a mesterségüket művészetként űző könyvnyomtatóknak legjobb képességeik kibontakoztatására. A hagenai születésű Valentin CURIO tipográfiája Andreas CRATANDER bázeli nyomdászéhoz hasonlóan. A szembetűnő CRATANDER-hatás alapján jutott Josef BENZING arra a feltevésre, hogy CURIO önállósodása előtt a CRATANDER-officinában dolgozhatott.⁸ A kitűnő nyomdászattörténész következtetését Valentin CURIO saját megállapítása erősíti meg. Egyik előszavában ugyanis azt írja, hogy kiadói szorgalmazására vállalta el a korábban a CRATANDER-műhelyben általa ki-nyomtatott HORATIUS-mű új kiadásának elkészítését.⁹ Pályája elején tehát CURIO az egyik legjobb könyvnyomtató cégnél működött, s ott szerzett szakmai tudásával későbbi, önálló műveiben mesteréhez méltóan valósította meg a reneszánsz tipográfia célkitűzéseit.

A *Turcken puechlein* nem reprezentatív kiadványnak, hanem népszerű olvasmánynak készült. Ennek ellenére nyomdai kiállítása a legtöbb 16. századi röplapénál lényegesen gondosabb. Címlapján tölcser alakba rendezett a hosszú magyarázó cím szövege, akárcsak a *Die verteütschtē Text aus den Bebstlichen Rechten* című CURIO-nyomtatványban.¹⁰ Azonos a két kis kötetben a címszöveg

⁸ BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden, 1963. 32-33.

⁹ SCHOTTENLOHER, Karl: *Widmungsvorreden deutscher Drucker und Verleger des 16. Jahrhunderts*. Gutenberg-Jahrbuch, 1942/43. 148. l. 28. sz.

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár, Ant. 2457. — Ezt az ugyancsak hely és nyomdanév nélkül megjelent kiadást a British Museum katalógusa közli Valentin Curio nyomtatványaként. Vö. *Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and*

alá szedett dísz, valamint az élőcímek és a szöveg éles metszésű betűtípusa. A *Turcken puechlein*ben a HOLBEIN iniciálén kívül egyetlen fametszetes kezdő van: egy állatalakos F iniciálé (25 × 25 mm.) az A₂ levél rektóján. Ez is Valentin CURIO készletéből való; a sorozat egyéb darabjait az ugyancsak 1522-ben nyomtatott MARSILIUS PATAVINUS-kiadványában használta a nyomda.¹¹

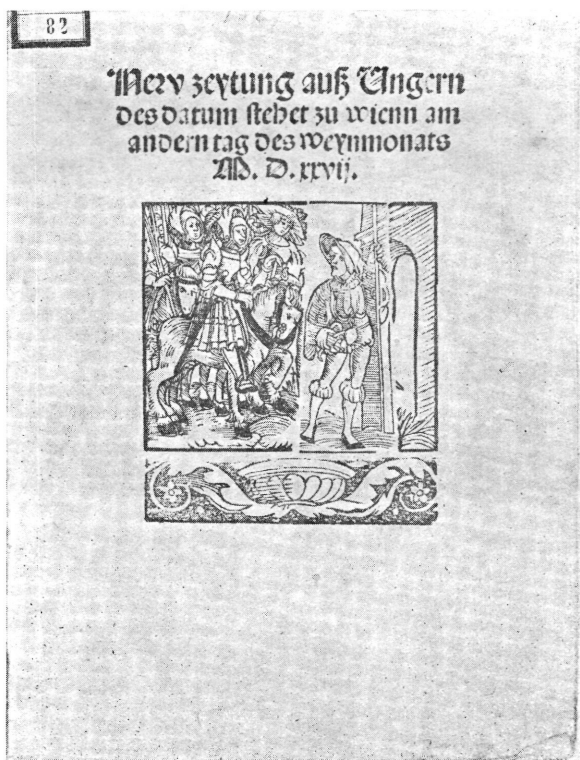
A török feltartóztatásának lehetőségei miatt a korabeli közvéleményt kétségkívül érdeklő *Turcken puechlein* azonos tipográfiai kiállítású két változatát tehát Valentin CURIO bázeli nyomdája hozta forgalomba.

2. *New zeytung auss Ungern des datum stehet zu wienn am andern tag des weynmonats. M. D. XXVij.*

H., ny. n. 4° 4 lev.

KERTBENY 300. App. H. 197. HUBAY 82.

Az Országos Széchényi Könyvtárban két példányban meglévő röplap SALM Miklós 1527. szeptember 27-én Tokajban kelt levele alapján Tokaj elfoglalásáról tudósít, majd röviden beszámol Eger várának visszafoglalásáról.¹² A röplap

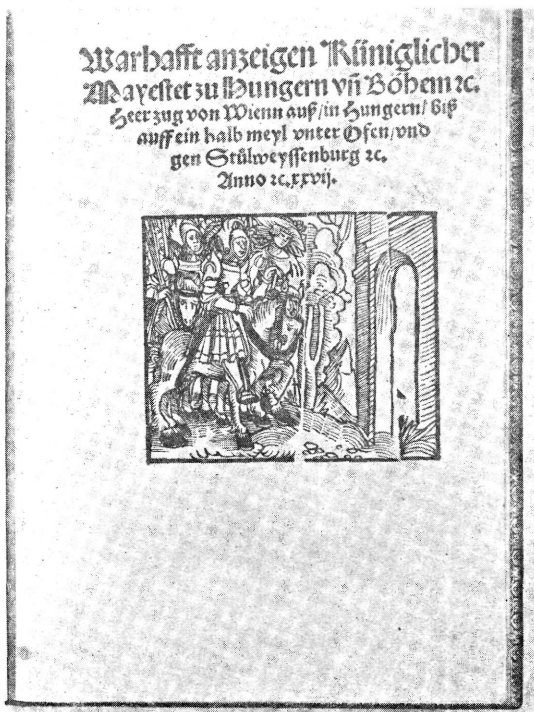
2. kép

German books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum. London, 1962. (továbbiakban: BMC German) 673. 1.

¹¹ MARSILIUS PATAVINUS: *Opus insigne cui titulum fecit autor Defensorem pacis.* [Basel, Valentin Curio]. Országos Széchényi Könyvtár, Ant. 1724.

¹² Röpl. 82 és App. H. 197.

négy fametszetből összeállított, különös illusztrációval került forgalomba. A címkép alsó része egy ornamentális díszű záróléc; felette a baloldali fametszet lovascapatot, a középső német viseletű zsoldos katonát, a jobboldali fametszet boltíves kapubejáratot ábrázol. A négy metszet közül kettő — a lovascapat, és a boltíves kapu — az ugyancsak 1527-ben megjelent *Königlicher Maiestat zu Behem vnd Hungern . . . Zug vnd eynreytten auff die Crönung gen Prag* című kis nyomtatványban is szerepel.¹³ Ebben az I. FERDINÁND prágai koronázásáról tudósító újságban azonban a két metszet között egy lándzsás katonacsoportot szemléltető — tehát az előzőekben ismertetett képektől eltérő — metszet nyert elhelyezést. A British Museum katalógusa szerint a prágai koronázásról közreadott tudósítást az augsburgi Heinrich STEINER nyomdája hozta forgalomba.¹⁴ Minthogy a Tokaj bevételéről beszámoló röplapban (Röpl. 82 és App. H. 197) nemcsak az ismertetett két metszet, hanem a betűtípusok is megegyeznek a STEINER-nyomdából származó prágai tudósítás azonos tárgyú metszeteivel, ill. megfelelő típusaival, nincs okunk kételkedni abban, hogy a Tokaj bevételéről tudósító *New zeytungot* is az augsburgi STEINER-nyomda adta közre. Annál kevésbé, mert Heinrich STEINER élelmes illusztráló módszerét más alkalommal, így az alábbi röplapban is alkalmazta.

3. kép

¹³ HUBAY 79.¹⁴ BMC German 300. 1.

3. *Warhafft anzeigen Küniglicher Mayestet zu Hungern . . . Heerzug von Wienn aus, in Hungern, bisz auff ein halb meyl vnter Ofen, vnd gen Stülweyssenburg . . . Anno zc. xxvij.*

H., év, ny. n. 4° 4 lev.

KERTBENY 290. APPONYI H. 198.¹⁵

A FERDINÁND király magyarországi útjáról és Budára vonulásáról szóló tudósítás bizonyára még 1527-ben jelent meg. Címlapját a témának megfelelően várba vonuló sereget ábrázoló metszet-kombináció díszíti. A három részletből összeállított címkép két szélső eleme ismert: a baloldali zsoldoscsapatot és a jobboldali boltíves kapubejáratot ugyanis már a tokaji tudósítással kapcsolatban említettük.¹⁶ A *Warhafft anzeigen* címlapján azonban a két részlet között új elemként sziklás-fás háttér látható. Hogy valóban ismét az augsburgi STEINER-nyomda illusztrációs ügyeskedéséről van szó, azt a nyomtatvány tipográfiai vizsgálata igazolta. Az A₂ levél rektóján ugyanaz az A iniciálé ismétlődik, mint a prágai bevonulást ismertető újságlapon (Röpl. 79). A *Warhafft anzeigen*-ben alkalmazott kiemelőtípust és szövegtípust pedig CURIPESCHITZ *Itinerarium*-ában használta 1531-ben az augsburgi STEINER-nyomda.¹⁷

Heinrich STEINER ma már különösnek ható metszetkompilációi a 16. században nem botránkoztatták meg az olvasót. Két strassburgi nyomdász — Josias RIHEL és Samuel EMMEL — hasonló leleményességgel illusztrálta az 1562-ben megjelent LIVIUS-kiadását.¹⁸ Pedig Strassburgban a 16. században kiváló grafikus művészek működtek, s számos nyomda az átlagosnál gazdagabb könyvdíszállományt mondhatott magáénak. Hogy ennek ellenére a nyomdászok még ilyen különös módon is igyekeztek variálni meglévő metszeteiket, az leginkább az illusztráció közönségvonzó és művelődéstörténeti jelentőségével magyarázható. A korai nyomtatványokban ugyanis az illusztrációtól elsősorban a szöveg képi megjelenítését, az esemény lényegének közérthető és hangulatkeltő bemutatását, az érdeklődés felkeltését várták, s e fontos funkció mellett háttérbe szorult az eredetiség és kvalitás kérdése.

4. *Des Turcken Erschreckliche belagerung, vnd Abschiedt der Stat Wien.* 1529.

H., év, ny. n. 4° 6 lev.

KERTBENY 385. App. H. 211. GÖLLNER 339.

Bécs 1529. évi megszállása olyan megdöbbentő bizonyítéka volt az immár nemcsak Magyarországot fenyegető török előretörésnek, hogy közvetlenül az esemény után számos újságlap adta hírül az osztrák főváros elesését. Az APPONYI Sándor által a KARAJAN-gyűjteményből vásárolt fenti röplap a Bécs megszállásáról tudósító ritkaságokhoz tartozik. Tartalmi szempontból kevésbé jelentős e röplap, mert utánnymotat; a *Turckhen belegerung* szövegét ismétli meg. Csupán a 6. levéltől kezdve közöl új híryanagot a török bécsi kivonulásáról.

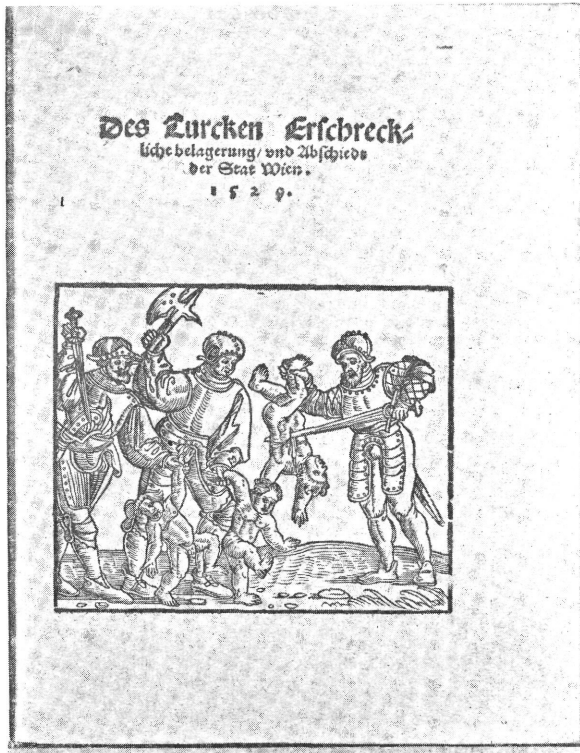
A röplap gondos, részletező technikájú címképe (83 × 101 mm) gyermekeket lemészároló katonákat ábrázol. A nyomdász nyilván a törökök kegyetlenkedésének szemléltetésére nyomatta le a röplap címlapjára ezt a metszetet, pedig a képen nem török, hanem német páncéltörzestű katonák gyilkolják le a gyermekeket. A fametszet bizonyíthatóan nem is ehhez a nyomtatványhoz készült; már 1527-ben megjelent Johannes LICHTENBERGER *Die Weissagung*e című

¹⁵ Nem azonos HUBAY Ilona röplapkatalógusa 84. tételével.

¹⁶ Röpl. 82 és App. H. 197.

¹⁷ HUBAY 134.

¹⁸ Országos Széchényi Könyvtár, Ant. 9159.

4. kép

munkájának LUTHER előszavával közreadott kiadásában.¹⁹ A MÁTYÁS királyra vonatkozó jóslata miatt magyar szempontból sem érdektelen LICHTENBERGER-kötetet a wittenbergi *Lufft*-nyomda hozta forgalomba, Georg LEMBERGER színvonalas illusztrációival. Ugyanebből a fametszet-sorozatból való a *Des Turcken Erschreckliche belagerung* utolsó lapjának azonos stílusú és metszési technikájú illusztrációja (82 × 74 mm). Röplapunk tehát — a metszetek tanúsága szerint — a kitűnő grafikus művészeket foglalkoztató és betűanyaggal is jól felszerelt LUFFT-nyomdában készült. Hans LUFFT a kis nyomtatványt a gazdaságosság szem előtt tartásával, régi metszeteivel és takarékos, szoros szedéssel állította elő. A címsorok kiemelésére egyetlen típust alkalmazott, magát a szöveget pedig az 1525. évi LUTHER-kiadásának kenyértípusával szedte.²⁰

5. *Neue zeytung von vereinigung vnd Frid, so zwischen Rö. Kü. Maiestat vnd dem grossmechtigsten Türckischen Keiser in kurtz verschiner zeyt beschehen.*

H., év, ny. n. 4° 4 lev.

HUBAY 154. GÖLLNER 507.

¹⁹ SOLTÉSZ Zoltánné: *Johannes Lichtenberger Pronosticatiójának Mátyás királyra vonatkozó jóslata és illusztrációi*. Magyar Könyvszemle 1976. 33. l. — Jelzete: App. H. 2533 a.

²⁰ LUTHER, Martin: *Ein Sermon von des Judischen reichs vnd der weltende*. Wittenberg, 1525. Országos Széchényi Könyvtár, Ant. 2735 (4).

Az I. FERDINÁND és a török által 1533-ban kötött békeszerződésről szóló tudósítás szerény kiállításban került a közönség elé. A kis nyomtatványban egyetlen illusztráció nincs, így a nyomdameghatározás kiindulópontjául csupán a szövegkezdő E iniciálé (25 × 22 mm) szolgálhatott. Salomon von ROERMOND *Eine Neue Prognosication* című művének 1540 körüli — nyomdásznev nélkül közreadott — kiadásában sikerült ugyanezt a puttóval díszített, fametszetes kezdőbetűt megtalálni.²¹ A Salomon von ROERMOND-kiadásban röplapunk szövegtípusa is szerepel, tehát a két nyomtatvány azonos nyomdából származtatható. A British Museum katalógusa szerint Salomon von ROERMOND fenti munkáját Georg WACHTER nürnbergi nyomdász hozta forgalomba.²² A nürnbergi WACHTER-műhelyben jelent meg tehát az 1533. évi békekötésről tudósító *Neue zeytung* is.

A *Neue zeytung* meghatározásához végzett típusösszevetések során még egy 16. századi újságlap megjelenési körülményeire derült fény. Ennek a nem magyar vonatkozású röplapnak a következő a címe:

Neue zeyttung von Speyr. Von handlung der Fürsten einreytten vnd erscheynung.
M.D. xxix.

H., év, ny. n. 4° 4 lev. (Ant. 3131 (32)).

A röplap az 1529. évi speyeri birodalmi ülésen résztvevő előkelőségekről tudósít. Meglehetősen szerény kiállításban került forgalomba. Egyetlen E iniciáléja pontosan megegyezik az 1533. évi békekötésre vonatkozó — előbb ismertetett — *Neue zeytung* E kezdőbetűjével. Mindkét nyomtatvány címszövegét is azonos betűtípusokkal szedték. Fentiek alapján tehát bizonyítottnak tekinthető, hogy a *Neue zeyttung von Speyr* című újságlap (Ant. 3131 (32)) a nürnbergi Georg WACHTER nyomdász kiadványa.

6. *Warhafftiger vñ gründlicher bericht, des Türckens Eroberung Zigeths, erfolgt auff den 7. tag Septembris, M. D. LXVI.*

H., év, ny. n. 4° 6 lev.

App. H. 1816.

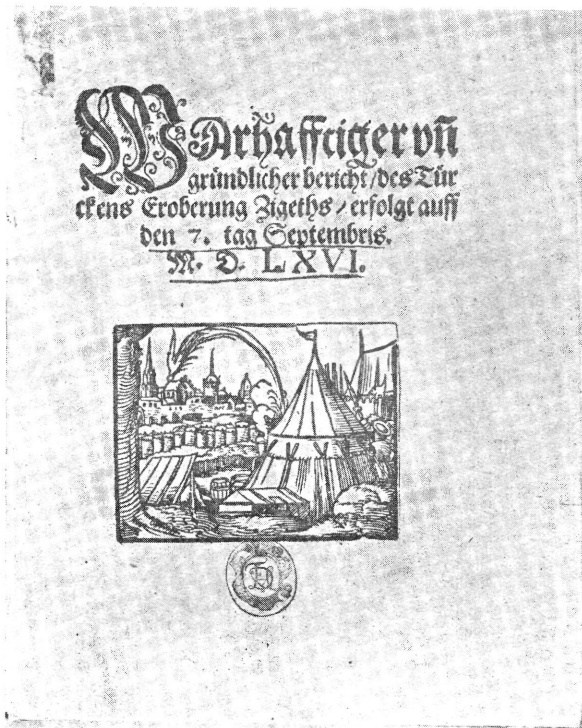
A röplap a hasonló tárgyú tudósításoknál részletesebben számol be Szigetvár elestéről. Szövegét 1566. szeptember 29-én a Győr melletti császári táborból keltezte ismeretlen szerzője, s így a fontos eseményt hírül adó röplap minden bizonnyal még 1566-ban jelent meg hely és nyomdásznev nélkül. Címképe ostromjelenet (55 × 72 mm): az előtérben ábrázolt sátoztáborból ágyúval lövik a háttérben felmagasodó, fallal megerősített várost. Ugyanezzel az illusztrációval került forgalomba 1566-ban egy másik újságlap, amely *Ausszug etlicher Zeitungen* címmel Szigetvár elestén kívül az Adriai-tenger mellett folyó török harcokról is beszámol. Ez utóbbi nyomtatványban a címkép alatt „Gedruckt zu Nürnberg, durch Valentin Geyssler” kolofon olvasható.²³

Az *Ausszug etlicher Zeitungen* ugyancsak APPONYI Sándor Hungarica-gyűjteményével került az Országos Széchényi Könyvtárba, de a gyűjtemény kitűnő katalógusa nem tesz említést a két azonos tárgyú röplap metszetkapcsolatáról. Ennek oka az lehetett, hogy amikor az *Ausszug etlicher Zeitungen* címleírása 1900-ban a katalógus első kötetében megjelent, a *Warhafftiger vñ gründlicher*

²¹ Országos Széchényi Könyvtár, Ant. 10227.

²² BMC German 774. l.

²³ App. H. 399. HUBAY 246.

5. kép

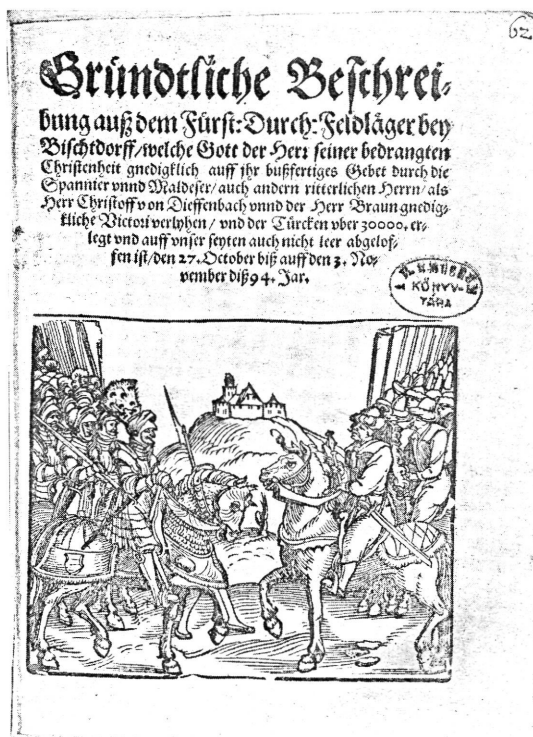
bericht valószínűleg még nem volt APPONYI Sándor birtokában. Ez utóbbi röplapot ugyanis a katalógus 1925-ben közreadott harmadik kötete ismerteti. Ha az első kötet sajtó alá rendezésekor APPONYI Sándor a két nyomtatványt egymás mellett láthatta volna, úgy nyilván nemcsak a metszetazonosságra figyel fel, hanem azt is észreveszi, hogy mindkét röplap azonos kiemelő- és szövegtípussal készült, fametszetes kezdőbetűik pedig ugyanabból az iniciálésorozatból valók. Ezek a tények pedig egyértelműen azt bizonyítják, hogy az impresszum nélkül közreadott *Warhafftiger vñ gründlicher bericht* Valentin GEISSLER nürnbergi nyomdájának terméke.

7. *Gründliche Beschreibung auss dem Fürst: Durch: Feldläger bey Bischtdorff.* (2b lev.) Erstlich gedruckt zu STRAUBING.

Ny. n. 4° 2 lev.

HUBAY 335.

A röplap Christoff von TEUFFENBACH császári hadvezér magyarországi harcáról (1594. okt 27-nov. 3.) és Püspöki visszafoglalásáról számol be. A kis nyomtatvány a 16. században elég gyakran alkalmazott, kétértelmű kolofonnal jelent meg. Az „Erstlich gedruckt zu Straubing” impresszum ugyanis jelentheti azt, hogy a szöveget most, először Straubingban nyomtatták ki, de hihetőbb az az értelmezés, mely szerint a mű korábban — első ízben — Straubingban került forgalomba. Straubing nem tartozott a jelentős könyvkiadócentrumokhoz. A 16. században mindössze két könyvnyomtató működött e

6. kép

városban: 1560—1565 között Johann BURGER, 1580 és 1617 között pedig Andreas SUMMER.²⁴ Az 1594. évi eseményekről tudósító rölapunk tehát készülhetett volna Andreas SUMMER nyomdájában. Ezt a feltevést azonban az Országos Széchényi Könyvtárban meglévő egyetlen 16. századi SUMMER-kiadvány alapján sem cáfolni, sem bizonyítani nem lehet, mert annak címsorait és szövegét más betűtípusokkal szedték.²⁵

Többszöri áttétellel ugyan, de végleges megoldáshoz ismét rölapunk illusztrációja vezetett, amely a DÜRER és Sebald BEHAM utáni nürnbergi fametszés egyik jelentős egyéniségének, Erhard SCHÖN-nek a kompozícióját követi. SCHÖN metszete 1530-ban jelent meg Christoff ZELL nürnbergi nyomdász egyik török tárgyú nyomtatványában.²⁶ Ebben a rölapban a metszet felső keretléce helyén szedett szöveg tájékoztat a seregek élén, egymással szemben álló hadvezérekről, V. KÁROLY császárról és II. SZOLIMÁN szultánról. A SCHÖN-féle illusztráció kópiáján ez a szöveg nem szerepel, a felső keretvonalat elég ügyetlenül nyomdai úton pótolták. Más részletekben is eltér egymástól a két metszet, ami legjobban a domboldalon levő vár tornyán figyelhető meg. Erhard SCHÖN

²⁴ BENZING i. m. 427. 1.

²⁵ App. H. 1935 (1).

²⁶ HUBAY 117. — RÖTTINGER, Heinrich: *Erhard Schön und Niklas Stör, der Pseudo-Schön*. Strassburg 1925. 77. 1.

metszetének másolatát 1566-ban a nürnbergi GEISSLER-nyomda használta *Ausszug etlicher Zeitungen* című kiadványában.²⁷

Röplapunk címképe ugyanarról a dúcról készült, mint a GEISSLER-nyomda illusztrációja, de csaknem húsz évvel később. Nyomdászunk tehát nem lehetett Valentin GEISSLER, mert nevezett csak 1576-ig működött.²⁸ Heinrich RÖTTINGER szerint Erhard SCHÖN metszetének kópiája 1604-ben jelent meg újra Johann KNORR nürnbergi nyomdász *Warhafftige Neue Zeitung*-jában.²⁹ Megállapításunk szerint azonban e metszet már korábban a KNORR-nyomda birtokában volt: 1592-ben Johann KNORR atyja, Nikolaus KNORR e metszettel adta közre az 1592. június 19-i bihácsi csatáról tudósító *Klägliche Zeittung*-ot.³⁰ Röplapunk és a *Klägliche Zeittung* címképe kétségtávol azonos dúcra készült, mert mindkét metszetet jól látható, hogy a dúc az alsó keretnél két helyen is megsérült. Az 1566. évi GEISSLER-illusztráción ugyanezeket a helyeken még csak a dúc jóval enyhébb sérülésének nyomai figyelhetők meg.

A KNORR-nyomda *Klägliche Zeittung* című nyomtatványa alapján azt is megállapíthattuk, hogy e mű ugyanazzal a három betűtípussal készült, mint a STRAUBINGRA vonatkozó kétértelmű kolofonnal közreadott röplapunk. Nehezítette ennek felismerését az a körülmény, hogy a két nyomtatvány tipográfiai kiállítása nem hasonlít egymásra. A KNORR-nyomda ugyanis a *Klägliche Zeittung* szövegét nagy gót típusokkal szedte, míg röplapunkban a fejezetcímek készültek e típussal. Röplapunk szövegtípusa viszont a *Klägliche Zeittung*-ban csak a mű végén, az A₃ levélen nyert alkalmazást. A metszet- és betűanyag azonossága alapján azonban bizonyosnak tekinthető, hogy a Straubingra utaló kolofonnal közreadott *Gründtliche Beschreibung* nem az adott évben Straubingban működő egyetlen könyvnyomtató, Andreas SUMMER kiadványa, hanem az 1562–1597 között számos népszerű művet közreadó Nikolaus KNORR nürnbergi nyomdájában készült.

ELISABETH SOLTÉSZ

Bisher unbekannte Drucker einiger Ungarn betreffender Flugschriften

Flugschriften aus dem 15–17. Jahrhundert erschienen oft ohne Druckort bzw. Druckernamen. In Werken, die von weltanschaulichem oder politischem Standpunkt aus gefährliche Themen behandeln, bedarf die Anonymität des Druckers keiner besonderen Erklärung. Die zeitgenössischen Berichte über die Türkenkriege gehören aber nicht eindeutig zu den gefährlichen Themen. Breite Leserkreise hatten diesen Flugschriften ein so reges Interesse zugewendet, daß diese oft in einem Jahr mehrere Ausgaben erreichten. Manche von den Neuausgaben sind einfache Nachdrucke, sog. Räuberausgaben, die die Verkaufsmöglichkeiten der Erstausgabe verminderten. In solchen Räuberausgaben war es natürlich zweckmäßig, den Namen des Druckers nicht anzugeben. Mit verschiedenen ökonomisch-politischen Erwägungen kann man also die Tatsache erklären, daß viele interessante Kleindrucke ohne Impressum herausgegeben wurden und demgemäß auch heute noch ohne Druckort und Druckernamen registriert sind.

Der Aufsatz befaßt sich mit einigen Ungarn betreffenden Flugschriften, deren Erscheinungsorten aufgrund der Illustrationen bzw. des Typenvergleichs bestimmt werden konnten. Von dem anonymen „*Turcken puechlein*“ (Nr. 1. App. H. 1643. HUBAY 47, GÖLLNER 172, 174/1) sind in der Nationalbibliothek Széchényi zwei Varianten vorhan-

²⁷ HUBAY 249.

²⁸ BENZING i. m. 339. l.

²⁹ RÖTTINGER i. m. 77. l.

³⁰ HUBAY 321.

den, die mit je einer Initiale von HOLBEIN's Kinderalphabet geschmückt sind. Laut BUTSCH hatte Valentin CURIO seit den 1520-er Jahren diese Initialen verwendet. Auch die Typen der Varianten zeugen davon, daß dieses interessante Werk über die ökonomisch-gesellschaftliche Lage in Ungarn vor dem Türkensieg bei Mohács (1526) in der Offizin des namhaften Basler Druckers, Valentin CURIO, veröffentlicht wurde.

Zwei weitere Flugschriften (Nr. 2. App. H. 197, HUBAY 82 und Nr. 3. App. H. 198) sind mit je einem besonderen Titelbild versehen, die aus 3–4 Holzschnitt-Details des Augsburger Druckers, Heinrich STEINER zusammengestellt wurden. Mit denselben Holzschnitten erschien nämlich eine dritte Flugschrift — *Königlicher Maiestat zu Behem und Hungern . . . Zug vnd eyrreytten auff die Crönung gen Prag. Anno . . . M. D. XXVII.* — die in dem Katalog des British Museums als ein Druck Heinrich STEINER's beschrieben ist. Die Typen unserer beiden Flugschriften stimmen mit den entsprechenden Lettern der Augsburger Steiner-Druckerei vollkommen überein.

Des Turcken Erschreckliche belagerung . . . der Stat Wien. 1529 (Nr. 4. App. H. 211, GÖLLNER 339) hat ein Titelbild, das gleichfalls nicht für diesen Kleindruck hergestellt wurde. Das Titelbild und der Holzschnitt auf dem letzten Blatt gehören nämlich zu den Illustrationen, die Georg LEMBERGER für die Wittenberger Luft-Ausgabe von Johannes LICHTENBERGERS Werk *Die Weissagung* geschnitten hatte. Auch die Typen unserer Flugschrift stammen aus der Luft-Offizin; also wurde diese Flugschrift von Hans LUFFT in Wittenberg veröffentlicht.

Zwei weitere Drucke — *Neue zeytung von vereinigung vnd Frid* (Nr. 5. Hubay 154, GÖLLNER 507) und *Neue zeytung von Speyr. Von handlung der Fürsten einreytten und erscheynung M. D. XXIX.* (Signatur: Ant. 3131 (32)) — erschienen mit einer identischen E Initiale, die zum Buchschmuck-Bestand des Nürnberger Georg WACHTER gehört. Beide Drucke sind mit WACHTERS Typen in Nürnberg herausgegeben worden.

Die Flugschrift über die Eroberung von Sziget (7. Sept. 1566: Nr. 6. App. H. 1816.) ist mit einem Schlachtbild illustriert. Mit demselben Titelbild veröffentlichte Valentin GEISSLER 1566 über dieses Ereignis einen anderen Bericht, in dem er auch seinen Namen und den Druckort „Nürnberg“ angegeben hatte. Die Typen unserer Flugschrift sind mit den Lettern der Nürnberger Geissler-Offizin identisch.

Die hier besprochene letzte Flugschrift — *Gründtliche Beschreibung auss dem . . . Feldläger bey Bischdorff* (Nr. 7. HUBAY 335.) erschien mit dem Kolophon: „Erstlich gedruckt zu Straubing“. Sie berichtet über die Kriegstaten in Ungarn (27. Okt. — 3. Nov. 1594.) des kaiserlichen Feldherrn Christoff von TRUFFENBACH. Als Illustration dient eine Kopie des bekannten Holzschnittes von Erhard SCHÖN, der das Treffen Kaisers KARL V. und des türkischen Sultans, SOLIMAN II. darstellt. Erhard SCHÖNS Holzschnitt erschien 1530 in einem Nürnberger Druck von Christoff ZELL. Der Nachschnitt war 1566 in dem Besitz der Nürnberger Geissler-Offizin. Laut RÖTTINGER illustrierte Johann KNORR 1604 mit derselben Kopie seine *Warhafftige Neue Zeitung*. Wie wir feststellen konnten, war diese Kopie von SCHÖNS Illustration schon früher im Besitz der Nürnberger Knorr-Druckerei. Johann KNORRS Vater, Nikolaus KNORR veröffentlichte nämlich 1592 mit diesem Holzschnitt seine *Klägliche Zeitung* über die Schlacht bei Bihács (Ungarn). Die Illustration unserer Flugschrift stammt also nicht aus Straubing, sondern aus Nürnberg, wo sie von unterschiedlichen Offizinen gebraucht wurde. 1592 war sie im Nikolaus KNORRS Besitz. Er war der Drucker, der unsere Flugschrift in Nürnberg — mit dem zweideutigen Kolophon und mit den auch in der *Kläglichen Zeitung* benutzten drei Typen — herausgegeben hatte.

Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság megalakulása

Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság ARANKA György szervező munkája eredményeképpen jött létre, szoros kapcsolatban az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasággal, amely ugyancsak főként neki köszönhette megvalósulását. Eredetileg az „Erdélyi Kéz Írásban levő Történetírók kiadására felállítandó Társaság” meglehetősen nehézkes elnevezést viselte, amelyet a mindennapos használatban többnyire a „Kézírások Társasága” vagy a „Kéziratkiadó Társaság” cím helyettesített. Az elnevezés latin nyelvű változatának, a „Societas exendendum ineditorum manuscritorum Transylvanicorum”-nak hasonlóképpen hosszú és döcögő formáját pedig utóbb a jól hangzó „Societas Philohistorum Transilvanica” váltotta fel.

A Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaság egymáshoz való viszonyát maga ARANKA szögezi le a Nyelvmívelő Társaság „munkás tagjai”-nak 1794. július 21-i gyűlésén, a társaság elnökének, BÁNFFY György kormányzónak jelenlétében tartott beszédében: „Excellenciád méltóztatik arra-is kegyesen emlékezni, hogy a’ Magyar Társaság (= a Magyar Nyelvmívelő Társaság) gondolattya mintegy első szülött vala, és a’ Kéz- Írások kiadásáé a’ második.”¹ Az alapítás körülményeiről több ízben is szól, eseményszerűen legbővebben *A nemzeti magyar nyelv művelése eredetének Erdélyben alkalmatosága, állapota és arra egy útkészítő társaság ajánlása* című, nyomtatásban is közreadott írásában emlékezik meg róla. Elmondja, hogy amikor 1790-ben megmutatta a kormányzónak BESSENYEI Jámor szándék-át RÉVAI Miklós kiadásában, úgy látta a gubernátor megjegyzéseiből, hogy nemcsak általában véve helyesli egy nyelvművelő társaság létesítését, hanem Erdélyben is szívesen látna hasonló kezdeményezést. Magára vállalta, s rövid idő alatt el is készítette az *Egy Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság felállításáról való Rajzolat a Haza felséges Rendeihez* című tervezetét (a mű dátuma 1791. január 2., tehát nem egészen két héttel az 1790. december 21-én összeült kolozsvári országgyűlés megkezdése után már készen volt), amelyet BÁNFFY elolvasott, véleményt mondott róla, majd elrendelte kinyomtatását.²

Mielőtt a két társaság alapításának körülményeit közelebbről szemügyre vesszük, röviden szólni kell az anya-társaság, a Magyar Nyelvművelő Társaság céljairól. A *Rajzolatban* ARANKA kettős célt említ: a nyelvművelést és a „világosodást”, ami ez esetben ismeretek anyanyelven való terjesztését, népszerűsít-

¹ *A Magyar Nyelv Mívelő Társaság* (a továbbiakban MNyT) *munkáinak első darabja*. Szeben, 1796. 33.

² A *Rajzolatot* közli JANCSÓ Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 121–123.

tését jelentette. E kettős cél érdekében segédeszközül számba kívánta venni a rendelkezésre álló nyomtatott magyar műveket, megvizsgálni a jövőben kiadandó munkákat, meghozatni a legfontosabb külföldi könyveket, folyóiratokat és hírlapokat, lefordíttatni az alkalmas külföldi munkákat, szótárt készíttetni, mindezen nyomtatványok összegyűjtésére és tárolására könyvtárat létesíteni, a használók számára pedig olvasótársaságot szervezni. Ugyancsak a népszerűsítő célt hangsúlyozza ARANKA 1794-ben tartott, már idézett beszédében is, s elhatárolja magát a tudományos törekvésektől, valamint a folyóiratszerkesztéstől:

„... ez nem olyan tulajdonkép való *Tudós Társaság*, hogy tudós könyveket írjon; nem is tulajdonképen való *Gyűjteményes Társaság*, hogy mint a *Magyar Múzeum* és *Uránia* érdemes ki-adói tsak a kész darabokat adják-ki, hanem egy valóságos Munkás Társaság légyen.”³

ARANKA tehát egyrészt a nyelvet kívánta fejleszteni, gazdagítani és terjeszteni, másrészt a honismeret minden ágát akarta népszerűen művelni, s célul tűzte ki a tudományok és mesterségek ismertetését is könyvek útján. A szorosán vett tudomány művelését kizárja céljai közül. Mindezt a fő- és köznemesek anyagi áldozatából és a „munkás tagok” szellemi közreműködésével remélte megvalósítani. A „munkás tagok” azonban, akiktől e sokrétű népszerűsítő munka végzését elvárta, nem lehettek mások, mint a kor rendkívül szűk értelmiségi rétegének azok a tagjai, akik egyszersmind a tudományokat is alkotó módon művelték, mégpedig rendkívül nehéz körülmények között, lemondások és áldozatok árán. ARANKA koncepciója egyaránt áldozatot kívánt a pártfogóktól és a munkás tagoktól is, az eredmény haszonélvezői pedig egy közelebből meg nem jelölt, szélesebb körű publikumból kerültek volna ki, akik a társaság munkája révén magasabb színvonalú, fejlettebb, nemzeti szellemű műveltség birtokába jutottak volna.

A tudományokat művelő értelmiség munkalehetőségének megteremtése és megkönnyítése, az alkotáshoz szükséges valamelyes anyagi függetlenség biztosítása nem szerepel ARANKA célkitűzései között. Elfogadja és tudomásul veszi, hogy tudományos alkotómunkával vagy olyanok foglalkozhatnak, akik anyagi függetlenségben élnek, vagy olyanok, akik aszkézis vállalásával, esetleg személyes függetlenségük feladásával kikapcsolódnak a mindennapi élet gondjaiból. Ezzel kapcsolatos példái Angliára utalnak, ahol a magát tudományoknak szentelő ifjú holtáig a kollégiumban élhet, tehát mintegy kívül a társadalmon, s a jezsuitákat említi, akik tudós rendtagjaikat felmentik az iskolai oktatási kötelezettségek alól. Nálunk, mint mondja, vagy nagyurak foglalkozhatnak tudományokkal, vagy olyanok, akik „a tudományt szerető nagy urak oldalok és asztalok mellett a társalkodásokban, a nagy világgal meg-esmérkedhetnek”.⁴ Példaként a régi időkől VERGILIUST, HORATIUST, PLUTARKHOSZT említi, a közzelműltből pedig CORNIDES Dánielt, aki titkárként élt TELEKI József házában. Az a körülmény, hogy az alkotó, polgárosodó értelmiség Európa-szerte milyen nehezen viselte a mecénásoktól való személyes függést, s hogy éppen a tudós társaságok dotációja jelenthetett valamelyes függetlenséget számára, ARANKA tervezetében nem kapott komoly hangsúlyt. Tervei szerint a társaság titkára,

³ A *MNyT munkáinak első darabja*. Szeged, 1796. 26.

⁴ Uo. 19.

írnoka s azok a tagjai kaptak volna fizetést, akik nehezebb, nem-jövedelmező munkákra vállalkoznak, mint a szótárkészítés, recenzióírás stb. Véleménye szerint azokat, akik könyveket írnak, „csak azért a közönségesből jutalom nem illeti.”⁵

A társaság munkájának eredményességét eleve korlátozta, hogy a szűk értelmiségi rétegtől nem lehetett olyan népszerűsítő munkát elvárni, amelyhez előbb az alapként szolgáló tudományos munkát is neki kellett elvégeznie. Az viszont nem volt elképzelhető, hogy népszerűsítő szintű honismertető munkák készüljenek a haza történetének, természeti, gazdasági és egyéb viszonyainak tudományos feltárása nélkül. Így már a kezdet kezdetén természetes módon vetődött fel az alkotó, majd népszerűsítő munkát szolgáló források számbavételének szükségessége.

ARANKA beszámolójából megtudjuk, hogy a kormányzó, amikor elolvasta a *Rajzolatot*, kijelentette, hogy

„a Haza Történeteit illető sok szép Kéz-Írások szerte széjjel, és talán veszedelemben-is forogván, hogy vagy mint más régi sok szép kéz Írások el-ne vesszenek, és el-ne tűnyjenek; vagy pedig kézről kézre irattatván -le, végre haszon vehetetlenek ne legyenek: jó volna ezeket-is egybe szedni, és ki-nyomtatattani; 's ebben a Hazafiait meg-világosítván, arra a' végre egy Társaságot állítván-fel.”⁶

Fentebb idézett 1794-es beszédében ARANKA a kormányzó személyes gondviselésének tulajdonítja a Kéziratkiadó Társaság szerencsés megalakulását, s abban is bízik, hogy „már el-kezdett igyekezeteinek és ajánlásainak tellyesítésével a Hazát és Nemzetet minden órán meg fogja örvendeztetni”.⁷ Később, visszatekintve a társaság alapítására, még tovább megy el: nemcsak a Kéziratkiadó Társaság, de a Nyelvmívelő Társaság létrehozásának gondolatát is a kormányzónak tulajdonítja:

„A mi a Kéz Írások ki-adásának Társaságát illeti! Ennek gondolattya ugyan abban a' Nemes Főben fogantatott, mely a' Nyelv Mívelő Társaságot 1791-dik esztendőben a Haza Kormányának terhes gondjai között szülte”;⁸

s ez nyilvánvalóan túlzás. BÁNFFYNak kétségkívül volt szerepe a megvalósulásban, tekintélye és az ügy mellett állásfoglalása a rendeket a Nyelvmívelő Társaság tervének felkarolására ösztönözte. Amikor ugyanis ARANKA a január 6-i keltezésű *Rajzolatot* az országgyűlés március 18-i ülésén beadta, az a döntés született, hogy az Igazgatótanács jelenlétében tárgyalják az ügyet,⁹ azaz a rendek ennek véleményétől tették függővé elhatározásukat. Április 15-én az Igazgatótanács úgy nyilatkozott, hogy a társaságra szükség van, s küldöttség kijelölését javasolta az Igazgatótanács és a rendek képviselőiből a *Rajzolat* tanulmányozására.¹⁰ A küldöttség véleményét utóbb két hónap múlva, június 20-án olvasták fel, s a döntést az országgyűlés XLV. articulusában „De praecedentia Linguae Hungaricae, qua in Transylvania Principalis Nationalis Linguae

⁵ JANCsó E. i. m. 99.

⁶ A *MNyT* munkáinak első darabja. Szeben, 1796. 178—179.

⁷ Uo. 33.

⁸ Uo. 178.

⁹ Az Erdélyi Három Nemes Nemzetekből álló Tekintetes Rendeknek 1790-dik Esztendőben... hirdettetett... közönséges Gyűléseikben lett végzéseiknek és foglalatosságoknak Jegyzőkönyve. Kolozsvár, 1791. (Quart-kiadás.) 330—331.

¹⁰ Uo. 441—442.

Erectioneque Scholarum, et Societatis ad promovendam ejusdem Linguae culturam necessarium” címmel fogalmazták meg; ebben az alsófokú anyanyelvi iskolázással összekötve szerepelt a nyelvújító társaság ügye. A társaságra vonatkozó rész szövege a következő:

„Cum denique ad culturam linguae Hungaricae majori cum successu promovendam Status, et Ordines Societatem quoque ad culturam linguae Hungaricae destinatum erigere in animum induxerint, Sacratissima Sua Majestas tanquam Natus Hungariae Rex eandem Societatem juxta submissum planum erigendum benigne confirmare, et Paterno protegere dignabitur.”¹¹

ARANKA elbeszéléséből hihetőnek látszik, hogy a *Rajzolat* elolvasásakor a kormányzó hirtelen támadt ötleteként merült fel a nyelvújító és a történetírók munkáinak kiadására szervezendő társaság különválasztása; ARANKA eredeti elképzelésébe ugyanis ez a megoldás nem illett bele, ő a történeti tárgyú kéziratok nyomtatott közreadását mint az Erdély magyar nyelven megírandó történetének előkészítéséhez szükséges előmunkálatokat fogta fel; ilyen mű elkészítése és közreadása pedig a Nyelvújító Társaság honismertető, világosító célkitűzései sorába tartozott, programjának egyik fontos része volt. Szorosan összefüggött továbbá a történeti kéziratok közreadásának munkája a Nyelvújító Társaság könyvtárának és kéziratgyűjteményének felállításával, ahol a forráskiadás alapjául szolgáló eredeti és másolt kéziratokat őrizni kívánták. Furcsa kettősség alakult ki azáltal is, hogy a tervek szerint fontosabb kéziratokat egyrészt eredeti nyelvükön, tudományos apparátussal, másrészt magyarra fordítva, népszerűsítő céllal is ki akartak adni, az elsőt a Kéziratkiadó, a másodikat a Nyelvújító társaság.¹² A két társaság szervezeti különválasztása nem volt tehát indokolt a tagság azonossága és a feladatok szoros összefonódása folytán. Ha a két külön társaság létrehozásának gondolata a *Rajzolat* olvasásakor valóban a kormányzó ötlete volt, ARANKA nyilván azért nem ellenkezett vele — mint ahogyan utóbb a társaságalapítás eszméjét is azért tulajdonította BÁNFFYNAK —, hogy a nagyhatalmú pártfogó annál inkább magáénak érezze az ügyet. Amikor ARANKA így cselekedett, jól számított: tekintélyes politikai személység támogatása nélkül aligha remélhetett volna sikert. A 17. században létesült külföldi akadémiák és tudós társaságok még a királyi támogatásban részesültek, sőt nem egy esetben kifejezetten uralkodói akarat hívta őket életre.¹³ A 18. századi hazai tudányszervező törekvések és más egyesülések közül csak egyedül BÉL Mátyásé kapott rendszeres évi dotációt és MIKOVINY Sámuel mérnök, térképész személyében szakértő segítséget az uralkodótól még a század első felében. MÁRIA TERÉZIA és II. JÓZSEF uralkodásának éveiben ilyesmiről már nem lehetett szó. MÁRIA TERÉZIA nemcsak a magyar nyelvújító és tudányszervező törekvéseket nem támogatta komolyan, de a bécsi birodalmi akadémia létrehozását sem. A magyarországi tervekkel nyilvánvalóan osztrák központosító célkitűzései állították szembe, hiszen ismeretes, hogy a művelődésügy egy másik területén, az iskolaügyben is csak az osztrák birodalmi tanügyi reform megvalósulásának kudarca után járult hozzá, hogy

¹¹ Uo. (Folio-kiadás) Függelék 55.

¹² *Aranka György ismeretlen levele gr. Bánffy Györgyhez, Erdély kormányzójához.* Közli JANCsó Elemér. = ItK 1938. 67.

¹³ CSÓKA Lajos: *A magyar tudányszervezés kísérletei a 18. században.* Pannohalma, 1942.

külön magyarországi iskolareform-tervezet készüljön. II. JÓZSEF pedig még határozottabban ellenezte a magyar nyelvű tudományosság megteremtésének kísérleteit. Így a 18. század második felében megszülető magyarországi tervek készítői már nem várhatták a kormányzattól a szükséges anyagi alap megteremtését. Az Academia Augusta tervezetének ismeretlen megfogalmazója ugyan még az egykori bencés apátságok jövedelmének megszerzését remélte, HELL Miksa pedig a kalendáriumkiadás jövedelmét óhajtotta megszerezni társaság anyagi alapjául, de mindketten eredmény nélkül. BESSENYEI és RÉVAI már csak az elengedhetetlen királyi jóváhagyást kérte, a pénzalapot még közvetett formában sem várta társaságra számára a kormányzattól. Ők társadalmi úton fő- és köznemesek adományaiból kívánták megteremteni s a jövőben közösen készített művek jövedelmét is a társaságot fenntartó anyagi bázis részének tekintették. Az ország vezető rétegének támogatását RÉVAI az országgyűlésen összegyűlt rendektől várta, a társaság ügye azonban — bár bizonyos alapítványokra volt reális remény — az iskolaügyi bizottság hatáskörébe utalva megrekedt.

Hogy ARANKA tervezete sok tekintetben rokonságot mutat a BESSENYEI—RÉVAI-féle törekvésekkel nem meglepő, hiszen maga megírta, hogy elsősorban ezekre támaszkodott elképzelései kialakításánál. Nemcsak mintául tekintette őket, de szoros kapcsolatot kívánt velük létrehozni, azt tervezte, hogy

„... az Erdélyi Fiu 's a' N. Magyar Országí Anya Társaságok bizonyos tekintetben egymástól függésben legyenek.”¹⁴

BESSENYEIhez és RÉVAIhoz hasonlóan ő is egyéni adományokból remélte az anyagi alapok megteremtését.

Ismeretes, hogy az erdélyi országgyűlés — ha lassan is — pozitív döntést hozott ARANKA tervezete ügyében s végzései között szerepelt a társaság felállítása, amihez uralkodói jóváhagyást is kért. Ezt ugyan sose kapta meg, de a vezetőség megtalálta a módját, hogy „próba-társaság” formájában három évvel később megindítsa tevékenységét. Ez az elhatározás valósággal az utolsó lehetséges pillanatban történt: a magyar jakobinusok mozgalmanak elfojtása után nem kerülhetett volna már sor rá.

A Kéziratkiadó Társaság megalapításával és munkájának megindításával még ennyi ideig sem vártak. JAKAB Elek — forrásának megnevezése nélkül — azt állítja, hogy a társaság 1791. május 13-án született meg, s ezt a dátumot említi JANCÓS Elemér is, de ő sem utal forrására. ARANKA maga az 1792-es évet jelöli meg, mint a vezetőség megalakulásának dátumát,¹⁵ s közli, hogy 1794-ig nem is tartottak több ülést. Az ARANKA- említette évszám azonban alighanem sajtóhiba lehet, mert egyéb forrásokból kétségtávol kiderül, hogy 1791 tavaszán megtörtént a társaság megalakulása.

A Kéziratkiadó Társaság működésével külön nem foglalkozott a szakirodalom. Elsősorban azért nem, mert a Nyelvmívelő Társasághoz képest alárendelt szerepet töltött be, így az arról szóló munkákban esik róla több-kevesebb szó. A hallgatásnak az is az oka, hogy mint JAKAB Elek már 1884-ben megírja, a Társaság iratai nem maradtak fenn. JANCÓS Elemér a Nyelvmívelő Társaságról

¹⁴ JANCÓS E. i. m. 97.

¹⁵ JAKAB Elek: *Aranka György és az Erdélyi Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaság.* = Figyelő 1884. XVI. 341. — JANCÓS Elemér: *Aranka György élete és munkássága.* Kolozsvár, 1939. 17. — *A MNyT munkáinak első darabja.* Szében, 1796. 33.

szóló utolsó munkájában mindössze két, a Kéziratkiadó Társasággal kapcsolatos iratot tesz közzé, a *Rajzolatot* és egy tagnévsort 1794-ből.¹⁶ Több ízben hangsúlyozza azonban, hogy ARANKA György általa összegyűjtött, 1300 darabot meghaladó levelezésében is sok adalék található a társaság működéséről.¹⁷ ARANKA levelezésének kiadására mindmáig nem került sor, de JANCÓS Elemér munkáiból, továbbá más, az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságról szóló írásokból, valamint kéziratok forrásokból s nem utolsósorban ARANKA György nyomtatásban is megjelent, elsősorban *Az Erdélyi Kézírásban lévő Történet Íróknak újabb, és bővebb Laistromára való Bé-Vezetés* című munkájából meglehetősen sokat megtudunk a Kéziratkiadó Társaságról is.¹⁸

A JANCÓS által közzétett két dokumentum közül az első, amely ARANKA György műve, *Az Erdélyi Kézírásban lévő történetírók kiadására felállítandó társaságok rajzolatja* címmel jelent meg Kolozsvárt 1791-ben. Ebben — mint a Nyelvmívelő Társaságról szóló korábbi *Rajzolatban* is — az országgyűlés rendjeihez fordul a szerző, őket kívánja megnyerni, elsősorban érzelmeikre akar hatni. Rövid, az írásbeliség jelentőségéről szóló fejtegetés után megállapítja, hogy Erdély különösen történetírók tekintetében nagyobb és pallérozottabb nemzetekkel is felveheti a versenyt, de műveik jórészt századok óta halottaikban nyugszanak, kitéve a megsemmisülésnek. ARANKA elsősorban a személyes és családi hiúságra próbál hatni: a kéziratok pusztulása a nemes ősök tetteit kárhoztatja örök feledésre. Nem mellőzi a szentimentalizmus kelléktárának elemeit sem: felidéz egy túlvilági figurát, mintegy előrevetítve KÖLCSEY Huszt-jának „rémalakját”, amely azonban még nem a reformkor zord génusza, nem parancsol és tettere buzdít, hanem eseng és panaszkodik, nem találhat nyugtot, míg utódai nem biztosítják neve fennmaradását. A „múltba merengés” még nem visszahúzó erő, hanem pozitív cselekvés forrása, a kor művelődési törekvéseinek támogatását jelenti. A megindító jelenés nagyon is gyakorlati célt akar elérni: azt, hogy a rendek megnyissák erszényüket a nemzeti múlt emlékeinek megmentésére, tudományos feltárására. A *Rajzolat* második fele már egészen e gyakorlati kérdést részletezi: felszólítja a rendeket az adakozásra, sorra veszi mindazokat a feltételeket, amelyek nélkülözhetetlenek az adományozók, a kitűzött cél és az eredményes munka érdekeinek egyeztetéséhez. Olyan összeget kér, amely becsületére váljék az adományozónak, de ne jelentsen számára túlságosan nagy terhet, legyen elég a kitűzött cél megvalósítására, s egyúttal bizonyosan lehessen számítani rá. Végezetül fontosnak tartja, hogy a közreadott munkák külsőleg-belsőleg szépek és jók legyenek.

Az alapítók a Kéziratkiadó Társaság *Rajzolatát* és aláírásgyűjtő ívét eljuttatták az országgyűlés rendjeihez, s szép számú jelentkezőt sikerült szerezniök. Számuk ugyan nem érte el a Nyelvmívelő Társaság tagjainak későbbi számát, s ezt JANCÓS Elemér elsősorban a társaság szűkebb köröket érdeklő, tudományos jellegének tulajdonítja,¹⁹ mindenesetre többet annál, mint amennyire ARANKA óvatos becsléssel gondolt. Az ő számításai szerint ugyanis ha a jelentkezők száma kevesebb lesz ötvennél, akkor több évi részletben fejenként 50 arany összeget kell mindegyiküktől kérni, ha viszont többen belépnek a pártolók

¹⁶ JANCÓS Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 101—105., 150—152.

¹⁷ *Aranka György kiadatlan levelezéséből*. Közli JANCÓS Elemér. = *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1970. 189.

¹⁸ *A MNyT munkáinak első darabja*. Szeben, 1796. 178—204.

¹⁹ JANCÓS Elemér: *Aranka György élete és munkássága*. Kolozsvár, 1939. 17.

sorába, elegendő lesz 30 arany három éven át fizetendő 10—10 arany részletben. A társaság tagjainak száma az alakuláskor — bár ebből az időből nem maradt fenn adat — nem különbözhetett sokkal az 1794-es tagnévsorban felsoroltakétól, ahol 78 személy neve szerepel. Igaz, hogy időközben ARANKA bejárta a Székelyföldet és Magyarországot is, s útjának egyik célja pártfogók verbuválása volt, de a számszerű növekedés nem lehetett jelentékeny. Erre vall egyrészt az a tény, hogy már kezdetben 30 aranyban állapították meg a támogatás összegét, tehát 50-nél többen jelentkeztek, másrészt az is, hogy a névsorban feltűnően magas volt a kormányzati szervek képviselőinek száma, akik valószínűen valamennyien az országgyűlés idején léptek be a társaság pártfogóinak sorába.

A kért támogatás viszonylag szerény összege bizonyára hozzájárult, hogy ilyen sokan vállalkoztak befizetésére, ugyanakkor természetesen eleve korlátozta a társaság lehetőségeit. Szó sem lehetett volna pl. a munkás tagok rendszeres dotálásáról; ARANKA maga is csak a társaság titkárának fizetéséről szól tervezetében.

Az 1794-es tagnévsor csak a pártfogó tagokat tartalmazza — ahogy említettük már —, szám szerint 78-at. A munkás tagok kilétét csak részben, számukat egyáltalán nem ismerjük. Ha a névsorban szereplők mind befizették volna a 30—30 aranyat, 2340 arany, mintegy 10 500 R. forint állt volna a társaság rendelkezésére. Tőkének ez nem volt sok, kamatjai nem voltak elégségesek a költségekre, néhány kiadványra azonban telt volna belőle, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy ARANKA 1793-as székelyföldi útjának költségei mindössze 76 magyar forintot, tehát 63 Rf-ot igényeltek; továbbá, hogy BENKŐ József egyszer 135, másszor 45 Rf-ot, kapott munkájáért, EDERnek a SCHAESAEUS-fordításra 162 Rf-t, másoltatási költségekre pedig 57 Rf 30 x-t utaltak ki, s az egyéb költségek között is hasonlóan csekély összegek szerepelnek.²⁰ Nem hagyható viszont figyelmen kívül, hogy — mint az önkéntes adományoknál gyakran előfordult — a megajánlás még nem jelentette a tényleges megfizetést is. A tagnévsor tanúsága szerint mindössze 47 tag fizette be a vállalt összeget, 7 név mellett — jel, további 24 név mellett pedig semmi sincs feltüntetve a listán.

A tagnévsor alapján kiderül, hogy a 78 pártfogó tag közül főrangú volt 51, s alacsonyabb társadalmi rétegből származott 27 személy. 72 férfi és 6 nő lépett be a társaságba, a nők valamennyien arisztokraták özvegyei voltak. A tagok többsége természetesen erdélyi volt, de támogatta a társaságot néhány Magyarországon élő mecénás is. Egyik-másik kiterjedtebb családot több tag is képviselt: a BETHLEN-család 13, a TELEKI- 8, a CSEREI- és BÁNFFY- 4—4, a KEMÉNY- és GYULAI-család 3—3 taggal szerepel a jegyzékben. 24 név mellett olvasható az illető közéleti rangja is: belépett a társaságba a gubernátor, aki a társaság elnöke lett, továbbá a püspök, a kincstartó, a királyi tábla elnöke, 8 kormányzékai tanácsos, 8 kormányzékai titkár, 2 ítélőmester és mások is. ARANKA eredetileg 3 tagú tanácsot is kívánt az elnök mellé rendelni: BATHYÁNY Ignác püspököt, ESZTERHÁZY János kormányzékai tanácsost és KEMÉNY Simont vagy ZEYK Dánielt. Ilyen testület létesítéséről azonban nem tudunk.

²⁰ Aranka György jelentése székelyföldi tudományos utazásáról. (Másolat.) MTAK Kéziratár RUI 2-r. 7. 17. f. Nyomtatásban: VASS József: *Adalékok Erdély kiadatlan magyar történetíróihoz.* = Új Magyar Múzeum 1854. 411. — JAKAB Elek: *Aranka György és az Erdélyi Nyelvemvelő és Kéziratkiadó Társaság.* = Figyelő 1884. XVI. 347.

BÁNYFY György — azon kívül, hogy tőle származik a külön kéziratkiadó társaság gondolata — elsősorban a tényleges megalakításban játszott szerepet: tekintélye meghatározta a rendek pozitív döntését, s mint Erdély kormányzója utóbb is fedezte a jóváhagyás nélkül működő társaság tevékenységét. Közéleti és társadalmi rangja egyéb kisebb-nagyobb jelentőségű problémák megoldását is lehetővé tette: így pl. ARANKA őt kérte meg székelyföldi gyűjtőútja után arra, hogy LÁZÁR István gróftól két kéziratot lemásolásra megszerezzen számára. Az elnök mellett a megalakulástól 1802-ig BETHLEN Gergely titkár és TELEKI László pénztárnok alkotta a társaság vezetőségét.²¹

BATTHYÁNY Ignác püspököt tudománypártoló hajlamai arra predesztinálták volna, hogy a társaság egyik legfőbb mecénása legyen, hiszen fél évtizeddel korábban maga is hasonló célú társaság létrehozásán fáradozott. Nevét tagként valóban ott látjuk a névsorban, ki is fizette a rá eső összeget, mégis vannak jelek, amelyek arra vallanak, hogy ARANKA nem bízott feltétlenül a jóakarátában. Egyik BÁNYFY gubernátornak írt levelében pl. a *Csiki Székely Krónika* tervezett kiadása kapcsán ARANKA nyomatékosan arra kéri a kormányzót, hogy a püspök és a szászok ispánja előtt ne árulja el a készülő munka tervét.²²

Bár a mecénások többsége természetesen erdélyi volt, tudománypártolási-sukról ismert személyeket Magyarországról is bevontak a társaság támogatói sorába. Ezek között kiemelkedő hely illeti meg RÁDAY Gedeont, annak ellenére, hogy ő — 1792. augusztus 6-án bekövetkezett halála miatt — csak a kezdet kezdetén vehetett részt a társaság életében.

RÁDAY kezdettől fogva tudott ARANKA szándékáról, akivel már korábban is levelezésben állt. Nem sokkal a *Rajzolat* megjelenése után írta azt a levelét²³ (pontos dátumát nem ismerjük, de 1791. február 14-e előtt kelt, mert egy e napon KAZINCZYNak írt levél mellékleteként maradt fenn a szövege), amelyben az erdélyi kezdeményezést dicsérve külön elismerését fejezi ki azért, hogy a Társaság a nyelv művelésre korlátozta célkitűzéseit. Úgy véli, hogy a RÉVAY-kezdeményezte társaság azért nem lehet eredményes, mivel majd minden tudományra kiterjeszkedik, holott Magyarországon aligha lesz elegendő szellemi munkás a feladatok megvalósítására.

„Jobb volt volna azért csak a nyelv művelése mellett egyedül maradni” írja RÁDAY, s kijelenti: „Ha kellene még az nyelv Pallérozóin kívül valamely Társaságot fel állítani, leg helyesebbnek itélném ehez adni az Pater Szluha projectumát, hogy még egy olyan társaság állítódnék fel, melynek főbb gondgya az Naturalis Históriara volna . . . Ha ehez még az Úr által projectáltatott Erdélyi és Magyar Országai Histériákat és régiségeket (mellyek eddig csak Manuscriptumban vóltanak) nyomtatásban ki-adni szándékozó Társaság járulna, úgy tartom, hogy ezzel a három Társasággal be érhetné most előre az ország.”

RÁDAY a francia akadémia szervezetéhez hasonlóan a két, Erdélyben létesített társaság mellé még egy magyarországi természettudományi társaságot kívánt kiegészítésül, de nyilvánvalóan nem egymásnak alárendelve gondolta el működésüket, mint ahogy Erdélyben a körülmények folytán kialakult, hanem egymás mellett működő párhuzamos intézményekként. A Nyelv művelő és Kéz-

²¹ JAKAB Elek i. m. 343.

²² *Aranka György ismeretlen levele gróf Bánffy Györgyhez, Erdély kormányzójához.* Közli JANCsó Elemér. = ITK 1938. 67.

²³ *Kazinczy Ferenc levelezése.* Közzéteszi VÁCZY János. Bp. 1891. II. 165.

iratkiadó Társaság szervezete utóbb valóban ehhez a koncepcióhoz közeledett, olyan elgondolás merült fel ugyanis, amely szerint a historikusok (a Kéziratkiadó Társaságnak megfelelő szekció), a nyelvmívelők, valamint a filozófusok és más tudományok képviselőinek osztálya különválna, s az első Kolozsvár, a második Marosvásárhely, a harmadik pedig Nagyenyed székhellyel szervezte meg a munkát. Az is szóba került, hogy a társaság új neve „Erdély Országi Tudományokat Mívelő Társaság” — „Societas Literaria Transilvanica” — legyen, mivel Magyarországon nem kedvelik a „Nyelvmívelő Társaság” elnevezést.²⁴

Hogy RÁDAY mennyire fontosnak tartotta ARANKA kezdeményezését, bizonyítja az a tény is, hogy nemcsak neki magának küldte el a társaságról szóló véleményét tartalmazó levelet, hanem másolatát KAZINCZYHOZ is eljuttatta, ezzel is terjesztve az erdélyi kezdeményezés híreit.

ARANKA 1791. március 22-i válaszleveléhez mellékelte „hazafias igyekezetének 3 apró példáját”, az első kettő feltehetően a Nyelvmívelő és a Kéziratkiadó Társaság *Rajzolata* volt, a harmadik darab nem azonosítható megnyugtató módon. Annyi bizonyos, hogy nem a történeti kéziratok első lajstroma volt, mert erről a nyomtatványról ARANKA csak egy későbbi levelében szól. Nem szólítja fel RÁDAYT egyenesen a csatlakozásra, csak annyit kér tőle, hogy jelezze válaszában, hajlandó-e belépni a Kéziratkiadó Társaság tagjai közé. Anyagi támogatásról a levélben nem esik szó, de szeretné, ha RÁDAY

„legalább szép Gyűjteményeinek Lajstromát oly móddal le iratván, hogy az Írásnak Titutlussa írassék le, 's az Író Mitsoda idő szakaszt, mellyik esztendőőtől fogva meddig irt meg”, neki „minél hamarabb meg küldeni” nem mulasztaná el.²⁵

Nem ismerjük RÁDAY válaszát, bár ARANKA 1791. július 10-i levelében utal egy ez időből való levelére.²⁶ A két társaság ügye lassan haladt előre:

„Itt közelebből dolgozom a' Magyar Nyelv Mívelő Társaság meg indításán, és a' másíkn[a]k ú. m. a' Kéz Írásokba való Erdélyi Történetek ki adatása Társaságának, melly már egybe állott, jo moddal valo meg indításán: ezen utolsorol ezennel fogja Nacsád a' Társaságnak jelentő Levelét venni. Az Ország dolgai felette szorgosok lévén, és a' Rendek[ne]k minden idejeket elfoglalván, csak lassan lehet a' jo igyekezetbe haladni.”²⁷

E levél szövege a bizonyíték arra, hogy a Kéziratkiadó Társaság ARANKA március 22-i és július 10-i levele közötti időben megalakult, hihetőleg a JAKAB ELEK által említett napon, május 13-án.

RÁDAY csak augusztus 20-án kelt levelében reagál ARANKA március 22-i kérésére: megköszöni, hogy a Kéziratkiadó Társasággal kapcsolatosan gondoltak rá, nem is idegenkedik a belépés gondolatától, de két dolgot szeretne tisztán látni, mielőtt véglegesen dönt: hány tagja van eddig a társaságnak, ebből ugyan is következtetni tudna arra, hogy milyen reményük lehet a sikerre, és mely

²⁴ JANCsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 329.

²⁵ LADÁNYI Sándor: *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz*. Szeged, 1973. (Irodalomtörténeti dolgozatok 106.) 170.

²⁶ LADÁNYI S. i. m. 171.

²⁷ Uo.

kéziratok szerepelnek az eddig rendelkezésre álló katalógusban. A maga kéziratairól a következőket írja: „. . . nem gondolhatnám, hogy valami olyanok lehetnének, a melyek Erdélyben ne existálnának, minthogy ezekkel Erdély mindenkor Magyarország felett dicsekedhetett.”²⁸ Véleménye szerint gyűjteményének a következő darabjai tarthatnak számot a társaság érdeklődésére: PARSCHITIUS latin nyelvű autográf munkája Magyarország földrajzáról, BÉL Mátyás öt, cím szerint külön-külön felsorolt ugyancsak eredeti kéziratos műve, továbbá BORNEMISZA Pál püspök camerialis observatiói. RÁDAY nemcsak azt ígéri meg ARANKÁNAK, hogy ha megkapja a kért kéziratkatalógust, kiegészíti azokkal a gyűjteményében őrzött darabokkal, amelyek nem szerepelnek a jegyzékben, hanem arra is ígéretet tesz, hogy elkészítteti kéziratai katalógusát, mivel mások is gyakran szoktak hasonló kérésekkel hozzá fordulni.

Az ARANKA július 10-i levelében említett „Jelentő levél” csak jóval később, 1791. október 5-i dátummal készült el s jutott el a címzettekhez. A társaság nevében BÁNFFY György kormányzó és TELEKI László kormányzéki titkár aláírása szerepel rajta. E körlevélről nem szól a szakirodalom, nem közli JANCsó Elemér sem a társaság kiadott iratai között. Az általunk ismert két példányon kívül fennmaradhatott még több darab is más családi levéltárakban. A két, jelentéktelen eltérésektől eltekintve azonos szövegű körlevél RÁDAY Gedeonnak és a koronaőr TELEKI Józsefnek szóló levelek között található. A TELEKI-példány erősen megsérült, szövege is csonka.²⁹ Közvetve egy harmadik példányáról is tudunk: PRÓNAY Sándor 1792. április 21-én kelt, ARANKÁNAK szóló levelében azt írja, hogy megkapta a gubernátor és sógora (TELEKI László) aláírásával küldött levelet.³⁰ Az, hogy a körlevelek címzettjei közeli rokonságban voltak egymással (TELEKI József RÁDAY Gedeon hugának, Eszternek a fia volt, PRÓNAY Sándor pedig TELEKI József leányát, Johannát vette feleségül), jól jellemzi a hazai helyzetet, azt, hogy a szellemi törekvéseket Magyarországon és Erdélyben nem a fő- és köznemesség egésze támogatta, hanem csak egy szűkebb, kiemelkedő műveltségű s egymással gyakran családi kapcsolatok révén is összefonódó rétege.

A Kéziratkiadó Társaság körlevele így hangzik:

Midőn az Erdélyi Kéz Írásban levő Történetek kiadására egyben állott még kezdetében lévő Társaság, Hazánk díszének, és boldogításának nagyobbítására törekedik, azt tartja, hogy mind ezen szent célja ellen vétene, mind a' Nagyságod ezen Hazához esméretes buzgóságát meg bántaná, ha Nagyságodnak ezen új mezőbenis alkalmatosságot nem mutatna hogy Nagyságod ezen Nemes Hazához való szeretetének és ennek boldogítására szánt készségének újabb zálogát adhassa.

Még ez a Társaság és ennek Nemes Tárnya tsak gondolat volt, mikor egy gyenge rajzolatotska által közönségessé tétetvén, olyam örömmel fogadtatott mindenektől, hogy annak szükségére, használatos voltára és ditséretére ki-ereszkedni talám éppen szükség felett való dolog légyen. Csak hamar azután a' Mgos és Tekintetes Rendektől egy alá Írás könyvetskéje eresztetvén kézről kézre; tettzett mind két Nemen lévő sok érdemes Uri Személyeknek, abban, Uri neveket fel írni, és ezekből 's így állott egybe ez a' Társaság önként. A' neveket fel-írt Társok ajánlották magokat hogy 3. Esztendők alatt egy más után, tíz tíz aranyokat adnak, ezen nagy munkának tökéletességre való

²⁸ *Adalékok Ráday Gedeon (a költő) életéhez.* Közli ZÁVODSZKY Károly. = A Hon 1890. júl. 23–24.

²⁹ Ráday-levéltár. A Ráday-család levéltára VIII/a. 159. — OL A Teleki-család gyömrői levéltára. P 654 8 d. 31.

³⁰ *Aranka György kiadatlan levelezéséből.* Közli JANCsó Elemér. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1970. 189–196.

vitelére, most elsöben annak jól és illendöképpen lejendö el-kezdhetésére való költséges készülötekre ki-ki tizet mindjárt le tévén. És ez az ö részökröl Hazájokhoz való buzgó-ságoknak egy kitsiny zálogotskája, a' Társaság ellenben a' ki adando Kéz-Írásokból egy-egy Példát fog minden Tagjának a' szerént a' mint ki jönnek, ingyen adni, és ez a Társaság részörl az ö készségeknek egy kitsiny jutalmatskája leszén.

Hogy ezen 'Sengéjében lévö Társaságnak ilyen nagy igyekezetéhez mérséklett egész, és tökéletes készülöte, most kezdetben mindjárt meg-légyen, azt kétség kívül tölle senki sem várja, a' ki annak méltóságos, és nagy voltát meg-gondolja, és az igen nagy csuda is volna illy hirtelen! söt a' ki-adandó Kéz-Írásoknak Laistroma is még sem egész, sem fogyatkozás nélkül nem lehet, azok a' kik készítették a' Nemes Ország Gyűlésére nem olyan céllal jövén, és Házoktól, Gyűjteményetskéjéktöl, magok ezen munkára szükséges Írásaiktöl, ' bizott baráttyaiktól is távol esvén. Azt a Laistromotskát mindazon által bár tökéletes nem volna is, kéntelenítettett közönségessé tenni, mind azért, hogy az érdemes közönség az igyekezetnek valóságáról, és méltóságáról voltaképpen meg gyözöd-jék, mind pedig hogy azoknak atyafiságos segedelmeket és jelentéseket ki kérje, a' kiknek ne talán még a Laistromba nem lévö más kéz-Írások, vagy a Laistromba jödzetteknek eredeti vagy eredetiböl le irt jó kéz Írásai meg lennének, vagy valamely akármí utasítást, jobbítást illyen felül Írás alatt, a' rendes postán a' Társasághoz tenni nem sajnállanának: *Az Erdélyi Kéz Írásban levö Történetek ki adása Társaságához Kolozsvárra vagy Deákul Ad Societatem exendendorum ineditorum manuseriptorum Transylvanicorum* mellyre igen atyafiságosan kérettetnek mindenek.

Ezekre bátorodik a' nevezett Társaság Nagyságotat is atyafiságos bizodalommal kérni, hogy t, i. ha Nagyságod az ide zárt Laistromba nevezett kéz Írások számát maga gyűjteményeiböl szaporíthatja, vagy azoknak eredetiböl Írásait vagy eredetiböl le irt jó Mássait bírja, méltotassék azokat a' Társasággal közleni, 'söt azon fellyül ha Nagysá-god méltóságos nevét az alá Írók rendjébe tétetni 's ezen Társaság érdemes Tagjainak számát méltóságos Személyével nevelni méltotatik, a' Társaság Nagyságotat kész igen nagy örömmel, és ki nyújtott karokkal atyafiságosan ölelni, a' közlendö Kéz Írások-ba hiba nélkül lejendö vissza adására magát kötelezvén, és továbbbáis lévén szokott tisz-telettel a' Méltóságos Groff Úrnak,

Kolosvárott 5dik 8bris 791

engedelmes szolgálí
G. Bánffy György
G. Teleki László

A körlevél RÁDAY Gedeonnak küldött példánya mellett nem található meg *Az Erdélyi Kéz-írásban levö történet íróknak esztendö szám szerént való Laistroma* című nyomtatvány, a Teleki-levéltárban azonban ez is fennmaradt; e munkát ARANKA műveként említi JANCSÓ.³¹

RÁDAY Gedeon négy hónap múlva válaszolt a körlevélre s levele nemcsak a társaság története szempontjából, hanem több más tekintetben is igen fontos. Híven tükrözi az 1790-es évek első felének politikai légkörét, a RÁKÓCZI-sza-badságharc iránti megnövekedett érdeklödést, s RÁDAY gondolkodásmódjának is nagy jelentöségű dokumentuma. Arról tanúskodik, milyen megbecsüléssel örizte RÁDAY apja politikai tevékenységének írott emlékeit, s azt is bizonyítja, hogy megragadta az első lehetséges alkalmat közreadásukra. E levél alapján úgy tűnik, hogy RÁDAY Gedeon nem elsödlegesen irodalmi érdeklödése miatt változtatott RÁDAY Pál iratainak eredeti rendjén, mint ahogyan BENDA Kál-mán közléséböl tudjuk,³² hanem apja iránti tiszteletböl hagyta úgy a kötegeket, ahogy örökölte öket.

³¹ JANCSÓ Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelö Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 391.

³² *Ráday Pál iratai 1703—1706*. Sajtó alá rendezte BENDA Kálmán, ESZE Tamás stb. 1955. I. 24.

A körlevélre RÁDAY a következő levelet küldte a társaságnak:

Monsieur Monsieur le Comte de Saint Empire
 Secrétaire du Gouvernement de la Transylvanie à Clausenbourg

Pest die 18, Januarii 792.

Méltóságos Gróff
 Kedves Uram Ötsém!

Egész tisztelettel vettem azon minden tekintetekre nézve Nagy Érdemű Erdélyi Társaságnak levelét mellyben maga tzeljai iránt az ki botsátandó Kéz Írásokra nézve tudósítani méltóztatik engemet is, emellett különös köszönettel veszem, hogy én is méltónak ítiltettem arra, hogy annak Társai közé számláltattathassam.

Minék előtte ezen levélre bővebb válaszat adhatnám, aztat akkorra kellet (!) hasasztanom, a' mikor magam kéz Írásait-is idóm leszen meg vizsgálnom, és azoknak Laistromát s számát meg küldenem, reménylem pedig hogy alkalmas számmal fogom szaporíthatni az még ki-nyomtathatásra méltó Munkákat: mostan rövid summában tsak azt írhatom, hogy amaz nagy híru 's emlékezetű Bél Mátyásnak, mint egy 10. vagy 12., darab érdemes munkái vagynak meg nálam, tulajdon maga keze írásából, mellyeket lipsiai Professor Bél Károly halála után való hagyományából Lipsiai Auction vettem meg, mellyek hihető Attya halála után maradtanak reá. Ezeknek Foglalatyaikat rövid idő alatt meg fogom Postán küldeni. Ezenkívül vagyon Bornemisza Péter (!) Püspöknek bizonyos Erdélyi Cameralis dolgokat illető vizsgálódása, és az iránt való relatioja, kit is ezen végre Rudolf Császár küldött volt Erdélybe, amikor kevés ideig Erdélyt bírta. Ezen munka majd két kontzbul áll. Az édes Atyámnak is vagynak némelly nevezetes és nyomtatást érdemlő munkátskái: ezek között leg főbnek tartom azt, mellyben az kurutz világnak leg titkosabb, és leg belsőbb historiáját írta le Rákotzinak az külső fejedelmekkel való követségére való nézve. Ezen munkátskára az adott alkalmatosságot Károly Császár idejében, amidőn Rákóczy egy darab ideig a' Muszka Udvarnál tartózkodna: azt kívánta azért Károly Császár meg tudni az Atyámtul, akkor Udvari Cancellarius Groff Zeillern által, ha lehetne é valamitől tartani Rákoczinak ottan való mulatásaira nézve reménylvén hogy ez iránt neki az Atyámnál jobb tudósítást nem tehet mint az ki akkor Rákotzinak a' külső Nemzetekkel való foglalatosságokban (!) leg belsőbb Titoknokja volt;; mellyre nézve az Atyám is ezen dolgokat leg igenesebben is leg igazabban ki tette ugyan, de olly formán, hogy most már minden kérdés nélkül ki nyomtatodhatik és semmi kárt nem okozhat. Ezen munkában igen sok vagyon ollyan, amellyet sehol másutt fel nem találhatni. Kiszándékozott ezeket nyomtatatni Kovátsits Uram is akkor amidőn Kollinovitsnak a kurutz világrul való historiáját ki akarta volt nyomtatatni, de abban ez lett akadályul, hogy a Patronussa valamelly Pétsi Canonok Úr, kis arra költséget kívánt adni meg holt. Le írta az édes Atyám Benderbe való követségét is, a' hová Rákóczitul küldetett, ezen utazásában is vagynak ollyanok a' mellyek megjegyzésre méltók. Még több illyen aprolékos munkái is vannak az édes Atyámnak közönségesen bízvást el mondhatom, hogy a kurutz világot illető dolgokban seholis annyi különös munka nem találthatik mint énnálam, de ezeknek Catalogussát igen hosszú vólna le írni azértis arra magamnak időt vévén más alkalmatossággal meg fogom küldeni. Ezek mellett álhatatosan maradok

Mlgos Uram Ötsémnek

Igaz Atyafia szolgálja
 Gr. Id. Ráday Gedeon

P. S. Alkalmatosságom adattatván az Atyámnak azon munkátskáját, mellyben a kurutz világnak titkos dolgait le írja, párban le írva meg fogom küldeni: ugyan akkor, ha az alkalmatosságot hitelesnek látom, az első esztendőre le teendő tíz Aranyatis meg küldön.³³

³³ Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Kolozsvári Fiókjá Történeti Levéltára. A Teleki-család kendilónai levéltára. Levelezés.

E válasz részben megismétli az ARANKÁnak szóló 1791. augusztus 20-án kelt levelet, részben többet tartalmaz az ott közölteknel. RÁDAY a társaság pénztárosának, TELEKI Lászlónak címezi a levelet, aki közeli rokona, huga unokája, s a megszólítás egyszerre utal a családi kapcsolatra és érzékelteti a levél hivatalos jellegét is. Gyűjteményének BÉL Mátyás-kézirateit ezúttal nem sorolja fel egyenként cím szerin, csak sommásan utal rájuk, újra megemlíti viszont, hogyan kerültek birtokába, ezzel is hangsúlyozva jelentőségüket. BÉL Mátyás műveinek ismételt felajánlása arra vall, hogy RÁDAY nem helyi jelentőségűnek tekintette a Kéziratkiadó Társaságot, hanem Erdély határain túlmutató fontos vállalkozásnak, hiszen e kéziratok nem szorítkoztak Erdély természeti és gazdasági viszonyainak leírására. Ez a passzus egyúttal időben is hidat ver a 18. század eleji tudományos honismereti tevékenység és a századvég hasonló törekvései között, RÁDAY személye megteremti közöttük a folytonosságot, mert bár maga nem volt BÉL Mátyás tanítványa, de az ő felügyelete alatt végezte tanulmányait Pozsonyban, s ott tanulta meg becsülni tudományos jelentőségét.³⁴ PARECHITIUS munkáját ezúttal nem említi meg, de az erdélyi vonatkozású BORNEMISZA Pál-féle irat természetesen most is szerepel a felsorolt kéziratok között. A levél legfontosabb, leghangsúlyosabb része olyan új témáról szól, amely az ARANKÁnak írt korábbi magánlevélben még nem szerepelt: RÁDAY Gedeon kiadásra kínálta a Kéziratkiadó Társaságnak, apjának, RÁDAY Pálnak, a RÁKÓCZI-szabadságharc diplomatájának örökésképpen reá szállt politikai írásait. Részletes érveléssel bizonyítja, hogy megérett az idő közzétételükre. Elmondja, hogy a legfontosabb darab eredetileg SEILERN gróf felszólítására, voltaképpen az uralkodó informálására készült, s hangsúlyozza, hogy „most már” nem lehet baj közreadásától. Bizonyára azt a közlést is burkolt rábeszélésnek szánta, hogy már korábban volt szó a kiadásról, s hogy az ARANKA által annyira tisztelt KOVACHICH Márton György publikálási szándékát nem egyéb ok, mint anyagi nehézségek, a költségeket vállaló mecénás halála hiúsította meg. RÁDAY szándékát bizonyosan nagy mértékben motiválta a nemzeti szellem általános megerősödése; hogy a RÁKÓCZI-korral kapcsolatos munkák megjelentetésének reális lehetősége volt ekkor, azt MIKES leveleinek első nyomtatott kiadása tanúsítja. A politikai közhangulat hatása mellett azonban feltehetően ARANKA 1791-es lajstromának tanulmányozása is hozzájárult levele megírásához: már az első listán több, a kuruckorra vonatkozó történeti kézirat címe szerepelt, köztük KOLINOVICSnak az a műve is, amelyre RÁDAY is utal KOVACHICH kiadási tervével kapcsolatban, továbbá a *Rakozische Manifeste mit einer Geschichte der Rakozischen Unruhen*, az *Anonymi Geschichte des Kuruzischen Krieges* és a *Görgénynek Kurucz Világi állapovja* című munkák. A levélnek kétségkívül ez a leglényegesebb mondanivalója, s mintha ennyi érvet sem tartana elegendőnek, az utóiratban még egyszer visszatér a témára, újból s még határozottabban ígéri, hogy lemásoltatja, és elküldi a kuruckorról szóló iratok szövegét a társaságnak. Ezzel együtt említi a tíz arany támogatás elküldését is, ami — bár nyilvánvalóan nem pressziónak szánta — ugyancsak azt a meggyőződést erősíti a levél olvasóiban, hogy RÁDAY Pál kézirateinak megjelentetése fiának különösképpen szívügye volt.

RÁDAY Gedeon mellett bizonyosan mások is bejelentettek a társaságnak a tulajdonukban őrzött kéziratokat. A következő évben ARANKA még aktívabb gyűjtőmunkába fogott; a Kéziratkiadó Társaság megbízásából bejárta a Szé-

³⁴ GÁLOS Rezső: Levéltári adatok Ráday Gedeon diákkoráról. = ItK 1953. 268—269.

kelyföld egy részét, ahol legfőbb célja BENKŐ József kéziratgyűjteményének megtekintése és számbavétele volt. Bár látogatása alkalmatlan időben történt — Benkő nemrégiben költözött át Köpecre, kéziratának nagy része Középján maradt, s egyébként se volt jó egészségi állapotban —, ARANKA hosszú listán sorolhatta fel a látott kéziratokat. Ugyanezen az úton Aranka más személyek birtokában levő kéziratokról is jegyzeteket készített a társaság számára.³⁵ A következő évben, 1794-ben Magyarországra utazott, ahol többek között információkat gyűjtött a Pesten, vidéken, sőt Bécsben őrzött fontosabb kéziratgyűjteményekről. Szamba vette HEVENESI, KAPRINAY, WAGNER és PRAY kéziratait az Egyetemi Könyvtárban, dobai SZÉKELY Sámuel, KOLLÁR Ádám, CORNIDES Dániel, BENCZUR József, HADIK András, BATTHYÁNY József, SZÉCHÉNYI Ferenc, FESTETICS György, SZIRMAY Antal, JANKOVICH Miklós, KOPPI Károly és KOVACHICH Márton György gyűjteményeit, vagyis szinte minden nevezetesebb korabeli kézirat-kollekciót, néhányat személyesen is meglátogatótt, pl. az Egyetemi Könyvtárat, BATTHYÁNY József primását, TELEKI Józsefét, PRÓNAY Sándorét, KOVACHICHét és jegyzeteket készített állományukról.³⁶ A gyakorlati hasznon felül, amit a megismert történeti kéziratok számának gyarapodása jelentett a társaságnak, nem kisebb jelentőségű eredménye volt a magyarországi utazásnak, hogy ARANKA — elsősorban bizonyára KOVACHICH személyes hatására — ettől fogva világosabban látta a forráskiadás problémáit, mint korábban. Felismerte, hogy a Kéziratkiadó Társaságnak meg kell osztoznia a feladatokon másokkal, tudatosan kikapcsolta a társaság programjából az oklevelek, törvények, rendeletek, békeszerződések stb. közreadását, s úgy határozott, hogy az elbeszélő történeti kéziratok publikálására koncentrálna a társaság erőit. Tudatosá vált benne az is, hogy az elbeszélő jellegű kéziratoknak más, általánosabb jelentőségük is van, s nem tekinthetők csupán történeti forrásoknak, erre utal, amikor kijelenti, hogy az ilyen munkákból megismerhető az emberi természet.

A körlevél szétküldése, majd ARANKA utazásai nyomán tetemesen megnövekedett a társaság által számontartott vagy a gyűjteménye számára megszerzett történeti kéziratok száma. Az első, *Az Erdélyi Kéz-íráásban levő történet íróknak esztendő szám szerint való Laistroma* című jegyzék — mint már említettük — még az alapítás előtt készült, 1791-ben s ARANKA mentegetőzve szól hiányosságairól, melyeket azzal magyaráz, hogy sebtében kellett összeállítania a listát, hogy mielőbb nyomdába küldhesse. Elkészítésében két segítőtársa volt: SZATHMÁRI PAPP Mihály kolozsvári professzor, aki az országgyűlés által a Nyelvmívelő Társaság ügyében kiküldött deputációban is szerepelt, és BENKŐ József, aki már korábban nagy érdemeket szerzett a történeti kéziratok gyűjtése és feldolgozása terén.³⁷ Ez az első lista 111 tételt tartalmaz, nagyjából időrendben, a legkorábbi a 15. század végéről való *Kászon-Szék eredete* című kézirat, a legkésőbbi datált darab 1764-ből származik. ARANKA már ekkor „catalogue raisonné”-t szeretett volna készíteni, de a sietségen kívül talán a hozzáértés hiánya is akadályozta célja elérésében. A kéziratok címen kívül csak a felőlt évkörét adja meg a leírásban. A második lista, amely a Kéziratkiadó Társaság

³⁵ *Aranka György jelentése székelyföldi tudományos utazásáról.* (Másolat.) MTAK Kézirtár RUI 2-r. 7. 12. v. — 15. f. Nyomtatásban: VASS József i. m. 404—408.

³⁶ *A MNyT munkáinak első darabja.* Szeben, 1796. 186—187.

³⁷ Jakab Elek i. m. 261. — Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai.* Bukarest, 1955. 106.

addigi történetéről szóló fontos bevezetéssel, a „Magyar Nyelv Mívelő Társaság munkáinak első darabja” című kötetben látott napvilágot, nemcsak jóval bővebb az elsónél, de igényesebb módszerrel is készült. 224 tételből áll, ebből 103 már az első lajstromban szerepelt; 8-at nem vett át ARANKA az újabb összeállításba. Ezek részben nyilvánvalóan nem erdélyi vonatkozású kéziratok, néhány esetben nem állapítható meg a mellőzés oka. A jegyzék nagyrészt latin nyelvű munkákat tartalmaz, mintegy negyedrészen magyar, egy-két esetben német és francia nyelvű művek is találhatóak benne. A második jegyzék többlet-anyagában (121 tétel), ott találjuk a RÁDAY Gedeon levelében jelzett kéziratok közül BORNEMISZA Pál *Relatióját* 1552-ből, és RÁDAY Pál egyik munkájának címét: *Descriptio Historiae arcanae Thumultus Rakotziani per Paulum de Rhada*,³⁸ továbbá ARANKA magyarországi gyűjtőútjának eredményeként olyan darabok címét is, amelyek ARANKA *A magyarok történetei régebb eredeti kútfejeinek Laistroma* című jegyzékében mint TELEKI József sziráki gyűjteményében őrzött művek szerepelnek.³⁹

ARANKA ebben a második listában arra is kísérletet tesz, hogy a pusztai időrendi felsoroláson kívül pontosabb adatokat közöljön a kéziratokról, bár eljárása nem mindig következetes. Tipográfiaileg jelzi pl. a kézirat nyelvét: a latin és német címetek kurzívval szedette. Néhány, ugyancsak kurzívval szedett latin nyelvű cím után azonban külön közli, hogy a szöveg magyar nyelvű. Ahol maga konstruálta a címet, mint *Rákóczi Ferenc Frantzia levelédezése* esetében, nem kurzíválta a szöveget, bár a kézirat nyilvánvalóan nem magyar nyelvű. Minthogy a társaság nemcsak másolatokat gyűjtött, hanem, ha lehetett, eredeti darabokat is megszerzett gyűjteménye számára, ARANKA ezt is jelzi a cím után, s közli, ha verses munkáról van szó. Nyomatott műveknél hangsúlyozza a könyv ritkaságát, hogy az új kiadás szükségességét indokolja vele, így TAURINUS *Stauromachiája* és BOCATIUS *Res gestae in Hungaria et Transylvania* című műve esetében. Néhány alkalommal rövid annotációt is közöl, pl. ANDLER *Memoria belli Hungarico-Turcicija* után megjegyzi:

„Igen szép: Zrinyi Miklós ditsérete, és Montecuculival való egyben hasonlítása”, vagy „I. Apaffi Mihály Fejedelem Protocolluma. Benne: az 1666-beli Békesség pontjai, 1556-ban Iffjú János Király utazása és magának Apaffinak sok szép levelei” és így tovább.”

A második lista megjelenése 1796-ban lényegében a Kéziratkiadó Társaság története első szakaszának zárókövét jelenti. Nem mintha véget ért volna a gyűjtőmunka: ARANKA már 1797-ben újabb székelyföldi utazásra indult, s tovább gyarapította a társaság kéziratának számát. Az 1797-es év legfőbb jelentősége azonban a társaság története szempontjából első kiadványának, az EDER József Károly-szerkesztette *Scriptores Rerum Transilvanivarum* első kötetének megjelenése volt.

A Kéziratkiadó Társasággal kapcsolatosan igen sok a megoldatlan probléma, nem egy felvetődő kérdéstről hiányosak az ismereteink. Sokrétű kutatómunkára van szükség — elsősorban ARANKA levelezésének ilyen szempontból való kiaknázásával — olyan kérdések tisztázására — hogy csak néhányat említsünk a fontosabbak közül —, mint pl. az, hogy kik voltak a társaság munkás tagjai

³⁸ *A MNyT munkáinak első darabja*. Szeged, 1796. 192, 200.

³⁹ Erdélyi régi kéziratokra vonatkozó levelezés. MTAK Kézirattár Ms 10. 357/r. 8, 12, 16. tétel.

és milyen feladatokat szándékoztak elvégezni. Külön figyelmet érdemel köztük BENKŐ József személye, akinek ARANKÁHOZ és a társasághoz fűződő kapcsolatairól MIKÓ Imre több mint száz éve megjelent monográfiájában olvashatunk mindmáig érvényes megállapításokat.⁴⁰ Nem tudjuk, volt-e tervszerűség a kiadandó kéziratok kiválasztásában. Az, hogy ARANKA maga a lista két első, tehát legrégebbi tételét szándékoztott feldolgozni, esetleg arra mutat, hogy a források korai volta valamiféle koncepció szempontja lehetett. Ugyanakkor azonban olyan nyilatkozatát is ismerjük, amely szerint a munkatársak tetszésük szerint választhatták ki a feldolgozandó műveket.⁴¹ JAKAB Elek felveti, de nem dönti el a kérdést, volt-e köze a társaság kiadói tevékenységéhez HANER János Jeremiás postumus munkájának, a *De Scriptoribus Rerum Hungaricarum et Transylvanicarum saeculi XVII.* című kötetnek, melynek előszavában a közreadó a magyarországi és erdélyi philohistorokhoz (de nem a társasághoz!) fordul. Nem oldja meg a kérdést az sem, hogy ARANKA 1796-os listáján a következő megjegyzést fűzi HANER *Adversaria de Scriptoribus Rerum Hungaricarum et Transylvanicarum* címen szereplő kéziratához: „Éppen most nyomtattatik ki Szebenbe.”⁴² A felvetődő kérdéseket hosszan lehetne még tovább sorolni.

A Kéziratkiadó Társaság kiadványaival kívánta viszonyozni a pártfogók anyagi támogatását. ARANKÁT, miután 1794-ben tett reménykedő kijelentése az első kötet közeli megjelenéséről nem vált valóra, az évek múlásával egyre jobban nyomasztotta a tartozás érzése. Levelezőpartnerei tudakozódását sürgetésnek érezte, s gondterhelten számolt be BÁNFFY Györgynek a Bécsből és Magyarországról kapott érdeklődő levelekről.⁴³ Az ÉDER-szerkesztette, 1797-ben majd 1800-ban megjelent köteteket azonban nem követték újabb publikációk. A közreadás messze elmaradt az eredményes gyűjtőmunka mögött, s ezt utóbb DÖBRENTEI Gábor a társaság történetére visszapillantva a következő sóhajtásban foglalta össze: „Bár következett volna az Aranka összeírta 221 kéziratnak legalább a veleje!”⁴⁴

DÓRA F. CSANAK

La fondation de la Société pour la Publication des Sources Historiques Transilvaines

La Société pour la Publication des Sources Historiques Transilvaines se réalisa en rapport étroit avec la Société Transilvaine pour la Défense de la Langue Nationale au cours de la diète transilvaine de 1790–91. Cette dernière société se proposa — entre autres — comme but la popularisation de l'histoire nationale; la réunion aussi bien que la publication des sources historiques était donc de première nécessité à cette fin.

⁴⁰ Mikó Imre: *Benkő József élete és munkái*. Pest, 1867.

⁴¹ *Aranka György jelentése székeljöldi tudományos utazásáról*. (Másolat.) MTAK Kézirattár RUI 2-r. 7. 15. v.—16. f. — A MNYT munkáinak első darabja. Szeben, 1796. 180.

⁴² Jakab Elek i. m. 349–350. — a MNYT munkáinak első darabja. Szeben, 1796. 204.

⁴³ Tudakozó levelet írt pl. TELEKI Domokos (*Aranka Györgyhez írt ismeretlen levelek*. Közli CSÜRY Bálint. = ItK 1935. 35.), galántai FEKETE János (MTAK Kézirattár K 684, II. 117.) és galántai FEKETE István (JAKAB Elek i. m. 361.) — *Aranka György ismeretlen levele gróf Bánffy Györgyhez, Erdély kormányzójához*. Közli Jancsó Elemér. = ItK 1938. 66–67.

⁴⁴ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I.* Pest, 1833. 35–36.

L'objet de l'essai est d'éclaircir la destination de la société, le rôle du gouverneur de Transylvanie et celui de György ARANKA dans la fondation, le nombre des mécènes et la quantité des fonds matériels du travail. La publication d'une circulaire inconnue de la société concernant la collection des manuscrits historiques dispersés, celle d'une réponse à cette circulaire, écrite par le grand amateur des sciences, Gedeon RÁDAY, offrant les mémoires politiques de son père, secrétaire du prince RÁKÓCZI, relatifs aux négociations diplomatiques au début du XVIIIe siècle, souligne les rapports de la société et des courants politiques de la fin de XVIIIe siècle.

L'essai fait l'analyse des deux catalogues de manuscrits historiques publiés par György ARANKA. — La première période de l'histoire de la Société se termine par la parution de deux volumes intitulés *Scriptores Rerum Transilvanicarum*.

GERHARD STEINER

Das Ungarnbild des deutschen Verlegers Joseph Meyer

Am 1. August 1976 feierte der volkseigene Betrieb Bibliographisches Institut in Leipzig, das bedeutende deutsche Verlagsunternehmen, das besonders durch MEYERS LEXIKON bekanntgeworden ist, seinen 150. Geburtstag. Dabei tritt wiederum der Gründer dieser Verlagsanstalt, Joseph MEYER (1796—1856), in unseren Blickpunkt. Es gibt eine Reihe von Würdigungen dieser unternehmenden und erfolgreichen Persönlichkeit, aber noch nie wurde bisher die beachtliche Haltung, die MEYER Ungarn gegenüber einnahm, einer Betrachtung unterzogen.

Als ein progressiver, einer demokratischen Ordnung zugewandter, politisch außerordentlich interessierter Mann suchte MEYER die Entwicklungstendenzen in der Geschichte der Völker zu erkennen. So wandte er auch Ungarn bereits seine Anteilnahme zu, bevor dieses Land durch die Ereignisse von 1848/49 allgemein in den europäischen Ländern eine stärkere Beachtung fand.

Joseph MEYER gab von 1833 an in seinem Bibliographischen Institut zu Hildburghausen, Amsterdam und Philadelphia ein bemerkenswertes jährliches Buch heraus: *Meyer's Universum oder Abbildung und Beschreibung des Sehenswertesten und Merkwürdigsten der Natur und Kunst auf der ganzen Erde*. Dieses Werk erreichte schnell weiteste Verbreitung. Es erschien eine Zeitlang in 12 Sprachen für 80 000 Abonnenten. In ihm wurden hervorragende Stahlstiche von Landschaften, Städten, bemerkenswerten Persönlichkeiten und historischen Ereignissen durch geistvolle, kurzweilige, freimütig-bekennerische Essays erläutert, die MEYER für die 17 ersten Bände selbst schrieb. In diesem Werk vertrat er von Anfang an die Haltung, zu der er sich nach der gescheiterten Revolution von 1848/49 mutig bekannte.

„Freiheit und Recht für alle Völker unablässig fordernd, will er die Humanität als das höchste Ziel des Menschenlebens geltend machen, und aus derselben Quelle fließt der unauslöschliche Haß des Verfassers gegen alles, was geschieht und geschehen soll, um die Menschheit von diesem Ziele abzulenken oder an der Verfolgung desselben zu hindern. Wo er es gewahr wird, da schlägt er drein mit dem scharfen Gedankenschwerte, und es kümmert ihn nicht, ob er Ritter treffe oder Pfaffen, Fürsten oder Könige.“¹

Daß MEYER sich mit dieser Haltung oft den Schikanen der reaktionären Behörden vor und nach 1848 aussetzte, die wiederholt das *Universum* verboten, ist verständlich. Verständlich ist auch, daß er sich von vornherein gegen eine solche fortwährende Schädigung des Absatzes und Beeinträchtigung seiner Abonnenten sicherte: So war er genötigt, für Österreich meist eine

¹ Im Vorwort vom 14. Bd. des *Universums*.

Auflage mit einem weniger verfänglichen Text zu drucken, den seine Betriebsangehörigen den "dummen" Text nannten.

In dem 1840 erschienenen Band des *Universums* nun bringt MEYER einen Stahlstich *Ofen und Pesth* und dazu auf 6 1/2 Seiten² eine ausführliche Darstellung, die — weit über eine Schilderung der Doppelstadt hinausgehend — sich grundsätzlich mit der ungarischen Situation dieser Zeit beschäftigt. MEYER verstand es vortrefflich, sich aufgrund des ihm von gewiß sehr guten Gewährsleuten vorgelegten Materials eine der Realität nahekommende Ansicht von Geschichte und Zustand des zu Beschreibenden zu bilden und sie anschaulich darzustellen. So gibt MEYER aus deutscher Sicht ein essayistisches oder sogar aphoristisches Bild des Ungarn, das nach der Landtagsperiode 1839/40 mit dem Kampf für bürgerliche Reformen und nationale Selbstbestimmung in eine neue Phase trat. Er geht davon aus, daß die Ungarn, die von den Hochebenen Mittelasiens in die weiten Niederungen der Donau herabkamen, um eine neue Heimat zu suchen, als das jüngste Volk Europas dank der Wechselbeziehungen der die Nationen vorwärtstreibenden Triebfedern, "fortgerissen wurden in das Kulturstreben der westlichen Völker", was eine allmähliche Änderung der sozialen Zustände und eine "Umwandelung in der äußern Physiognomie des Landes" mit sich gebracht habe. Ungarn habe sich "zu einem der gesegnetsten Länder erhoben, für dessen Überfluß nur Märkte zu schaffen sind, um es zu einem der reichsten des Erdbodens zu machen". Bisher im wesentlichen nur als "der westliche Grenzwächter gegen den Andrang der Türken und Slaven" beachtet, eile es "rasch vorwärts auf der europäischen Rennbahn der Bildung".

„Obschon nur erst der geringste Teil des geistigen Lebens in Ungarn sich in Sprache und Literatur abspiegelt, so sind beide, denen man noch vor wenigen Jahrzehnten im Literaturstaat das Bürgerrecht verweigerte, doch schon zu hohen Ehren gekommen, und ungarische Dichter und Gelehrte empfangen die Huldigungen Europas. Ungarischer Unternehmungsgeist auch, durch vaterländischen Sinn veredelt, bleibt vor dem keines Volkes zurück; er erschreckt nicht vor den großen Forderungen der Zeit und zeigt der Aufgabe, die diese stellt, sich gewachsen. Er trockenet die ungeheuren Sümpfe zu Weiden und Feldern aus, macht die Donau zur großen Straße zwischen Europa und dem Oriente, baut Kanäle und Eisenbahnen und sucht für die Produkte des Landes Absatzquellen in den entlegensten Ländern.“

Der Hinweis auf die Eisenbahnen in dem 1840 veröffentlichten Artikel ist ein Vorgriff auf die Zukunft, da ja erst sieben Jahre später die erste ungarische Eisenbahn (zwischen Pest und Szolnok) eröffnet wurde. MEYER war zweifellos als ein ab 1838 aktiver Projektant eines deutschen Schienennetzes über die ungarischen Eisenbahnbaupläne unterrichtet.

Es liegt in der Schilderung des *Universums* ebensoviel Sympathie mit dem ungarischen Volk wie eine für damalige Verhältnisse gute Vertrautheit mit dessen historischer Situation. Im weiteren weist MEYER darauf hin, daß die zivilisatorischen Fortschritte Ungarns erst nach der Befreiung vom Türkenjoch voll wirksam werden konnten. Er schildert eindrucksvoll die politischen und wirtschaftlichen Folgen der türkischen Unterdrückung. Nachdem aber der Halbmond für immer im Ungarlande erloschen sei, "wuchs das Bewußtsein eigener Kraft, und das Reich kam empor. — Ungarn ist übrigens erst ein Jüngling. Während so viele alternde Völker in Europa keine Zukunft haben, haben

² Seite 109—115.

die Ungarn sie noch vor sich." Die letzten beiden Sätze klingen wie ein Protest gegen das viel besprochene, vor mehr als einem halben Jahrhundert niedergeschriebene Wort HERDERS vom möglichen baldigen Aussterben der ungarischen Sprache.³

Die weitere Darstellung Pests und Ofens durch MEYER birgt viel Interessantes. Zunächst einmal sieht er die beiden Städte 1840 bereits als Einheit: "Pest mit Ofen ist Ungarns Herz und Hauptstadt; der Hauptsitz des Handels, der Bildung und Gelehrsamkeit des ganzen Reichs." Pest wird von Jahr zu Jahr "durch hunderte von neuen Häusern vergrößert, und man mag es ohne Übertreibung zu den blühendsten und prachtvollsten Städten des östlichen Europas zählen." Das bunte Leben am Strom, das Treiben auf den Marktplätzen, die Folgen der furchtbaren Verwüstung vom Frühjahr 1837, die Bildungsstätten, die bemerkenswerten Bauten werden uns vor Augen geführt. Während der beiden Hauptmärkte, der Glanzzeit des Pesters Verkehrs, trage die Stadt "die Physiognomie einer Weltstadt, gleichsam in Vorbedeutung ihrer künftigen Größe". Das Leben sei in Pest voller Genuß, und jener Reisende, der die Stadt das Paradies der Schlemmer genannt hat, habe wohl kaum zuviel gesagt. Wir werden an PETŐFIS fünf Jahre später geschriebenes Gedicht *Pest* erinnert, wenn wir im *Universum* lesen:

„Die Menge müßiger und reicher Menschen, welche hier dem Vergnügen ausschließlich leben, ist sehr groß und vermehrt sich mit jedem Jahr in dem Verhältnis, als der Geschmack des ungarischen Adels an dem Leben in der Hauptstadt zunimmt. Daher die Menge prachtvoll eingerichteter Hotels, in deren eleganten Salons man zu jeder Tageszeit zahlreiche Gesellschaft findet.“

Reges Leben pulsiert auch in den zum Teil kostbar ausgestatteten Kaffeehäusern: "Nachmittags drei Uhr schon sind diese Lieblingsorte der Pester meistens gedrängt voll, und erst um Mitternacht wird es lichter und einsamer." Gegenüber Pest wird Ofen als Stätte historischer Erinnerungen (Corvinus-Bibliothek), als Kurort (Bäder mit "gelind wirkendem Schwefelwasser") und in seiner landschaftlichen Schönheit geschildert:

„Man nimmt ein Bad, einige Gläser von der Trinkquelle, einfach oder mit Milch vermischt, horcht der herrlichen Militärmusik zu und macht dann eine Promenade in die mit Wald und Felsen, Weingärten und Feldern im bunten Wechsel besetzten Berge hinter Ofen, wo jeder Gipfel imposante oder anmutige Fernsichten über beide Städte und ihre Umgebungen gewährt; oder läßt den Blick über das Pester Häusermeer in die Ebene irren, die nur der Horizont abzugrenzen scheint und Gefühle wie beim Anblick des Ozeans hervorruft.“

Joseph MEYER, der selbst höchst versierte und erfolgreiche Kaufmann und Industrielle, immer bedacht darauf, daß mit wirtschaftlichem Fortschritt die Emanzipation des Bürgertums und die Wohlfahrt der ganzen Nation einhergeht, richtet seinen Blick vor allem auch auf die ökonomische Entwicklung Ungarns und sieht sie 1840 so:

„Der in reißender Progression zunehmende Produktenreichtum des Landes, welcher auf der großen, natürlichen Fruchtbarkeit als auf fester Basis ruht; die stete Vermehrung der Kommunikationsmittel; die wichtige merkantile Stellung, welche Ungarn, seit-

³ Siehe hierzu Gerhard STEINER: *Die Anfänge der Rezeption des ungarischen Volksliedes in Deutschland*. In: Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen, hrsg. von L. MAGON, G. STEINER u. a. Berlin 1969 S. 248 ff.

dem die Donau dem Weltverkehre wieder geöffnet ist, erhalten hat, und viele andere günstige Umstände lassen für keinen, der die Fortschritte Pests seit ein paar Jahrzehnten beobachtet hat, einen Zweifel übrig, daß es bald in die vorderste Reihe der Plätze für den Weltverkehr treten muß. . . . Die meisten der zur Ausfuhr bestimmten Produkte werden auf den großen Gütern in kaum glaublichen Massen gewonnen, welche, in die Speicher der Hauptstadt niedergelegt, da die Käufer erwarten. Man sieht in Ungarn z. B. Schafherden von 10—40 000 Stück. Der jährliche Ertrag veredelter Wolle übersteigt jetzt 300 000 Zentner, was allein einen Wert von 30 Millionen Gulden ergibt. Dies ungeheure Geschäft geht durch Pester Hände; ebenso das mit Wachs, Honig, Wein usw., von welchen Waren immer große Vorräte lagern. Ganz eigentümliche Verhältnisse kommen dabei dem Pester Handelsstande sehr zustatten und geben die Produzenten in seine Hand. Vom reichsten Magnaten an bis auf den kleinsten Grundherrn herab sind nämlich in allen Abstufungen eine Menge Individuen, die sich in steter Geldverlegenheit befinden und sich um jeden Preis Geld verschaffen müssen. Das gewöhnliche Verfahren ist, an den Pester Kommissionär, Großhändler oder Bankier Verkäufe von Produkten auf mehre[re] Jahre hinaus, zu niedrigen Preisen, zu machen und einen Teil des Belaufs als Vorschüsse zu empfangen, die überdies hoch verzinst werden, und selten hat ein solcher Gutsbesitzer Energie genug, sich jemals wieder von seinem Pester zu befreien. So ist es denn leicht erklärlich, wie unternehmende Geschäftsleute, die über Kapitale zu verfügen haben, große Reichtümer in Pest sammeln und sich zum Besitze von Millionen emporschwingen können."

Auf die akuten österreichisch-ungarischen Beziehungen geht MEYER in seinem zu der Zeit, als KOSSUTH aus dem Gefängnis entlassen wurde, verfaßten Artikel nicht ein. Aber 10 Jahre später, 1851, finden wir in MEYERS *Großem Conversations-Lexicon* einen 37 Spalten langen, durchweg sympathisierenden, informations- und kenntnisreichen Artikel über KOSSUTH, in dem es über die Zeit um 1840 heißt:

„Das Ganze hallte wider von den donnernden Reden der Oppositionsmänner, welche die Verletzung der verfassungsmäßigen Rechte und Privilegien ins Sonnenlicht stellten. Die Männer der Regierung konnten kaum eine Entschuldigung vorbringen; die Willkür und brutale Gewalt waren nicht zu rechtfertigen. Der Haß und die Verachtung der österreichischen Regierung durchdrang alle Klassen der Bevölkerung, und es bedurfte gar keiner Agitation, um eine Majorität gegen dieselbe zu erzielen. Man gab die Hoffnung auf, jemals von diesem Regimente die Konstitution aufrecht erhalten, zeitgemäß reformiert und das Gesetz beachtet zu sehen . . . Man erblickte kein Heil in der deutschen Regierung, und selbst die Deutschen Ungarns schlossen sich aufrichtigen Herzens den freisinnigen Magyaren an."

Es verwundert uns nicht, daß Joseph MEYER, der temperamentvolle Führer der südthüringer radikalen Demokraten, in der Revolution von 1848/49 ein Wortführer der revolutionären Erhebung wurde. Als er jedoch zu ahnen begann, daß der revolutionäre Schwung in Deutschland ersterben wird, ohne Früchte getragen zu haben, vergleicht er in einem Brief an seinen Sohn vom 25. Mai 1849 bitter die deutsche Lahmheit mit der ungarischen und französischen Energie. Er meint, es gäbe in der "großen Nation", wie er die Deutschen sarkastisch nennt, keinen, der Revolution machen könne als Friedrich HECKER allein, und fährt fort:

„Nun — Kossuth bringt sie uns wohl noch fix und fertig, oder der gallische Hahn kräht sie vom Straßburger Münster herüber. Beide Chancen sind ganz ernstlich und haben zur Zeit viel für sich. So viel ist ganz sicher: allein macht sie der Michel nicht, auch mit dem Hecker nicht: Es ist seiner Natur zuwider, die es nimmer weiter bringt als zwischen Tür und Angel."⁴

⁴ Johannes HOHLFELD: *Das Bibliographische Institut*. Leipzig 1926. S. 115 f., die folgende Anführung S. 117.

Und ärgste Enttäuschung wie tiefstes Mitgefühl mit allen Nationen, deren revolutionäres Streben unterdrückt wurde, liegen in den Zeilen, die MEYER am 24. Oktober 1850 an seinen Sohn schrieb:

„Das sündenbeladene Volk, dies anspeienwürdige Werkzeug der Despotie, das die Freiheit mordet überall, wohin seine Herren es senden — in Polen, in Italien, in Ungarn, — diese niederträchtige Bestie, deren Jungen die eigenen Väter schlachten, wenn die Treiber und Züchter es verlangen: die ist nichts weiter wert als den Halsring des Leib-eignen . . .“

Die demokratische Gesinnung des engagierten, couragierten Achtundvierzigers atmen fast alle Seiten des bereits erwähnten von Joseph MEYER herausgegebenen *Großen Conversations-Lexicons*, dessen 46 Bände in Großoktav von 1840 bis 1852 erschienen sind. So ist es nicht verwunderlich, daß darin alle Ungarn betreffenden Artikel von einer Zuneigung für das ungarische Volk durchpulst sind, die zum großen Teil auf die revolutionären Taten und den Freiheitskampf der Ungarn zurückzuführen ist.

Greifen wir einiges kulturgeschichtlich Interessante aus dem 25 Spalten langen Artikel *Pesth* (1850) heraus! Merkwürdig und originell findet der Verfasser das Baron-Brudern- oder Pariser-Gäßchen, "das, 200 Fuß lang, ganz nach Art der pariser Passaden gebaut, mit Portalen geschmückt, mit Glas gedeckt ist und 32 elegante Verkaufslokale enthält". Großen Geschmack erkenne man "in der Auslegung der Waren des Kunstfleißes . . . daß man viel Unterhaltung und Genuß findet, wenn man stundenlang die Straßen auf- und abgeht und an den Läden verweilt, die des Schönen, Kunstreichen und Prachtvollen so vieles enthalten, das mit wahrem Kunstsinn und feinem Geschmack ausgestellt und geordnet ist." Innerhalb der schwungvollen Darstellung des bunten Lebens der Märkte heißt es: "Am Eingange des Marktes sitzen in langer Reihe die Paprikahändlerinnen, welche ganze Mehlsäcke bis an den Rand voll des roten Staubs vor sich stehen haben, von welchem für unsern Gaumen eine Messerspitze hinreicht, das beste Gericht zu verderben." Am Donaustrand herrscht ein Leben und Treiben, "wie es nur wenige Städte haben und wie es in dieser Art keine einzige auf dem europäischen Kontinent bietet". Der Fischmarkt dort ist zwar kleiner als der pariser, hat aber wie dieser seine Poisarden, "nur mit dem Unterschiede, daß die hiesigen meist recht hübsch sind". Der ganze Artikel, mit vielen soziologischen und wirtschaftlichen Angaben durchsetzt, mit ausführlicher Behandlung des neuen ungarischen Wechselkodex und der Bemühungen, die nationale Wirtschaft, Handel und Industrie ("ungarischer Industrieverein") vorwärtszubringen, liest sich wie ein guter Werbe-prospekt für die Stadt. Mittendrin findet sich die Bemerkung, daß die Pester Polizei "bis zur neuerlichen Einführung des Belagerungszustandes, dieser großen Märzerrungenschaft für die gekrönten Tyrannen, nichts weniger als lästig streng sein konnte. Nichts in der Welt haßt der Ungar mehr als eine beengende und in seine öffentlichen Angelegenheiten sich mischende Polizei." Bei allen Belustigungen, öffentlichen und privaten, bemerke man "einen hohen Grad von Dezenz, welcher den Reiz des hiesigen, im vollsten Sinne des Worts schönen Geschlechts noch erhöht". Die Würde, die im ungarischen Nationalcharakter liege, habe sich auch auf die hiesigen Deutschen übertragen, "und sie gibt jeder Versammlung, sei sie zum Vergnügen oder zu ernstern Zwecken, etwas Imponierendes, was man nicht überall findet". Es wird ein liebliches Bild von dem erst 40 Jahre alten "Stadtwäldchen" geboten, das "zu einem der

anmutigsten Vergnügungsplätzen Europas" gestaltet worden sei. Die ausführliche Darstellung der schrecklichen Folgen der Überschwemmung von 1838 beschließt den Artikel über Pest.

Wie stark die Sympathie MEYERS und seiner Mitarbeiter für Ungarn durch die Hochachtung vor dem ungarischen Freiheitskampf beeinflußt ist, zeigt besonders der PETÓFI gewidmete Artikel, der 1850 im gleichen Lexikon gedruckt wurde. Er dürfte eine der ersten deutschen Würdigungen des großen ungarischen Dichters als *Freiheitskämpfer* sein. PETÓFI wird als "magyarischer Dichter, Held und Staatsmann, der Freund und treue Gefährte KOSSUTHS und sein Mitarbeiter an der Wiedergeburt der ungarischen Nation" vorgestellt. Seine Gedichte, heißt es weiter, "atmen die glühendste Begeisterung für die Freiheit Ungarns und geben ein so treues Bild der ganzen Nation mit allen ihren hellsten und dunkelsten Eigenschaften, wie nur je ein Dichter von seinem Volke gegeben. Die üppige Farbenpracht der Bilder, den eigentümlich melancholischen Hauch, der durch seine Gedichte weht, hat er mit fast allen Sängern seiner Nation gemein. Aber die trotzig Siegeslust, der kühne Stolz, die seine Freiheitslieder beseelen, konnten nur unter den Fahnen des großen Agitators, mitten unter den todesmutigen Honveds in solcher Kraft sich entfalten." PETÓFI wird auch unter dem Stichwort *Politische Poesie* (gleichfalls 1850) erwähnt: "Der Freiheitssänger und Kämpfer der Ungarn, Petófi, besiegelte die in seinen begeisterten Liedern ausgesprochene Gesinnung mit dem Tode."

Das ist eine für die deutschen Verhältnisse und Möglichkeiten von 1850, zu der Zeit, als die Reaktion ihre scharfen Krallen auf alle Bereiche des Lebens legte, *erstaunliche Einschätzung* PETÓFIS, besonders, wenn man bedenkt, daß die erste deutsche Ausgabe von *Gedichten Petófis* durch Adolf DUX (Wien 1846) natürlicherweise und die zweite, 1849 in Frankfurt am Main erschienene von KERTBENY, wohl aus Vorsicht noch kein einziges Gedicht aus der Revolutions- und Kampfzeit brachte.

Der Artikel *Ungarn*, 1852 in *Meyers Lexikon* veröffentlicht, stellt mit rund 240 Spalten ein ganzes Buch dar. Allein der Geschichte Ungarns sind über 77 Spalten gewidmet. Noch nie hatte ein deutsches Lexikon so eingehend über Ungarn berichtet, und auch später geschah dies nie wieder. Daneben gibt es aber einen Artikel über *Ungarische Literatur* von 7 Spalten, über *Ungarische Musik* von über 4, über *Ungarische Sprache* von bald 11 und über *Ungarisches Theater* von fast 2 Spalten (alle in einem 1853 erschienenen Band). Der Schwerpunkt in der Unterrichtung über Ungarn ist jedoch in diesem von dem begeisterten Revolutionär von 1848/49 herausgegebenen Lexikon die *Ungarische Revolution*. Diesem besonderen Stichwort sind 130 Spalten gewidmet! Dazu kommen noch 14 Spalten, die unter *Siebenbürgen* den revolutionären Vorgängen, und 17 Spalten, die unter *Türkei* der ungarischen Emigration dorthin gelten. Diese zeitgenössische ausführliche Darstellung der ungarischen Revolution wagte MEYER zu einer Zeit in sein weitverbreitetes Lexikon zu bringen, als er immer wieder Zensurmaßnahmen und Buchverbote über sich ergehen lassen mußte. Im Jahre 1852, als dieser Band vorbereitet wurde, war der unerschrockene Verleger zum zweiten Male, diesmal zu drei Monaten Gefängnis verurteilt worden. Die Solidarität des deutschen Demokraten mit dem ungarischen Freiheitskampf ließ sich MEYER durch keine Repressalien nehmen. Es muß einer eingehenden Untersuchung vorbehalten bleiben, diese den minutiösen Ablauf mit einer bemerkenswerten Informationsfülle darbietende erste größere deutsche Behandlung des da-

mals hochbrisanten Gegenstandes der ungarischen Revolution kritisch zu analysieren; es kann hier nicht auf die einzelnen Punkte des langen Berichts eingegangen werden. Wesentlich ist, daß hinter bemüht sachlichen, unemotionalen Darstellung das Herz, das für den ungarischen Freiheitskampf schlägt, hörbar wird und daß die ganze Schilderung des eben erst in Ungarn Geschehenen der deutschen Reaktion als Kuckucksei ins Nest gelegt wird.

Über die Volksbewegung vom 30. März 1848 heißt es treffend: In Pest habe die Nachricht von der königlichen Revolution (vom 28. März) eine ungeheuere Aufregung ausgelöst.

„Der Sicherheitsausschuß selbst stellte sich an die Spitze der Bewegung, indem er in einer feurigen Proklamation dem Volk erzählte, daß durch neue Hofintrigien alle Märzerrungenschaften wieder aufs Spiel gesetzt seien; das Volk möge auf alles vorbereitet und gerüstet sein. Bisher seien stets nur die Rechte der Dynastien gewahrt worden; es sei endlich Zeit, auch die Rechte des Volkes zu wahren und — wenn nötig — zu erkämpfen. Auch rote Fahnen wurden sichtbar, und man hörte, wenn auch nur vereinzelt, *Eljens für die Republik.*“

Als Einschätzung der Situation vom Sommer 1849 lesen wir nach einer Aufzählung der den ungarischen zahlenmäßig überlegenen Streitkräfte der Österreicher und Russen die folgenden bemerkenswerten Sätze:

„Man hat die Frage aufgeworfen, ob bei dieser Lage der Dinge nicht von vornherein die Niederlage Ungarns, auch ohne Görgeys Verrat, unvermeidlich gewesen. Wir glauben dies nicht! Zuvörderst war es ungarischerseits ein nationaler Kampf und ein Volkskrieg, und schon der Winterfeldzug hatte bereits zur Genüge gezeigt, daß diese Faktoren, wie gering sie auch von den kalt berechnenden Strategeten angeschlagen werden mögen, ein bedeutendes Gewicht in die Schale werfen. Das Mißverhältnis der beiderseitigen Truppenzahl war auch im Januar dasselbe gewesen, wie jetzt, indem die ungarische Armee auch damals kaum zur Hälfte der österreichischen Heermacht gewachsen war . . . Diese in jeder Beziehung im Nachteil befindliche Armee hatte den zweifach überlegenen Feind in mehren Schlachten geschlagen und aus dem Lande getrieben: warum sollte sie dieses Heldenwerk nicht zum zweitenmal vollbringen können, jetzt, wo sie ein sechsmonatiger Feldzug zu den tapfersten Kriegern herangebildet, ein zweimonatiger Siegeslauf sie mit stählendem Vertrauen und Siegeszuversicht erfüllt hatte, wo sie zweckmäßig organisiert, gerüstet, equipiert, mit allem Kriegsbedarf reichlichst versorgt und von Kommandanten geführt ward, die in kürzester Frist europäische Anerkennung erlangten, wo der Patriotismus und die Begeisterung der ganzen Nation aufs höchste gesteigert und derselben durch die Unabhängigkeitserklärung jeder Rückweg abgeschnitten war?“

Mit den Feinden des revolutionären Ungarn geht der Schreiber des Artikels über die *Ungarische Revolution* scharf ins Gericht. Die furchtbaren Drohungen, die der österreichische Feldzeugmeister Julius Baron von HAYNAU (1786—1853) am 24. Juni 1849 an die Ungarn richtete, fanden den prägnanten Kommentar: „Jedes Wort ein *Henkersbeil*, jede Zeile ein *Galgen*, jeder Satz ein *Schafott!*“ Bemerkenswert ist, daß man im 1850 herausgegebenen Band von *Meyers Lexikon* das Stichwort HAYNAU suchend auf das Stichwort: *Hyäne von Brescia* verwiesen wird. Dort findet man im gleichfalls 1850 verbreiteten Band die Erklärung: „Name, mit welchem die Geschichte der Gegenwart eine der Geißeln bezeichnet hat, welche der Despotismus gegen die im Jahre 1848 erwachte Volksfreiheit schwang. Die Hyäne ist Julius, Freiherr von Haynau, der Henker des edlen Ungarvolkes.“ Die Feinde der um ihre Freiheit kämpfenden Ungarn sind auch MEYERS Feinde.

Mit großer Anteilnahme wird der Zusammenbruch des heldenhaften Kampfes vermerkt, nachdem dargestellt war, wie auch die Festung Komorn dem Feind übergeben werden mußte:

„Am 5. Okt. war somit auch das letzte Bollwerk der ungarischen Trikolore gefallen — das Amt des Rächers begann. Am 6. Okt., dem Jahrestage der Ermordung Latours in Wien, endeten zu Arad teils durch Pulver und Blei, teils durch den Strang die wackeren ungarischen Kriegshäupter . . . Den Hinrichtungen folgten zahllose Verurteilungen und Begnadigungen zu langjähriger Kerkerhaft. Die Männer der Tat waren so lebendig begrabener; die Jugend wurde *assentiert*, der eiserne Arm des *Belagerungszustandes* legte sich auf das unglückliche Land. Man wird uns erlassen, die Einzelheiten dieses letzten Akts der großen Tragödie zu schildern . . .“

Gegen Ende des Artikels werden Passagen aus der Denkschrift von Pál SOMSSICH (1811—1888) angeführt, die als „Ausgangspunkt der wiedererwachten Opposition“ gegen den siegreichen Absolutismus gewertet wird. Das Lexikonkompendium über die ungarische Revolution schließt mit den Worten:

„Aber trotz allen strengen Maßnahmen und allen Lockungen an ungarische Staatsmänner hat die österreichische Regierung es von 1849 an doch nicht weiter gebracht, als daß die Ungarn in kompakter Masse gegen Gesamtösterreich Stellung nehmen, daß ihr Refrain immer derselbe bleibt: *Autonomie Ungarns*.“

Joseph MEYERS Äußerungen zu Ungarn und dessen Freiheitskampf und die umfangreichen Darlegungen in seinem großen Lexikon gehören zweifellos zu den bemerkenswertesten deutschen zeitgenössischen Stimmen. Bemerkenswert vor allem deshalb, weil sie die ausführlichsten Darstellungen aus dem Geiste der Männer sind, die unmittelbar an den deutschen revolutionären Aktionen von 1848/49 teilgenommen haben und sich nach deren Scheitern nicht der Reaktion fügten. MEYER bringt die profundesten und am weitesten verbreiteten zeitgenössischen deutschen Berichte über die ungarische Revolution. Es ist kein Wunder, daß schließlich sein *Großes Conversationslexicon* in Österreich gänzlich verboten wurde. Obwohl ihm dies wirtschaftlich stark traf, ließ er sich dadurch nicht beirren.⁵ Auch mit den ungarischen Artikeln des Lexikons verfolgte der unerschrockene Verleger sein Ziel der progressiven Volksaufklärung, denn, wie er 1852 im Schlußwort seines Lexikons schreibt: „Die Intelligenz aller ist der stärkste Hort der Humanität und Freiheit.“

⁵ MEYER erweiterte nicht nur sein Lexikon 1853/55 um 6 Supplementbände — in denen sich ein 16 Spalten langer Artikel über die ungarische Literatur von 1850 bis 1854 befindet —, er ließ auch 1858/59 alle Bände *unverändert* neu drucken.

A Korunk-kutatás problémái*

1. Tizenöt évfolyam közel tizenötezer oldala — ezzel az impozáns mennyiségi mutatóval lehet formálisan jellemezni a Kolozsvárott 1926 februárja és 1940 szeptembere között megjelent folyóirat ún. „régii” folyamának szellemi teljesítményét. Ha hozzátesszük, hogy szellemisége marxista volt, s hogy — hosszabb-rövidebb életú rokonvállalkozások mellett — szinte egyedül képviselte ebben az időszakaszban Közép-Európában a marxista gondolatot, akkor e teljesítményt joggal nevezhetjük egyedülállónak, olyannak, amely egyetemes jelentőséggel is bír.

A címében is jelzett módon ugyanis kora összképének megragadására törekedett, túllépve a társadalomtudományi és irodalmi folyóiratok addigi gyakorlatán. Ha a társadalomtudományok felől nézzük e meghaladást: többet adott, mint a távoli szellemi elődjének tekinthető *Huszedik Század* — elsősorban azzal, hogy a szociológiai megközelítés mellett képet kívánt adni kora tudományos gondolkodásának egészéről; a szociológia mellé felvonultatva a lélektan, a pedagógia, a filozófia, a természettudományok elvi koncentrációját — szerves ötvözetben a mindenkori marxista politika elméletével. Ha az irodalmi-művészeti szemlék addigi hagyománya felől tekintünk e meghaladásra: azzal adott többet, hogy a művészi jelenségeket nem önmagukban szemlélte, hanem kora központi kérdéseinek szerves megnyilvánulásaként, amelyet beépített egyéb közleményeinek összképébe. Az így előállt szintézis — egyben e meghaladás legfőbb értéke, forradalmi újítása, amely mérce lehet akár napjainkban is.

E marxista szintézisépítésnek kétféle gyakorlatával találkozunk a lap történetében. Kezdetben a lapalapító DIENES László elsősorban értelmiségi orientációt követett, s arra törekedett, hogy szemléjében széles spektrumban vonulassa fel a huszas évek végének haladó gondolkodását, mindazokat az irányzatokat, amelyek oppozícióban voltak a fennálló társadalmi renddel. Nemcsak marxista írásokat közölt, hanem az azokkal nemegyszer vitázó polgári radikális és liberális felfogásúakat is. Konceptiója az volt, hogy a nézetek konfrontációja és ütköztetése során derüljön ki a marxizmus fölénye: az így kialakított vitaforum győzze meg a munkatársakat és olvasókat a baloldali orientáció igazáról és történelmi szükségességéről.

A gazdasági világválság eseményei s a Szovjetunió építőmunkájának, politikájának eredményei a húszas és harmincas évek fordulóján azonban őt is (aki 1928-ban kénytelen volt elhagyni Romániát) és szerkesztőtársát, GAÁL Gábort is arra indították, hogy fokozatosan túllépjenek a korábbi szerkesztési gyakor-

* Jegyzetek a Petőfi Irodalmi Múzeum 1976. május 20—21-én tartott Korunk-konferenciája kapcsán.

laton, rátérjenek a marxizmus nyílt vállalására és tudományos igényű propagandájára. Ez nem jelentette ugyanakkor azonban, hogy a *Korunk* a napi politika orgánumává vált (ez esetben folyamatos megjelenése sem lett volna biztosítva), csupán azt, hogy kimondva-kimondatlanul a nemzetközi munkásmozgalom mellett kötelezte el magát; szellemi-tudományos orgánumként szolgálva a marxista gondolat közép-európai kimunkálását, kisugárzását. A lap közvetlen kapcsolatba került a kommunista párttal, s új orientációjában az értelmiség mellett a mozgalom, a munkásság ideológiai tájékoztatását is szolgálta.

E munkáját „négyországi” szemhatárral végezte. A hazai, romániai valóságban gyökerezve egyidejűleg nyilvánosságot biztosított a magyarországi, csehszlovákiai és jugoszláviai marxistáknak, akiknek írásai széles spektrumban dokumentálták és értelmezték Kelet-Közép-Európa társadalmi-gazdasági és művészi jelenségeit. Ugyanakkor azonban kapcsolatot tartott a magyar tanácsköztársasági emigráció Bécsben, Berlinben, Párizsban, Moszkvában, sőt a Tengerentúlon élő képviselőivel is, akiknek tudósításai és tanulmányai világszínvonalra emelték a *Korunk* tájékoztatói területét.

Túlzás nélkül állítható tehát, hogy a lap a kor teljes keresztmetszetét adta. Tizenöt évfolyama olyan koncentrációban és színvonalon őrizte meg a marxista gondolkodás egykorú eredményeit és folyamatát, hogy annak felmérése, értékelése a kutatók egész sorának, sőt nemzedékének ad feladatot és munkát.

2. A *Korunk* történetének feldolgozása, értékeinek felismerése és méltatása az ötvenes évek közepén, Kolozsvárt indult meg. Az első tanulmányok írói — többségükben egykori munkatársai — a folyóirat romániaságából indultak ki: azt a szerepet méltatták, amit a polgári nacionalizmus elleni harcban, a román és a magyar dolgozók szövetségének megerősítésében, a két világháború közti erdélyi magyar irodalom marxista értékelésében s a szocialista irodalom kialakításában, pozícióinak erősítésében végzett.¹

A kutatások középpontjában ekkor GAÁL Gábor szerkesztői személyisége állott. Az 1957-ben újjáinduló folyóirat tudatosan vállalja GAÁL örökségét, tudósít hagyatékának tudományos feldolgozásáról, azokról a munkálatokról, amelyek életművének bibliográfiai felmérését, válogatott írásainak újrakiadását célozzák.² GAÁL Gábor halálának tízéves évfordulója alkalmából az egykori munkatársak egész sora emlékezik vissza az igényes, a lap arculatát tudatosan megkomponáló szerkesztő alakjára — ez alkalommal már nemcsak Kolozsvárott, hanem Budapesten is: láttatva és érzékeltetve a szerkesztő munkáján keresztül a *Korunk* „négyországi” funkcióját.³

¹ GÁLL Ernő: *A „Korunk” szerepe a polgári nacionalizmus elleni harcban, a román és a magyar dolgozók testvéri szövetségének megerősítésében.* = *Igaz Szó* 1954. 12. sz. 123–140. — CSEHI Gyula: *Irodalmunk baloldali forrásvidékén.* = *Útunk* 1958. 3. sz. 8–9., 4. sz. 6–7., 5. sz. 8–10. — JÁRAI Rezső: *Gaal Gábor és a két világháború közti erdélyi irodalom.* = *Korunk* 1958. 4. sz. 592–595. — IZSÁK József: *A Korunk és írói köre.* = *Igaz Szó* 1962. 11. sz. 711–740.

² KOHN Hillel: *Gaal Gábor és a Korunk.* = *Korunk* 1957. 1. sz. 96–99. — TÓTH Sándor: *A Korunk és Gaál Gábor hagyatékának tudományos feldolgozása.* = *Korunk* 1957. 2–3. sz. 305–307.

³ BALOGH Edgár: *Vázlat Gaál Gáborról.* = *Kortárs* 1964. 3. sz. 467–471. — BECSKY Andor: *Gaal Gábor és a Korunk.* = *Kritika* 1964. 8. sz. 41–46. — FÁBRY Zoltán: *Gaal Gábor.* = *Kortárs* 1964. 2. sz. 296–297. — E. FEHÉR Pál: *Gaal Gábor példája.* = *Kortárs* 1964. 2. sz. 297–302. — FODOR József: *A „Korunk” és kora.* — F. J.: *Emlékek a hőskorszakból.* Bp. 1964. 254–269. — FORBÁTH Imre: *Levél Gaál Gáborról.* = *Kortárs* 1964.

Az évforduló legjelentősebb eseménye GAÁL Gábor válogatott írásainak megjelenése volt. A bukaresti Irodalmi Kiadó által közzétett és SUGÁR Erzsébet szerkesztette első kötet GAÁL 1921 és 1940 között írt tanulmányait és cikkeit tartalmazta, az egy évvel később napvilágot látott második kötet pedig az ugyanebben az időközben született publicisztikai írásait hozta.⁴ Az alapos és lelkiismeretes filológiai apparátussal kísért kötetek hozzáférhetővé tették az életmű legjelentősebb részét, s ezáltal lehetőséget adtak nemcsak GAÁL Gábor, hanem a *Korunk* régi folyamának elmélyültebb tanulmányozásához.

Ezt a célt szolgálták a néhány évvel később megjelent egyéb szöveggyűjtemények is. A MÉLIUSZ József és SZÁSZ János szerkesztette antológia, *A Korunk költészete*⁵ a lap 1932—1940 közötti évfolyamainak liráját reprezentálja. FÁBRY Zoltán *Valóságirodalom*⁶ c. cikkgyűjteménye a szerzőnek a *Korunkban* 1926 és 1939 között megjelent cikkeiből válogat. E gyűjtemények tovább árnyalták a lap irodalmi közlésrendjének összképét; a művek és az irodalomról vallott nézetek párhuzamában érzékeltetve a szocialista irodalomnak azt a periódusát, amely a valósághű, de egyben állást is foglaló művészet eszményét vallotta magáénak. Kár, hogy e jelenségkör dokumentálása bizonyos „lakkozással” történt, ami különösen FÁBRY kötetében érezhető. A *Valóságirodalom* összeállítója ugyanis megváltozott, kiérlelt esztétikai normákkal válogatott, elhagyva egykori túlzásait, s tompítva a keresés időszakának bonyolultságát és bizonyos mérvű ellentmondásosságát.

A hatvanas évek közepén megindult DIENES László szerkesztői tevékenységének a kutatása is. A figyelem ráirányult a lap kezdeti szakaszára, az indulás bonyolult körülményeinek a tisztázására. Lassan oldódni kezdett az a felfogás, amely mereven kettéválasztotta a lap „premarxista” és „marxista” szakaszát. Megfogalmazódott az az igény, hogy a kutatás a fejlődést a maga összefüggéseiben és dialektikájában tárja fel.⁷

Az összefüggések keresése egyébként más területeken — s néhány évvel korábban is — megindult. Ezek egy része tematikus jellegű: a Szovjetunió, az orosz irodalom, a haladó román kultúra, a zenei téma, majd később a modern

3. sz. 471—472. — HARASZTI Sándor: *Gaal Gábor, a szerkesztő*. = Kortárs 1964. 3. sz. 472—474. — KALLÓS Miklós: *A Korunk és szerkesztője*. = Korunk 1964. 7. sz. 904—914. — MÁRIA Béla: *Levél Gaál Gáborról*. = Kortárs 1964. 4. sz. 672. — NÁDASS József: *Emlékek a Korunkról — Gaál Gáborról*. = Kortárs 1964. 6. sz. 960—962. — RUFFY Péter: *Egy arc emléke*. = Kortárs 1964. 4. sz. 628—630. — SÁNDOR László: *Kapcsolatom Gaál Gáborral*. = Kortárs 1964. 8. sz. 1312—1314.

⁴ GAÁL Gábor: *Válogatott írások. 1. köt. 1921—1940*. Tanulmányok és cikkek. Szerk. SUGÁR Erzsébet. Bukarest 1964, Irodalmi K. 726 p. — GAÁL Gábor: *Válogatott írások. 2. köt. 1921—1940. Publicisztika*. Szerk. SUGÁR Erzsébet. Bukarest 1965, Irodalmi K. 653. 1.

⁵ *A Korunk költészete*. Antológia. Bev. MÉLIUSZ József, SZÁSZ János. Függelék: BONYHÁTI Jolán: *A Korunk költészeti anyagának repertóriumuma 1932—1940*. Bukarest 1967, Irodalmi K. 664. 1.

⁶ FÁBRY Zoltán: *Valóságirodalom. Cikkgyűjtemény a Korunk anyagából (1926—39)*. Bratislava 1967, Tatran K. 245. 1.

⁷ REMETE László: *Dienes László és a Korunk*. = ItK 1965. 292—305. — BÁNYAI László: *A huszas évek és a Korunk indulása*. = Korunk 1966. 2. sz. 182—257. — KÁNTOR Lajos: *Készülődés a Korunkra*. = Igaz Szó 1966. 5. sz. 756—760.

művészi törekvések jelenlétét és szerepét vizsgálta.⁸ Másrészt különböző írók és esztéták kapcsolatait világította meg a lappal, illetve szerkesztőjével.⁹

E tanulmányokkal és adatközlésekkel párhuzamosan jelennek meg a romániai irodalomtörténeszeknek azon munkái, amelyek már szélesebb folyamatok áttekintésére vállalkoznak, dokumentálva a *Korunk* irodalompolitikáját, illetve történelem és társadalomszemléletét, mintegy előkészítve a folyóirat történetének, fejlődésének szintézisét.¹⁰

E munkán ketten fáradoztak: BALOGH Edgár, a folyóirat egykori munkatársa, egyben az „új” *Korunk* egyik szerkesztője, és TÓTH Sándor irodalomtörténesz az ismert *Korunk*-kutató. BALOGH Edgár tanulmánya a kolozsvári *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben* jelent meg 1964 és 1973 között, négy folytatásban.¹¹ TÓTH Sándor munkáját *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről* címmel 1971-ben tette közzé a bukaresti Kriterion könyvkiadó.¹² Mindkét mű határkövet jelent a *Korunk*-kutatásban. BALOGH Edgár figyelmének középpontjában a lap belső élete, fejlődésének periodizációja áll. TÓTH Sándor a témát GAÁL Gábor személyén keresztül közelíti meg. Nem elsősorban a folyóiratról ír, hanem GAÁL Gábor személyiségéről, társadalomszemléletének, filozófiai műveltségének kialakulásáról, s csak másodsorban (vagy legalábbis egyenlő arányban) arról, hogyan tükröződik egyénisége, világlátása — élete „főművében”, a lap szerkesztésében. E két monográfia érdeme, hogy a *Korunk* jelentőségét a maga sokoldalú összefüggéseiben mutatta be, kijelölve főhelyét a két világháború közti időszak marxista irodalmának, gondolkodásának a folyamatában.

E felismerés ösztönözte SUGÁR Erzsébetet, GAÁL Gábor válogatott írásainak sajtó alá rendezőjét, hogy gyűjtőmunkáját továbbfolytatva a mikrofilológia legérzékenyebb rétegébe, GAÁL Gábor levelezésének a közegébe szálljon alá.

⁸ TÓTH Sándor: *A Szovjetunió népszerűsítése a Korunkban (1926–1940)*. = *Igaz Szó* 1956. 1. sz. 59–70., 2. sz. 202–219. — MIKÓ Imre: *A régi Korunk és az orosz irodalom*. = *Korunk* 1962. 11. sz. 1377–1382. — BENKÓ András: *Zenei írások a régi Korunkban*. = *Korunk* 1963. 3. sz. 393–395. — KERTÉSZ Magda: *A régi Korunk és a haladó román kultúra*. = *Könyvtári Szemle (Bukarest)* 1968. 2. sz. 73–75. — BLEYER György: *A Bauhaus és a Korunk*. = *Korunk* 1969. 5. sz. 705–707. — KÖTŐ József: *A régi Korunk és a romániai magyar színi mozgalom*. = *Korunk* 1971. 1. sz. 152–156.

⁹ KÁNTOR Lajos: *Radnóti Miklós és a Korunk*. = *Élet és Irodalom* 1962. 20. sz. 11. — LÁNG Gusztáv—JANCSIK Pál: *József Attila és a Korunk*. = *Korunk* 1962. 12. sz. 1468–1479. — CSÜRÖS Miklós: *Kodolányi János és a kolozsvári Korunk*. = *ItK* 1969. 1. sz. 81–86. — E. NAGY Sándor: *Remenyik Zsigmond és a Korunk*. = *Korunk* 1971. 3. sz. 391–397. — SUGÁR Erzsébet: *Gaal Gábor és József Attila*. = *A Hét (Bukarest)* 1971. 10. sz. 4. — JORDÁKY Lajos: *Illyés Gyula és a régi Korunk*. *Kritika* 1972. 9. sz. 8–9. — SÁNDOR László: *Lukács György kapcsolata a Korunkkal 1937–1940 között*. = *Kortárs* 1974. 8. sz. 1335–1336. — SÁNDOR László: *Sinkó Ervin két levele a Szovjetunióból*. *Kortárs* 1974. 6. sz. 1000–1001.

¹⁰ NAGY György: *A régi Korunk történelem- és társadalomszemlélete (1926–1930)*. = *Korunk* 1966. 11. sz. 1573–1579. — TÓTH Sándor: *A régi Korunk irodalompolitikája*. = *Igaz Szó* 1966. 3. sz. 416–422. — SÖNI Pál: *Az avantgárdé irányzatok értékelése a „Jövő Társadalmá”-ban és a „Korunk”-ban*. *NyIrK* 1967. 335–244. — SZILÁGYI Júlia: *Expresszionizmus és marxista elkötelezettség a Korunkban*. = *Korunk* 1971. 12. sz. 1846–1850.

¹¹ BALOGH Edgár: *A Korunk fordulata 1929-ben*. = *NyIrK* 1964. 2. sz. 141–156. — Uő: *A „Korunk” eszei kiírása 1930–1933-ban*. = *NyIrK* 1968. 2. sz. 233–234. — Uő: *A népföldi Korunk*. = *NyIrK* 1970. 2. sz. 289–302. — Uő: *A Korunk szintézise 1938–1940-ben*. = *NyIrK* 1973. 1. sz. 53–68.

¹² TÓTH Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről. Gaál Gábor megjelent műveinek bibliográfiája*. Összeáll. GAÁL Anna. Bukarest 1971, Kriterion K. 361 p.

Fárasztó és aprólékos munkával gyűjtötte össze az egykori szerkesztő magánleveleit, aki provinciális létének órhelyéről levelezés útján tartotta fenn a kapcsolatot a világ valamennyi égtájára szétszórt munkatársaival. *Levelek (1921–1945)*¹³ címmel közzétett gyűjteménye emberközelségben mutatja be a szerkesztés mindennapi munkáját és sokfelé ágazó nehéz, nemegyszer anyagi problémáit.

Úgy érezzük, nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy e kutatásoknak nem kis része volt a *Korunk* jelentőségének kimutatásában, tudatosításában, aminek gyümölcsei a lap megindításának ötvenedik évfordulójára értek be. Romániában a lap jubileumáról országszerte megemlékeztek, s megkapta a legmagasabb állami elismerést.¹⁴ De a környező országokban, a néhai „négyországi” hatókör szerfájában is a figyelem középpontjába került. A magyar televízió például terjedelmes interjú sugárzott a *Korunk* szerkesztőségének munkatársaival — a megemlékezés kapcsán bepillantást nyújtva a folyóirat mai műhelyébe is.¹⁵

A jubileumra írt visszaemlékezések, tanulmányok számos új adattal árnyalták GAÁL Gábor szerkesztői munkáját,¹⁶ ugyanakkor az eddigieknél nagyobb mértékben irányították rá a figyelmet az alapító-szerkesztő, DIENES László személyiségére s a *Korunk* induló évfolyamaira.¹⁷ A publikációk másik része főleg a folyóirat ún. „népfronti” szakaszával foglalkozott, rávilágítva a lap művészet-filozófiai vonatkozásaira¹⁸ és azokra a kapcsolatokra, amelyek a magyarországi irodalomhoz fűzték.¹⁹ Néhány cikk a régi és az új folyam párhuzamát és különbözőségét vizsgálta.²⁰

3. Ilyen előzmények után került sor arra az emlékülésre, amelyet 1976. május 20–21-én a MTA Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum rendezett a múzeum könyvtártermében. Jelentőségét abban látjuk, hogy első ízben állította a magyarországi tudományosság figyelmének középpontjába a „rég” *Korunk* szellemi teljesítményét, s azt a kardinális szerepet, amelyet a lap a huszas és harmincas évek marxista gondolkodásának alakításában, kimunkálásában játszott. A tanácskozást nem a kegyes megemlékezés vezérelte, s nem is annak a szándéka, hogy alapvetően új eredményekkel módosítsa az eddigi kutatásokat. A résztvevők elsősorban „kérdeztek”: azokra a problémákra írá-

¹³ GAÁL Gábor: *Levelek (1921–1945)*. Szerk. SUGÁR Erzsébet. Bukarest 1975, Kriterion K. 786 l.

¹⁴ CEAUSESCU, Nicolae elvtárs üzenete a *Korunk* folyóirathoz megjelenésének 50. évfordulója alkalmából. = *Utunk* 1976. febr. 27. — *Ua. A Hét* (Bukarest) 1976. febr. 27. — *Ua. Igaz Szó* 1976. 2. sz. 99–100. — *Ua. Korunk* 1976. 3. sz. 161–162.

¹⁵ POMOGÁTS Béla: *Beszélgetés a Korunk szerkesztőségében*. Kérdező — — = *Tiszatáj* 1976. 5. sz. 20–26.

¹⁶ DÁVID Gyula: „... Kötelességek halmazából áll számomra a világ.” *Gaal Gábor leveleinek olvasása közben*. = *Utunk* 1976. 7. sz. 4. — RUFFY Péter: *Az esték Gaál Gáborra*. = *Magyar Nemzet* 1976. 93. sz. 11. — SZÁSZ János: *Nem privatizálni, nem néplelkedni — dolgozni*. = *A Hét* (Bukarest) 1976. 8. sz. 4.

¹⁷ KOVÁCS János: *Az alapító-szerkesztő Dienes László. Jegyzetek a Korunk első évfolyamairól*. = *A Hét* (Bukarest) 1976. 6. sz. 6–7., 7. sz. 6. — *Uő*: *A beharangozástól a fogadtatásig. Adalékok a Korunk megjelenésének történetéhez*. = *Igaz Szó* 1976. 2. sz. 124–131. — DIENES László levelei Fábry Zoltánhoz. Bev. CSANDA Sándor. = *Irodalmi Szemle* 1976. 1. sz. 60–70., 3. sz. 259–270.

¹⁸ RÁ CZ Győző: *Az avantgarde művészetfilozófiai problémái a népfronti Korunkban*. = *A Hét* (Bukarest) 1976. 3. sz. 1, 5., 4. sz. 4., 5. sz. 4.

¹⁹ CZINE Mihály: *Népfront a Korunkban*. = *Új Írás* 1976. 4. sz. 102–108. — POMOGÁTS Béla: *A régi Korunk számvetése a magyar irodalommal*. = *Kortárs* 1976. 5. sz. 813–817. — VERES Péter levelei Gaál Gáborhoz. (CZINE Mihály jegyzeteivel.) = *Új Írás* 1976. 4. sz. 109–116.

²⁰ BALOGH Edgár: *A régi és az új Korunk*. = *Tiszatáj* 1976. 5. sz. 18–19.

nyitották rá a figyelmet, amelyek megválaszolása tovább árnyalja a folyóirat-ról kialakult képet, s amelyek érzékeltetni képesek azt a még kellőképpen fel nem mért funkciót, amelyet a lap kora társadalmi valóságában, a művészi és irodalmi életében s a „négyországi” marxista közgondolkodásában kifejtett.

SZABOLCSI Miklós akadémikus vitaindító előadása hangsúlyozottan hívta fel a figyelmet a *Korunk* társadalomtudományi jelentőségére, arra, hogy a folyóirat kora szellemi körképét kívánta nyújtani, s hogy ebben a képben a tudományos elem: a szociológia, a gazdaságtan, a pedagógia, a pszichológia, a jogtudomány, a filozófia s a társadalmi jelenségek elvi-elméleti politikai vetületének a vizsgálata dominált. Az irodalmi-művészi kérdések a lap általános koncepciójának voltak alárendelve, mintegy a társadalmi tudat mozgásainak, változásainak „illusztrációjaképpen”; ugyanakkor azonban mégsem „illusztratívan”, mechanikusan kapcsolódva a közlésrend egészéhez, hanem bizonyos mértékig öntörvényűen, mindig szervesen hangsúlyozva az irodalom és a művészet specifikumát. Az előadás vitába szállt a folyóirat tanulmányozásának hazai gyakorlatával, amely szinte kizárólagosan irodalomcentrikus, nem veszi eléggé tekintetbe lap arculatának társadalomtudományi vonatkozásait.

A *Korunk* szerepét, jelentőségét, SZABOLCSI szerint, csak akkor érzékelhetjük, ha elhelyezzük kora hasonló vállalkozásainak hazai és nemzetközi mezőnyében. A huszas és harmincas évek Európájában több helyütt jelentek meg hasonló koncepciójú folyóiratok, amelyek feladatukat a társadalomtudományi és művészi jelenségek együttes láttatásában, kölcsönhatásaik felmutatásában látták. Párizsban az *Europe* (1923—), Berlinben a *Die Linkskurve* (1929—1932), Prágában a *Tvorba* (1926—1938), Pozsonyban a *DAV* (1924—1926, 1929—1937), Bukarestben az *Era Noua* (1932) indult hasonló programmal. S a *Korunk* állja az összehasonlítást: az *Europe* koncepciója — a marxista elem jelenléte ellenére — lényegében véve a szerkesztésnek azt a gyakorlatát tükrözi, amely a kolozsvári lap első évfolyamaiban dominált. A *Die Linkskurve* viszont túlnem magatartásnak a képviselőtén, egy idő után beszűkült, szektássá vált. Az *Era Noua* nem tudott a maga teljességében kibontakozni, a hatalom beléfojtotta a szót. A *Korunk* legközelebbi párhuzamait a *Tvorba* és a *DAV* nyújtja: a társadalmi valóság bonyolult összefüggéseit és összképét kívánták adni, de idővel eltolódnak a napi politika irányába, s szerkesztésük helyenként magazinszerűvé vált.

Hasonló eredményre vezet a magyarországi társadalmi-művészeti szemlékkel való összehasonlítás is. A marxista *100%* (1927—1930) és a *Társadalmi Szemle* (1931—1933), a *Die Linkskurve*hez hasonlóan, indulásuk után egyre inkább beszűkültek. Nem így a KASSÁK Lajos szerkesztette *Munka*, amely szocialista programmal jelent meg, de gyakorlatában a művészi elem dominált, lemondott a kor szellemi összképéről, s — objektivizmusát hangoztatva — kategorikusan elutasította a marxizmus pártos propagandáját. A harmincas évek elején megjelent egyéb rövidéletű marxista szemlék (*Forrás* — 1930. *Front* — 1931, *Valóság* — 1932, *Új Harcos* — 1933 stb.) nem tudtak egy-két számnál tovább megjeleníteni, jóformán csak programjuk meghirdetésére volt lehetőségük. A *Korunk* méltó partnerévé egyedül a *Gondolat* (1935—1937) nőtt fel. Igéretes kibontakozásának azonban szintén véget vetett a cenzúra. Ezek a jelzések, összehasonlítások nemcsak a *Korunk* szívós életerejét és koncepcionális fölényét érzékeltetik, hanem a magyarországi marxista sajtóra nehezedő cenzurális nyomást is, amely lehetetlenné tette a *Korunk*hoz hasonló szemle folyamatos megjelenését. E körülmények egyben arra is magyarázatot adnak: miért

orientálódott a harmincas évek elején — biztos publikálási lehetőséget keresve — éppen Kolozsvár felé a magyarországi baloldal szinte minden egyes írástudója és tollforgatója.

Az emlékülés számos hozzászólója, többek közt a második vitaindító előadás (*A folyóirat és a harmincas évek magyarországi szellemi áramlatai*) szerzője, HUSZÁR Tibor viszont e kérdés ellenkező oldalát világította meg: miért éppen Romániában tudott gyökeret verni a kor legtekintélyesebb marxista folyóirata? A közismert körülményen túllépve, ti. hogy a romániai cenzúra — a román nyelvű marxista kísérletek következetes elnyomása mellett — megtűrte a magyar baloldali sajtót, különösen, ha az támadta és bírálta a Horthy-rendszer, HUSZÁR tanulmánya rámutatott arra, hogy e baloldali kezdeményezések mögött az esetek többségében a Tanácsköztársaság emigrációja állt. Ez az emigráció jelen volt más közép-európai államokban, sőt a világ más tájain is, de hiányzott mögüle az a társadalmi bázis, amely biztosította vagy legalábbis közvetítette volna számára a magyarországi valósággal való élő kontaktust. A *Korunk* társadalmi háttere nem volt azonos a magyarországgal, de ez a háttér volt egyrészt, HUSZÁR szerint a legszélesebb; másrészt — számos azonosság mellett, amiben, többek között a földrajzi közelség is szerepet játszott — ebben a közegben keltettek a legerősebb rezonanciát a lapban nyilvánosságot élvező kölcsönös társadalmi kérdésfeltevések.

A fenti objektív körülmények mellett a *Korunk* központi szerepének kialakulásában azonban kiemelkedő szerepet játszott az ún. szubjektív elem, GAÁL Gábor személye, szerkesztői koncepciója is. CSATÁRI Dániel megfogalmazásában ez abban jutott kifejezésre, hogy a szerkesztő „világtörténeti folyamatokban gondolkodott”, túllépve a partikuláris nemzeti, nemzetiségi érdekeken; a nacionalista tudat korlátait szüntelenül bírálva, a munkásosztály internacionalista érdekeit képviselte és szorgalmazta a közép-európai népek összefogását. E. FEHÉR Pál egy részletkérdés (*A Korunk és a szocialista világirodalom*) elemzése során érzékletesen bizonyította, hogyan használta fel GAÁL Gábor a közép-európai baloldal irodalmának legjobb alkotásait e gondolat illusztrálására, propagálására; milyen sarkalatos szerepet játszott a *Korunk* ezen úttörő kezdeményezése az egymást megismerés, az érdekazonosság tudatosítása terén.

E problémakörhöz kapcsolódva több hozzászólás érintette a folyóirat „négyországiságát”. TORDAI Zádor a statisztika módszerével élt. Az 1926/1927, az 1931/1932 és az 1937/1938-as évfolyamok szerzői gárdáját „illetőség szerint” osztályozva arra az eredményre jutott, hogy a *Korunk* tartalma átlagosan egyharmad-egyharmad arányban oszlott meg Románia és Magyarország, illetve Csehszlovákia — Jugoszlávia és a más országokban élő emigráció között. A „romániaiság” — érdekes módon — épp az induló évfolyamokban érvényesült (46,6%), a legtöbb magyarországi szerző 1931-ben szerepelt (45%), Csehszlovákia arányszáma pedig 1937/1938-ban volt a legmagasabb (21%). SÁNDOR László, a folyóirat egykori csehszlovákiai szerkesztője élő vallomásban idézte fel a „négyországiság” élményét, s azt a hatást, amelyet a lap a legkülönbözőbb olvasói rétegekre gyakorolt.

A legszélesebb vita a *Korunk* periodizációja s ezzel összefüggésben a „szek-tásság” kérdése körül bontakozott ki. SZABOLCSI Miklós vitaindítója alapján véve TÓTH Sándor periodizációját fogadta el. Szerinte, az első, ún. premarxista periódust (1926—1929) követő időszakot nem szabad egyneműként felfogni. Az 1929/1930—1931/1932 közötti „szektás” évfolyamok után látnunk kell az ún. „előnépfrontos” elemeket is; azt, hogy a folyóirat szerkesztése már jóval a nép-

front meghirdetése előtt széles teret biztosított a demokratikus gondolatnak. Előadásának újdonsága, hogy az utolsó hat évfolyamot is az eddiginél differenciáltabban ítélte meg. Nem is annyira a népfrontosság koncepcióját, mint inkább a lap színvonalát, „négyországi” funkcióját illetően. A budapesti *Gondolat* (1935—1937) megjelenésével ugyanis, szerinte, fokozatosan gyengül a *Korunk* vonzóereje és középponti szerepe — legalábbis magyarországi vonatkozásban. Érvelését azzal is kiegészítette, hogy ezekben az években a *Gondolat* mellett — nem marxista koncepcióval ugyan, de — számos más orgánus is életre kelt, mint például a *Válasz* (1934—1938), a *Szép Szó* (1936—1939), a *Kelet Népe* (1934—1942), amelyek szintén a fasizmus szellemi oppozícióit képviselték, s helyet adtak a marxista írásoknak. Felhívta továbbá arra is a figyelmet, hogy 1938-tól számolnunk kell a moszkvai *Új Hang* (1938—1941) egyre erősödő kisugárzásával is, amely az előtte — 1929 és 1937 között megjelent — *Sarló és Kalapács*-csal szemben szakított a szektás szemlélettel s mind több objektív, elemző képet adott a magyarországi valóságról.

A harmincas évekbeli *Korunk* szerkesztését illetően más véleményt képviselt HUSZÁR Tibor előadása, amely az évtized közepén nem látott éles, lényegbevágó változást a szerkesztő felfogásában, különösen a magyarországi népi írók megítélésében. A felszólalók többsége nem osztotta ezt a nézetet. Úgy vélték, a periodizáció kérdésében nem lehet perdöntőnek tekinteni egyes, magánjellegű, levelekből idézett kijelentéseket, — a lap szerkezetéből, az írások szelleméből kell kiindulni, amelyek egészükben a népfrontos szemlélet jelenlétéről tanúskodnak.

Az emlékülés legpezsgőbb eszmecseréje az 1929—1932 között tapasztalható szektás jelenségek megvilágítása és értelmezése körül alakult ki. Abban szinte minden egyes felszólaló megegyezett, hogy a *Korunk* legszektásabb időszakában is mindig a legmagasabb szellemi teljesítményt nyújtotta valamennyi magyar nyelvű marxista szemle közül. S egyben azt is hozzátették: e szektáság — mint ezt már TÓTH Sándor monográfiája is kimutatta — nem volt azonos a dogmatizmussal. LACKÓ Miklós e jelenség lényegét elemezve, rámutatott annak messianisztikus eredetére, amelynek gyökerei az avantgarde ideológiájába nyúlnak vissza. Előadása hangsúlyozta a *Korunk* szektáságának demokratikus indítékát; azt, hogy a türelmetlenség mögött minden esetben a munkásosztály, a nép sorsa iránti elkötelezettség és segítészándék állt, s hogy — továbbá — e magatartás sokkal több előremutató elemet tartalmazott, mint pl., ami a magyarországi marxisták írásaiból kiolvasható. LACKÓ Miklós és mások hozzászólásai rámutattak arra, hogy e differenciáltabb látásmód végső soron a romániai társadalmi viszonyokkal hozható összefüggésbe. CSATÁRI Dániel pl. röviden vázolta a romániai magyarságnak a magyarországitól eltérő osztálystruktúráját, aláhúzva a parasztság és munkásság nagyobb szervezetségét, a belőlük kitermelődött értelmiségi réteg nagyobb súlyát és demokratizmusát. POMOGÁTS Béla az erdélyi és a magyarországi szellemi élet szerkezeti különbségére hívta fel a figyelmet; arra, hogy Erdélyben még a konzervatív akadémizmus is rugalmasabb volt, igényelte a szélesebb és objektívabb tájékozódást. S végül mindhárom kiemelték a kisebbségi lét objektív adottságaiból adódó demokratikus tendenciákat, amelyek bizonyos mértékig a nyelvi, vallási stb. oppozícióra támaszkodtak. Ez a társadalmi-szellemi környezet közvetett módon ugyan, de ott munkált a *Korunk* szellemi közegében is, s arra fokozott valóságigényt, tényzerű tájékozódást, realisabb út- és szövetségkeresést kényszerített.

Mások, köztük K. NAGY Magda — ezzel összefüggésben — arra is rámutattak,

hogy a román kommunista párt, amellyel a *Korunk* a harmincas évek elején összeköttetésbe került, kevésbé volt szektás, mint a magyar; nem húzott merev elválasztó vonalat maga és a szociáldemokrácia közé, s bizonyos mértékig még a polgári radikalizmus elé sem. LACKÓ Miklós szerint, a *Korunk* évfolyamaiban egy helyütt sem fordul elő a megbélyegző „szociálfasizmus” kifejezés, amellyel viszont tele van a 100% utolsó évfolyama.

Többek szerint e körülmény volt az egyik előfeltétele annak, hogy a népfront gondolata már a Komintern V. kongresszusa előtt teret kapott a *Korunk*ban, s természetesen annak is, hogy éppen a kolozsvári szemle valósította meg közléspolitikájában a leghamarabb és a legkövetkezetesebben a nemzetközi munkásmozgalom ezen irányvonalát.

A vita a népfrontpolitika mikéntjének, alapállásának a kérdéseit is felszínre vetette. ILLÉS László felszólalása (*A Korunk és a proletáriróladalom*) adott hangot annak a gondolatnak, hogy a népfront esetében helytelenül állítják előtérbe egyesek a szövetségesek kérdését. A szélesebb társadalmi orientáció, a demokratikus és nemzeti kérdések napirendre tűzése, nem jelenti a munkásorientáció háttérbe szorítását. Mint a *Korunk* évfolyamai is bizonyítják, a népfrontpolitika középpontjában változatlanul a munkásügy kardinális érdekeinek, a szocialista forradalom ügyének képviselője áll, még akkor is, ha ezt — taktikai megfontolásokból — nem hangsúlyozzák minduntalan.

A folyóirat irányvonalának, periodizációjának fő kérdései mellett a Petőfi Irodalmi Múzeumban tartott emlékülés előadásai, korreferátumai a *Korunk* történetének számos más vonatkozását is megvilágították, köztük legrészletesebben azokat a kapcsolatokat, amelyek a lapot a magyarországi szellemi élethez, irodalomhoz fűzték.

TOLNAI Gábor visszaemlékezései azt a hatást elevenítették fel, amelyet a *Korunk* a Szegedi Fiatalok mozgalmára tett. TOLNAI külön szólt a folyóiratnak azokról a kritikáiról, amelyek falukutató mozgalmuk korlátait bírálták, s amelyek a fiatalokat a marxista társadalomszemlélet felé orientálták. Előadásának második részében a *Korunk* és RADNÓTI Miklós kapcsolatait tekintette át. BATA Imre VERES Péter levelezésén keresztül idézte fel azt az egyre mélyülő baráti viszonyt, amely a szegényparasztság íróját és GAÁL Gábort összekötötte. A *Korunk* szerkesztője már a harmincas évek elején felismerte VERES Péter írásainak szocialista ihletését, s szinte bábáskodó gondoskodással ösztönözte az író új és új alkotásra. GREZSA Ferenc a folyóiratnak azokat a közleményeit összegezte, amelyek NÉMETH László alkotómunkásságával foglalkoztak. Egy részük élesen vitázott az író elméleti írásaival, amelyekben kimutatta a jobboldali ideológia elemeit, más részük viszont elismeréssel szólt NÉMETH regényeinek művészi értékeiről, realizmusukról, amellyel szerzőjük meghaladta korábbi gondolkodásának korlátait. Az emlékülés programjában még több hasonló téma szerepelt: TASI József JÓZSEF Attila, CSAPLÁR Ferenc KASSÁK Lajos, E. NAGY Sándor REMENYIK Zsigmond kapcsolatairól tervezett előadást, amelyeket azonban — idő hiányában — már nem tudtak megtartani.

A legizgalmasabb és a legtöbb vitát kiváltó téma a *Korunk* és a népi irodalom viszonya volt. HUSZÁR Tibor vitaindító előadása és HAJDÚ Ráfi korreferátuma (*A Márciusi Front és a Korunk*) egyaránt rámutatott arra, hogy a folyóirat és szerkesztője 1930 elején még gyanúval nézett minden népi-paraszti mozgalomra, mert azokban nem a szocialista elem dominált. A bizalmatlanság csak a népfrontévek felé haladva oldódott, s egyenes arányban volt a szövetségkeresés szándékával, gondolatával. Az előadások és a körülöttük kibontakozó vita

azonban azt is kimutatták, hogy e változás nem egyoldalú: nemcsak a szerkesztői nézőpont változott; megváltozott, differenciálódott maga a népi mozgalom is.

Többen érintették e kapcsolat egyik kényes terminológiáját, a „fasiszta” kitétel, ami nem egy, a parasztmozgalmat bíráló cikkben is előfordult; felhívták a figyelmet arra, hogy ennek a szónak más ma — a népirtás, a koncentrációs táborok szörnyűségei után — a csengése, s más értelemben szerepelt a *Korunk* cikkíróinak az érvelésében. A folyóirat munkatársai rendszerint a parasztság érdekeit előtérbe állító mozgalmaknak azt a vonatkozását jelölték vele, amelyre a fasiszta Németország politikai gyakorlata adott példát: azt ugyanis, hogy e mozgalmak nem alulról, a népből indultak ki, hanem felülről, nemegyszer állami jóváhagyással, sőt felügyelettel, s abból a célból, hogy kifogják a parasztmozgalmak forradalmi szelét, hogy a parasztságot elszakítsák a munkásságtól, mi több szembeállítsák vele.

Ezek a momentumok ma már tisztán felismerhetők pl. a Bartha Miklós Társaság tevékenységében, s különösen élesen kitetszenek a kormányzat által kezdeményezett és irányított Új Szellemi Front elgondolásában és gyakorlatában.

A népi mozgalom e jobboldalról irányított kezdeményezéseinek megítélésében sosem változott, nem is változhatott a *Korunk* magatartása. De igenis változott akkor, amikor a népi írók felleptével differenciálódott mozgalmuk politikai színe. A lap felismerte a balszárny szövetségi lehetőségeit, minden esetben melléállt a szegényparaszti kezdeményezéseknek, így VERES Péter írásainak, s nagy elismeréssel üdvözölte a parasztsors ellentmondásait feltáró szociográfiai műveket, pl. ILLYÉS Gyula *A puszták népe* c. kötetét.

A vita arra is rámutatott, hogy a *Korunk*nak a népi-paraszti mozgalmak megítélésében kialakult irányvonala nemcsak folyamatában változott, hanem e folyamaton belül is differenciálódott. Másképpen, erőteljesebb megfogalmazásban szólt erről a kérdéstről a helyenkint túl sarkítottan fogalmazó ÚJVÁRI László, és ismét másképpen, nagyobb megértéssel GAÁL Gábor vagy KEMÉNY Gábor, aki például a Márciusi Front tizenkét pontjából az előremutató elemeket emelte ki, s taktikusan elhagyta a revízió követelését. További belső differenciája ennek a folyamatnak, hogy eltérően reagált a népi mozgalom magyarországi és romániai jelenségeire. Ez utóbbiak ugyanis jóval közelebb álltak a lap szemléletéhez, erősebben domináltak bennük az osztályszempontok s az internacionalizmus gondolata. Az erdélyi népiesek otthon voltak nemcsak az *Erdélyi Helikonban*, hanem bizonyos mértékig a *Korunkban* is.

Ez a kérdés ismételten visszaüt a *Korunk* mögött álló társadalmi háttér erőteljesebb demokratizmusára, ami a kisebbségi lét adottságaival kapcsolatos. — Ez a háttér magyarázza a lap érzékenységét a nemzet és nemzetiségi kérdés iránt, amiről KEMÉNY G. Gábor előadása szólt. (*Nemzetiségi és Kelet-európai motívumok a Korunk publicisztikájában és műfordítás-irodalmában.*) E kérdéskört a folyóirat sohasem partikulárisan tárgyalta, kivétel nélkül mindig osztálymeghatározottságaiból indult ki, s megoldását mindig a Duna menti népek összefogásában látta. Közlérendjében állandóan napirenden tartotta a közös múlt haladó kezdeményezéseinek feltárását, a jelenkor rokontörekvéseinek ismertetését, propagálását, s a jövő távlatában előre vetítette a közép-európai népek, államok testvéri együttműködését. Különös gonddal ápolta a román szocialista szellemiséggel való kapcsolatait, munkatársai közé számos román szociológust, politikust is bevont. S ezzel a megfontolással nyitotta meg lapjait

a haladó román irodalom előtt is, amiről az emlékülésen BELIA György tartott új szempontokat felvető és az összefüggések egész sorát feltáró előadást.

A tematikus összefoglalók között külön hely illeti meg ZOLTAI Dénes *A Korunk esztétikai nézetei* c. vitaindítóját. ZOLTAI egyik alapgondolata a *Korunk* esztétikai rendszerének önállósága, műhely jellege volt. A marxista esztétika alapkérdéseit, a szocialista művészet mibenlétét, módszerét, normáit, terminológiáját a folyóirat munkatársai a mindennapi kritikai gyakorlatban, a világ-irodalom, de mindenekelőtt a közép-európai művészet jelenségeinek vizsgálatából vonták le; nem függetlenül ugyan a marxista esztétika más műhelyeitől, de mindenképpen önállóan, saját sokoldalú tapasztalataira támaszkodva. E körülmény egyik „mutatója”, hogy a *Korunk* 1928-as évfolyamában FÁBRY Zoltán már szociális realizmusról beszélt, s hogy GAÁL Gábor már 1933-ban, egy évvel a szovjet írókongresszus előtt alkalmazza a szocialista realizmus terminusát.

Az előadás és a körülötte kibontakozott vita nagy figyelmet szentelt ezen esztétikai nézetek forrásvidékének. ILLÉS László részletesen szólt az avantgarde messianisztikus, embermegváltó eszméinek jelenlétéről az első évfolyamokban. FÁBRY Zoltán esztétikai ideálja ekkor még az „emberirodalom”, amelyet azonban rövidesen meghalad, felfedve az általános ember — osztálymeghatározottságát. A másik hagyomány a németországi Neue Sachlichkeit törekvéseihez kapcsolódott, amelyek elvetették a valóságtól „elszakadt” eszményeket, a művészi „fabulát”, azzal érvelve, hogy a valóság pusztá tényei mindennél kifejezőbben vissza képesek adni a társadalmi összefüggések lényegét. E törekvések hatására kezdi használni FÁBRY Zoltán, s nyomában a *Korunk* számos kritikusa a „valóságirodalom” kifejezést.

ZOLTAI Dénes tanulmányának középpontjában a hagyományok meghaladásának a kimutatása állt. GAÁL Gábor cikkeire hivatkozva fejti ki, hogyan kívánta a szerkesztő társadalmi tartalommal megtölteni az avantgarde formai vívmányait, hogyan kívánt túllépní annak lassan megmerevedő akadémizmusán, s hogyan tűzte ő is zászlajára a „tények költészetének” eszményét.

Másrészről ZOLTAI is, és mások is felfedték a valóságirodalomnak, mint a *Korunk* esztétikai ideáljának többrétűségét, többértelműségét. Azt, hogy ez az esztétikai követelmény nemcsak az avantgarde, hanem a sematikus jelszóirodalom ellen is irányult; s éppen ebben a vonatkozásában: abban, hogy az elvontság ellenében a valóság-hűséget hangsúlyozta, magában rejtette a továbblépés elemeit is. Nevezetesen azt az elgondolást, hogy a mű a valóságot tényyszerűen, de egyben koncepciózusan, marxista szemlélettel jelenítse meg. GAÁL Gábor: *Az író és a gyakorlat* (1932) cikkére hivatkozva ZOLTAI azt is jelezte, hogy a „valóságirodalom” koncepciója egyúttal új írói magatartást is kialakított; általa az író eljutott a szemlélődéstől az aktív befolyásolás szándékáig, a szocialista elkötelezettség, a pártosság vállalásáig. E szemléletváltás, amely szervesen egybefonódott azzal, hogy az író művészi alk. tón. unkájában tudatosan alkalmazza a marxizmus, a dialektikus materializmus felismeréseit, egyben a terminológiában is kifejezésre jutott: mind többször kerül alkalmazásra a realizmus kifejezés, amit — demonstrálva a múlt századi gyakorlattól való elhatárolást — rendszerint „új realizmus”-ként, illetve a már idézett „szociális”-, illetve „szocialista realizmus”-ként aposztrofáltak.

A harmincas években — ezzel párhuzamosan — egyre többen használták a szocialista művészet jellemzőeként a „teljesség” fogalmát is, ezzel kívánva érzékeltetni azt, hogy a marxista szemléletű író a társadalom *egészének* a moz-

gását kívánja visszaadni; hogy társadalomlátása — osztályelkötelezettsége ellenére — *komplex*, történelmi folyamatba ágyazott. Ezt sugallták a szovjet irodalom klasszikusainak: GORKIJnak, SOLOHOVnak a művei (amint erre BOTKA Ferenc *A Korunk és a Szovjetunió* c. korreferátuma rámutatott), de a közép-európai szocialista irodalmak gyakorlata is.

ZOLTAI Dénes előadásának zárófejezete kiemelte, hogy a *Korunk* legjobb kritikái, de a harmincas évek közepén már esztétikai írásai is kiemelték a művészi alkotások öntörvényűségét, aminek felismerésében nagy szerepet játszottak Lukács Györgynek a *Korunk* szerkesztőségébe közvetlenül eljuttatott tanulmányai.

VADAS József korreferátuma, amely a folyóirat képzőművészeti írásaival foglalkozott, számos példával, — többek között DÉSI HUBER István cikkeivel — támasztotta alá ezt az állítást, s egyben arra is felhívta a figyelmet, hogy az esztétikai vizsgálódásnak túl kell lépnie a még gyakran érvényesülő irodalomcentrikus szemléleten. A folyóirat képzőművészeti „adaléka” ugyanis nemcsak a szektásság kérdését helyezi más megvilágításba (a képzőművészeti kritikákban jóformán sehol sem fordulnak elő türelmetlen és igaztalan túlzások), hanem azt is érzékeltetik: milyen korszerűen és egyetemes módon gondolkodott a szerkesztő — aki helyt adott KÁLLAI Ernő, KEMÉNY Alfréd és MOHOLY NAGY László cikkeinek a szociofotóról, az ipari formatervezésről, a szervezett városépítésről stb. stb. — a szocialista művészet komplex egészéről.

A művészetek ezen egységét láttató szerkesztői közlésrendnek a *Korunk* új folyamában való továbbéléséről adott hírt BÉCSY Tamás hozzászólása, amely a modern színházelmélet körüli vitákat ismertette, kiemelve K. JAKAB Antalnak a gondolati színházról szóló tanulmányait.

Az emlékülés SZABOLCSI Miklós zárszavával ért véget. SZABOLCSI a tanácskozás szellemében nem annyira az emlékülés eredményeivel, mint inkább a fel-szólalásokban kifejtett vagy felszínre vetett problémákkal foglalkozott. E zár-szó mindenekelőtt az alap kutatások továbbfolytatására ösztönözött. Sürgette a már régen készülő, de még hozzá nem férhető teljes és hiteles *Korunk*-reper-tórium megjelentetését; hangsúlyozta azt a igényt, hogy az korszerű formában tükrözze a lap struktúráját, s egyben összegezze a filológiai kutatás eddigi eredményeit, többek között az álnevek feloldását. Felhívta a figyelmet, hogy a repertórium mellett milyen nagy szükség lenne a *Korunk* egyes kevésbé ismert, de a lap történetében jelentős szerepet játszó munkatársai, mint például AGÁR-DI Ferenc, ANTAL János, ERG Ágoston, KÁTAL-HORNER Miklós, KEMÉNY Gábor, ÚJVÁRI László életrajzainak monografikus feldolgozására. Rendkívül fontosnak tartotta, hogy összegyűjtsük a lap még élő munkatársainak: FEDOR Jánosnak, FEJTŐ Ferencnek, HARASZTI Sándornak, SÁNDOR Lászlónak, SZABÓ Imrének stb. visszaemlékezéseit, amelyek még sok adattal árnyalhatják a folyó-irat történetére vonatkozó ismereteinket.

A zárszó részletesen kitért a tanácskozás során felmerült elvi kérdésekre is, elsőként a korszakolás problémáira. Ismételten hangot adott a meggyőződés-nek, hogy az 1932—1933-as évfolyamok fordulatot képeznek az előzőekhez képest, nemcsak azért, mert ezekben az években — előbb Magyarországon, majd Romániában is — erősödött a lapra nehezedő cenzúrális nyomás, s ez hatott a szerkesztés gyakorlatára, hanem azért is, mert ezek az évfolyamok koncepcio-nálisan — többek között a szövetségkeresés gondolatának a felerősödésében is — előrelépést jelentettek a korábbiakhoz képest. Egyúttal — CSATÁRI Dániel javaslatának helyt adva — szükségesnek látta egy, az 1940—1944. éveket

magában foglaló látens korszak felvételét, amely mintegy „utólétként” — összefoglalná a *Korunk* egykori munkatársainak más, magyarországi orgánumban kifejtett működését; jelezné azt a hatást, amit a *Korunk* szellemisége haladó és szocialista gondolkodásunk továbbformálására gyakorolt.

SZABOLCSI Miklós zárszavában részletesen foglalkozott a szektásság problémájával. Hangsúlyozta, hogy a szektásság *nem hangnem*, hanem *viszony* kérdése; vizsgáltakor azt kell megállapítani, hogy a kérdéses viszonylatban a kritika helyes és jogos volt-e, s hogy e kritika mennyiben állt a marxista gondolat korabeli színvonalán. Ugyanekkor ezt a viszonyítást nemcsak a marxizmushoz kell elvégezni, hanem a megbírált jelenséghez, a „másik oldalhoz” is. Nem kétséges ugyanis, hogy pl. a *Korunk*nak a *Nyugat* bírálatában, illetve azon állásfoglalásaiban, amelyek BABITS Mihály konzervatizmusát vagy MÓRICZ Zsigmond politikai lavírozásait tették szóvá — igaza volt. Ezeket a jelenségeket nemcsak a marxista *Korunk*, de az egész progresszív sajtó is támadta. Továbbá: a jobboldali és konzervatív momentumok bírálatára — még, ha abban mai szemmel fogyatékoságot is látunk — történelmileg szükség volt. A magyar parasztság és középosztály az ellenforradalom uralomrajutása után távolról sem volt egységes, szükség volt differenciálására, a szocialista oldal aktív politizálására, hogy az az ellenforradalom befolyását gyengítse, hogy ellensúlyozza az uralkodó köröknek azt a törekvését, amely az egyes osztályok, rétegek megévesztését, egymás ellen való kijátszását célozta.

A zárszó a további kutatások alapvető követelményének látta a közép-európai kommunista pártok történetének, mindenekelőtt a romániai kommunista párt történetének a beható tanulmányozását — éppen az előző kérdéskörben érintett viszonyítás objektivitása érdekében. Ezen túlmenően szükségesnek tartotta a *Korunk* közvetlen társadalmi körzetének, a romániai és erdélyi valóságnak minden eddiginél részletesebb megismerését, hogy világosabban láthassuk azt a széles társadalmi környezetet, amely a folyóirat hátterét alkotta. — A történelmi folyamatosság érdekében fokozni kell a lap új folyamának kutatását is; látnunk kell a folyamatosság közös, de egyben eltérő vonatkozásait is.

4. A Petőfi Irodalmi Múzeumban tartott emlékülés mérlegét megvonva, joggal állapíthatjuk meg, hogy az rendkívül pozitív. Legfőbb eredményeként nem elsősorban a felszólalásokban felvetődő új filológiai „hozzáadékok” látjuk, hanem az egész tanácskozást átható vitaszellemet, amely számos új szempontot adott a folyóirat további vizsgálatához. Nem adatokat produkált, inkább feladatokat fogalmazott meg, amelyek tovább mélyíthetik, árnyalhatják a *Korunk* másfél évtizedes történelmének fejlődésvonalát.

E jelzések — megítélésünk szerint — két irányúak. Egyrészt „földrajziak”, másrészt a folyóirat egész koncepciójára vonatkoznak.

A „földrajzi” hiányok a *Korunk* „négyországi” jellegével kapcsolatosak. Ahogyan a folyóirat korábbi kutatásaira a „romániaiság” nyomta rá bélyegét, úgy az emlékülés is erősen a lap „magyarországisága” felől közelítette meg témáját. Holott joggal beszélhetünk a *Korunk* „csehszlovákiaiságáról”, „jugoszláviaiságáról”, sőt — „európaiságáról” és azon viszonylatairól, amelyek egész földgolyónk valóságához kapcsolódtak. „A *Korunk* világtörténelmi folyamatokban gondolkodott” — állapította meg az egyik hozzászóló. Tegyük hozzá: nemcsak e folyamatokból adódó általános, elvi következtetések megfogalmazásával és közép-európai alkalmazásával, hanem e folyamatok részleteinek — lett légyen szó a gazdasági világválságról, a német fasizmus előretöréséről vagy a gyarmati népek harcáról — tényszerű, konkrét kimunkálásával. A fo-

lyóirat e tartalmának vizsgálata, szinte teljes egészében, még előttünk áll. S nemcsak mint filológiai adalék, hanem mint a lap egészének koncepciójának szerves, lényeges vonatkozása.

Mindez ismételten aláhúzza az eddigi irodalomcentrikus megközelítés szűkösségét, tarthatatlanságát, amitől sajnos az emlékülés sem volt mentes, Már az irodalomhoz közelálló képzőművészeti kérdések felvetése is sok tekintetben módosította a lap egyes vonatkozásainak megítélését. Mennyivel másképp, gazdagabban tudnánk érzékeltetni lényegét, fejlődését, ha a jövőbeni kutatás tartaná magát a szerkesztő által legutoljára alkalmazott alcímhez: „Tudomány, irodalom, művészet, élet!”

A *Korunk* szellemi építkezése a szintézis jegyében indult: kora szellemi körképét kívánta adni, amelynek kimunkálása éppúgy a teljesség és a komplex világkép megvalósításának a jegyében folyt, mint a lapjain lefektetett esztétikai normáké. Ahogyan a szocialista irodalom és művészet lépésről lépésre haladt a totalitás eszményének a megközelítése felé, ugyanúgy vállalata a folyóirat egésze is a marxista világnézet többrétű, az emberi tudás mindenoldalú megközelítésének feladatát és összegezését. Döntő módon ugyan a társadalomtudományok állottak figyelmének középpontjában, de a jog, a közgazdaság, a politika, a pedagógia, a pszichológia és a művészetek mellett szüntelenül nyomon kísérte a természettudományok és a technika változásait és az azokból levonható filozófiai általánosításokat. A tudományos diszciplínák egész sora áll előttünk, amelynek jelenléte, a lap egészében betöltött funkciója éppúgy a kutatás tárgya, mint az eddigi megvilágított művészi oldalé. Mindez természetesen már olyan feladat, amelynek megoldásához interdiszciplináris összefogásra van szükség, de amely megéri a fáradságot. A marxista gondolkodásnak azt az egyedülálló és történelmi jelentőségű teljesítményét helyezné korszerű megvilágításba, amelyre joggal lehet büszke Közép-Európa egész tudományossága.

FERENC BOTKA

Les questions de recherche concernant la revue „Korunk”

La revue idéologique „Korunk” (Notre Époque) parût entre 1926 et 1940 en Roumanie (à Cluj-Napoca — Kolozsvár — Klausenburg). Les presque 15.000 pages de ses quinze années sont les sources les plus remarquables de l’histoire de la littérature et idéologie marxiste de l’époque de l’entre-guerre en langue hongroise.

L’Étude résume les recherches antérieures concernant cette revue et donne des détails sur le symposium organisé par l’Institut des Sciences Littéraires de l’Académie des Sciences Hongroise et par le Musée Littéraire Petöfi à l’occasion du cinquantenaire de la „Korunk”.

La communication introductive de la session faisait le parallèle de „Korunk” et de l’„Europe” (française, 1923—), de „Die Linkskurve” (allemande, 1929—1931), de „Tvorba” (tchèque, 1926—1938), de „DAV” (slovaque, 1924—1926, 1929—1937) et de „Era Noua” (roumaine, 1936), marquait la place de la „Korunk” parmi les revues marxistes des sciences sociales, en soulignant le caractère „intra-quatre-pays” de celle-ci, dont les collaborateurs étaient de nationalité roumaine, hongroise, tchécoslovaque et yougoslave.

C’étaient — entre autre — les problèmes de la périodisation de la revue, qui donnaient lieu à discussion, dont le résultat était une conception, selon laquelle dans sa première, „prémarxiste” période (1926—1929) les éléments marxistes en étaient prépondérants. Pendant les années suivantes — à côté des symptômes sectaires — la conception rudimentaire d’un front populaire s’affermissait, — ce que donnait l’occasion d’une large

confrontation des différents points-de vue. Les années dernières représentaient par contre l'idée d'une collaboration antifasciste accentuée d'un vrai front populaire.

La majorité des communications analysait les rapports hongrois de „Korunk”, — les contacts personnels, qui liaient le rédacteur de la revue Gábor Gaál aux représentants prominents de la littérature socialiste de l'époque (Attila József, Lajos Kassák, Zsigmond Remenyik, Péter Veres). Les contributions concernant la rubrique critique de la revue étaient extrêmement intéressants: comment reflétait celle-ci l'évolution de la littérature hongroise progressiste et socialiste, comment faisait-elle écho à l'activité des écrivains „populistes”, qui mettaient jour sur les problèmes vitaux des paysans hongrois.

La session s'occupait avec une profonde attention avec les idées esthétiques de la „Korunk”, dont la base était l'exigence du „néorealisme” et qui entrainait en lice pour l'actualité et pour une haute niveau artistique de la littérature socialiste.

La dernière partie de l'étude donne un coup d'oeil sur les devoirs ultérieurs des recherches concernant de „Korunk”. L'auteur accentue, que, dans l'avenir, l'histoire de cette revue doit être synthétisée aux cadres des relations internationales et qu'il faudrait accorder — à côté de la littérature — une plus grande attention sur sciences „auxiliaires et annexes”: aux publications artistiques, musicologiques, ainsi qu'aux publications sociologiques, pédagogiques, juridiques et philosophiques de la „Korunk”.

KÖZLEMÉNYEK

Az Egyetemi Könyvtár karolingkori Deuteronomium-töredéke a lechnici karthauziak kódexében.* A Biblia könyveit tartalmazó kódexek, kódextöredékek a kéziratosság korai és későbbi századaiból szép számmal maradtak fenn. Ez természetes, hisz a Biblia a legszükségesebb és legfontosabb könyvek egyike volt, amellyel már alapításkor a legkisebb kolostort is ellátták. S hogy a IX. század elején a nagyobb kolostorokban már több példányban is megvolt, arról három karolingkori kolostori könyvtár katalógusa is tanúskodik.¹ St. Gallenben² 29 ószövetségi és 11 újszövetségi, a reichenauai kolostorban³ pedig 36 bibliai kódexet őriztek. A St. Riquier-i⁴ könyvtár katalógusában egy 72 könyvből álló, egybekötött Biblia és még 14 bibliai szöveget tartalmazó kódex szerepel.

A gyakori és pontatlan másolgatás következtében a JEROMOS-féle Vulgata szövege megromlott, és NAGY KÁROLY uralkodása idején már számos, egymástól olykor lényegesen eltérő szövegvariánst használtak a birodalom különböző részein.⁵ A Corbie-i apátságból indult ki, és hamarosan más kolostorokban, scriptoriumokban is felvetődött egy jobb, egységesített szöveg szükségességének az igénye. NAGY KÁROLY 789-ben az Admonitio generalisban elrendelte,⁶ hogy a liturgikus könyvek és a Biblia szövegét, amely a „bizonytalan olvasat és a másolók ügyetlensége miatt” a Meroving-korban megromlott, javítsák ki, és pontos, hitelesített szöveget adjanak a scriptorok kezébe.

Az első javított szöveget, amely a különböző szövegvariánsokat is feltünteti, az első modern értelemben vett „kritikai kiadást” THEODOLPHUS orleans-i püspök készí-

* Fragm. lat. m. 3.

¹ MEZEY László: *Forrásszemelvények a kéziratosság korának könyvtörténetéhez*. Bp. 1963. 143–144, 147. — GOTTLIEB, Theodor: *Über Mittelalterliche Bibliotheken*. Leipzig, 1890. 68–69, 72–73, 145 p.

² A bencés kolostort 720-ban alapították, állománya — száz évvel később — kb. 450 kódex volt. A katalógus külön kiemeli a „skót módra”, azaz inzularíssal írt 30 kódexet, amelyet régiségük és nehezen olvashatóságuk miatt a IX. században már külön tartottak.

³ A reichenauai bencés kolostort 728-ban alapították, s állománya — a 822-ben készült katalógus szerint — 372 kötet volt.

⁴ A St. Riquier-i könyvtár állománya 831-ben 256 kötet volt, de megemlíti a katalógus, hogy az egyes kolligátumokat külön számítva az állomány több mint 500 kódex.

⁵ A Biblia szövegahagyományozásáról: *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur*. Bd. 1. Zürich, 1961. 191–194. — BULLOUGH, Donald: *Le siècle de Charlemagne*. Paris, 1967. 128, 131. — BISCHOFF, Bernhard: *Panorama der Handschriften-überlieferung aus der Zeit Karls des Grossen*. (Sonderdruck aus Karl der Grosse. Bd. 2. Düsseldorf. — *Biblia sacra* ... előszava: l. 19. jegyzetet.)

⁶ MEZEY László: *Paleográfia*. Bp. 1962. 54 l. — FUCHS, Hermann: *Aus Theorie und Praxis der Bibliotheken*. Hamburg, 1952. 64–66. l. — MEZEY László: *Forrásszemelvények* ... i. m. 127.

tette el.⁷ THEODOLPHUS később Fleury-i apát is lett, és az általa kidolgozott Biblia-szöveget ennek a kolostornak a scriptoriumában kezdték 800 körül minuscula írással másolni.⁸

Néhány évvel THEODOLPHUS után elkészült ALCUIN szövegjavítása is, amely az előzőnél sokkal inkább elterjedt. Ennek valószínűleg az az oka, hogy ALCUIN 796-tól haláláig, 804-ig a Tours-i St. Martin kolostor apátja volt, és ebben a kolostorban működött a karoling kor egyik legismertebb és legtermékenyebb scriptoriuma,⁹ ahol néhány évvel ALCUIN halála után már számtalan példányban másolták a Bibliát a birodalom más kolostorai számára is.

A most ismertetésre kerülő fragmentum kódexe a IX. század elején, pontosabban 820—830 körül íródhatott, tehát mindössze néhány évtizeddel a karolingkori szövegjavítás és írásreform után. Írása: karoling minuscula, s leginkább a Tours-i scriptorium hatását mutatja. Más karolingkori kéziratok írásával összehasonlítva¹⁰ a kölni Dombibliotheek több kódexével¹¹ mutatott még paleográfiai hasonlóságot. Bernhard BISCHOFF tanulmányából¹² azonban tudjuk, hogy a Dombibliotheek részére több külföldi scriptoriumban is másoltak kódexeket, s a töredékünk írásával leginkább hasonló kéziratok Tours-i hatást mutatnak.¹³

Paleográfiai összehasonlításunkat a Tours-i scriptorium karoling-korból fennmaradt kézíratainak folytattuk, s valóban sok közös vonást találtunk a két írás között.¹⁴ A legszembetűnőbb a hasonlóság a párizsi Nationalbibliothèque Cod. Lat. 1712. jelzetű kódexének az írásával, amely GREGORIUS TURONENSIS Liber *Miraculorum* c. művét tartalmazza.¹⁵ A Deuteronomium-töredéket tehát nagy valószínűséggel vagy Tours-i iskolázottságú scriptor művének, vagy a Tours-i kolostor kisugárzási körébe tartozó scriptorium termékének tekinthetjük.

Töredékünk írásának egyéni jellemzői:¹⁶ az „a” mindig szemunciális formában fordul elő, az „e” a betűsorból nem emelkedik ki, a „g”-t régies formában írja. Az „m”

⁷ L. 5. jegyzetet.

⁸ BISCHOFF, B.: i. m. 240 p. BISCHOFF szerint a Fleury-i scriptoriumban THEODOLPHUS idején kezdődött a minuscula írás általános használata, de nem egységesen, hanem a különféle típusai keveredve jelentkeztek.

⁹ MEZEY László: *Paleográfia*. im. 52—53 l. — BISCHOFF, B.: im. 240 p. BISCHOFF szerint a Tours-i St. Martin kolostor scriptorai az IX. század egész folyamán *egységes* karoling minusculát használtak.

¹⁰ A következő paleográfiai kézikönyvek és albumok fotóival hasonlítottuk össze a töredéket: RAND, Edward Kennard: *A survey of the manuscripts of Tours. Vol. 1—2.* Cambridge, 1929. — JONES, Leslie Webber: *The script of Cologne from Hildebald to Hermann.* Cambridge, 1932. — *Catalogue of ancient manuscripts in the British Museum. Part. II. Latin.* London, 1884. — *The new paleographical Society. Facsimiles of ancient manuscripts.* Ed by E. M. THOMPSON, G. F. WARNER . . . London, 1903—1912. — *Codices latini antiquiores.* Ed. E. A. LOWE. Part. V—VIII. Oxford, 1950—1959. — *Scriptura latina libraria a saeculo primo usque ad finem medii aevi.* Cura Joachimi KIRCHNER. Oldenbourg, 1955. — *Catalogue des manuscrits en écriture latine portant des indications de date, de lieu ou de copiste.* Par Charles SAMARAN et Robert MARICHAL. Tome III. Paris, 1974. — *Catalogo dei manoscritti in scrittura latine datati o databili. I.* Cura di Viviana JEMOLO. Torino 1971.

¹¹ JONES, L. W.: i. m. l. a következő kódexekről készült fotókat: N° 106 (XXXVI. táblán); N° 75 (LXXXII. táblán); N° 29 (XCI. táblán) és N° 137 (XCVII. táblán). A legközelebbi a hasonlóság a N°; 106-os kódex írásával.

¹² BISCHOFF, B.: im. 235.

¹³ JONES, L. W.: im. 41.

¹⁴ Az „a, e” az „r” megformálása szinte ugyanaz; az „m” és az „n” szárainak egyenes, visszahajlítás nélküli lehúzását is több Tours-i kéziratban megtaláljuk. Nagyon hasonló a ductus, főleg az angulus; az „st” ligatura írása, valamint a rövidítések jelölése.

¹⁵ RAND, E. K.: i. m. Vol. 2. (plate LXXII. 3.), a kódex leírását pedig Vol. 1. 124—125. p.

¹⁶ A töredék paleográfiai leírásában MEZEY László professzor úr segítségét köszönöm.

1. kép

és az „n” lábait visszahajlítja, és az alaponalhoz képest nem függőlegesen, hanem kb. 45°-os szögben fejezi be. Az „st”-t és az „et”-et mindig ligatúrába kapcsolja össze, s az „et” ligatúrát szó belsejében is használja (pl. *det*, *disperdet*). Kevés és szabályos rövidítés jellemzi, és azok megegyeznek a karolingkortól a XV. századig általánosan használatos rövidítésekkel.¹⁷ A Tours-i írásoknak is csak szűk körével egyezik meg abban, hogy a betűket alig köti egymáshoz, betűi inkább hosszúkásak, mint kerekék, és a „t” szárát is kevésbé hajlítja vissza. (A párizsi kódex írásával ezekben a tulajdonságokban is egyezik.¹⁸)

¹⁷ Az „összevonásos” rövidítések közül a *dñs*=dominus, *dñ*=Deus, *omñs* = omnes, *vñi* = vestri, *peipio*=praecipio rövidítéseket használja, az „elhagyásos” rövidítések közül pedig a *q*; = quae, *atq*; = atque, *dū* = dum, *autē* = autem, *quē* = quem rövidítéseket. Az accusativus szóvégi *m*-jét is általában elhagyja (pl. *aquā*, *terrā*). Rövidítései nem mindig következetesek: az *est*-et egyszer kiírja, máskor rövidíti (*ē*), és ugyancsak mindkét alakot használja a *quae* – *q*; esetében is.

¹⁸ L. a 15. jegyzetet.

A töredék mérete: 283 × 50 mm, a beírt sorok száma: 35. (A rektón levő szöveg 8—10 sorát kivakarták.) A sorok távolsága 7 mm. A margó oldalt 15 mm, a lap tetején 23, az alján pedig 11 mm. A tükör csonka, mérete 252 × 32 mm, hosszmérete megegyezik az eredeti fólió kolumnájának hosszméretével. A kolumnát és a sorközt kijelölő lineálás karcolással történt, és jól látható. Ugyancsak jól látható a pergamen felső szélén a két punktórium-lyuk, amellyel a kolumna függőleges vonalát kijelölte a scriptor.

A töredék az eredeti kódex nagyságára, alakjára is enged következtetést. A margó felőli széle végig egy kissé behajlik, tehát egy kettős fólió első lapjából vágta le a XV. századi könyvkötő. Jól lászik az öt lyuk helye is, amelyen keresztül az eredeti kódex ívét összefűzték.

A szöveg rekonstruálása után megállapíthatjuk, hogy az eredeti kódex két kolumnás volt, s töredékünkön a rektó első és a verzó második kolumnájának kb. a fele található. A kolumnák mérete 250 × [70] mm lehetett. Az eredeti kódex egy fóliójának a kikövetkeztetett mérete tehát [285 × 200] mm; s a beírt szöveg 250 × [150] mm-es tükörméretben helyezhető el.

A szöveg beosztása — mint a bibliai kódexeknél általában — római számokkal történt. A XIII. századtól a caputok kezdetét jelöli római számmal a scriptor, a késő-középkori bibliai kódexek szövegbeosztása tehát egységes. A korai kódexeknél — s így a Deuteronomiumot tartalmazó kódexnél is — a szöveg beosztása önkényes, s a Caput 11. versus 22-t L-nel, a 26-ot pedig LI-gyel jelöli a scriptorunk. (Az első kivakart sor előtt lehetett a XLIX-es, a margón látszik a vakarás nyoma.) A töredék rekonstruálható és a kolumna hiányzó részével kiegészített szövege.¹⁹

A rektó szövege: *Liber Deuteronomii* Cap. 11. 16—27.

et recedatis a [Domino serviatisque diis ali-]
 enis et adoret[is eos ¹⁷iratusque Dominus clau-]
 dat caelum et [pluviae non descendant]
 nec terra det [germen suum perea-]
 tisque uelocit[er de terra optima quam]
 dñs daturus es[t vobis ¹⁸ponite haec ver-]
 ba mea in cord[ibus et in animis vestris]
 [et suspendite ea pro signo in manibus]
 [et inter vestros oculos conlocate ¹⁹docete]
 [filios vestros ut illa meditentur quando]
 sederis in dom[o tua et ambulaveris]
 in uia et acc[ubueris atque surrex-]
 eris. ²⁰Scribes [ea super postes et ianuas]
 domus tuae ²¹u[t multiplicentur dies]
 tui et filiorum [tuorum in terra quam]
 iurauit dñs pa[tribus tuis ut daret eis]
 quamdiu celu[m inminet terrae]
²²Si enim custod[ieritis mandata quae]
 ego ꝑꝑicio uo[bis et feceritis ea ut dili-]
 gatis dñm dñm [vestrum et ambuletis in om-]
 nibus uis eius [adherentes ei ²³disper-]
 det dñs om̄s g[entes istas ante faciem]
 ur̄am et possi[debitis eas quae maiores]

¹⁹ A szöveg hasonlítása a következő kiadásból történik: *Biblia sacra iuxta vulgatum versionem*. Adiuvantibus Bonifacio FISCHER, Johanne GRIBOMONT.... Recensuit et brev apparatus instruxit Robertus WEBER. Tom. 1. Stuttgart, 1969.

et fortiores u[obis sunt ²⁴omnis lo-]
 cus quem cal[caverit pes vester]
 uester erit [a deserto et Libano a]
 flumine mag[no Eufraten usque ad]
 mare occide[ntale erunt termini]
 ūri ²⁵Nullus [stabit contra vos ter-]
 rorem ūm [et formidinem dabit]
 dñs dš uester [super omnem terram quam]
 calcaturi est[is sicut locutus est vobis]
²⁶En propono i[n conspectu vestro hodie]
 benediction[em et maledictionem]
²⁷Benediction[em si oboedieritis mandatis]

A verzó szövege: Liber Deuteronomii Cap. 12. 15—22.

¹⁵[sin autem comedere v]olueris et te
 [esus carniū delectari[t] Occide
 [et comede iuxta bene]dictionem dñi
 [Dei tui quam dedit tibi in] urbibus tuis
 [sive inmundum fuer]it hoc ē macula [-]
 [tum et debile sive m]undum hoc est
 [integrum et sine ma]cula quod offer[-]
 [ri licet sicut capre]am et ceruum
 [comedes ¹⁶absque e]su dūtaxat san[-]
 [quinis quod super terr]ā quasi aquā ef[-]
 [fundes ¹⁷non poteris c]ome dere[!] in
 [oppidis tuis decima]m frumenti
 [et vini et olei tui pr]imogenita ar[-]
 [mentorū et pecoru]m et omnia quae
 [voveris et sponte off]erre volueris
 [et primitas manu]m tuarum. ¹⁸Sed
 [coram dño Deo tuo com]edes ea in loco
 [quem elegerit Dñs Dš] tuus, Tu et filius
 [tuus ac filia servus] et famula atq;
 [Levites qui manet in u]rbibus tuis
 [et laetaberis et reficie]ris coram dño
 [Deo tuo in cunctis ad]q; extenderis
 [manum tuam ¹⁹cave n]e derelinquas
 [Levites omni tempo]re quo verse[-]
 [ris in terra ²⁰quando d]ilatauerit dñs
 [Deus tuus terminos tuos si]cut locutus est
 [tibi et volueris vesci ca]rnibus quas de[-]
 [siderat anima tua²¹]ocus autē quē
 [elegerit Dñs Dš tuus u]lt sit[n]omen eius
 [ibi si procul fuerit oc]cides de armen[-]
 [tis et pecoribus quae] habueris sicut
 [praecepi tibi et co]medes in oppidis
 [tuis ut tibi placet ²²sicut] com[e]ditur ca[-]
 [prea et cervus ita v]esceris eis; et
 [mundus et inmundu]s in commune

Tördékünk szövege — két kisebb eltérésen kívül ²⁰ — *teljesen* megegyezik a kritikai kiadás szövegével. Nem találhatjuk meg rajta egyik szövegvariáns sem, amelyet a kritikai kiadás lábjegyzetben közöl. Látjuk tehát, hogy szinte hibátlan szöveget őrzött meg a karolingkori fragmentum.

²⁰ Az egyik másolási hiba: comedere helyett come dere; a másik: versaris helyett verserist írt a scriptor. (Ezt a változatot nem tünteti fel a kritikai kiadás!)

A Deuteronomium-töredék az Egyetemi Könyvtár Cod. Germ. 1. jelzetű kódexében maradt fenn. A XV. századi könyvkötő az utolsó ívet erősítette meg és fűzte vele a kötéstáblához.

A kódex²¹ S. EUSEBIUS, S. AUGUSTINUS és CYRILLUS egy-egy levelét tartalmazza,²² amelyben Szent JEROMOS életéről, csodáiról és haláláról értekeznek. A három levellet JOHANN von NEUMARKT (latinosan JOHANNES de NOVO FORO) olmüci püspök fordította németre a XIV. század második felében, és az irodalomtörténet német nyelvemlékként tartja számon.

A kódexben possesszor-bejegyzés nincs. Kötése és tartalma alapján azonban nagyon valószínűnek tartjuk, hogy a lechnici karthauziak német kódexei közül való. A Szepes megyei kolostorban használták a német nyelvet, a latin kódexekben is maradtak meg német szövegek. (Az Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 48. jelzetű XV. századi sermonariuma például német nyelvű szentbeszédet is tartalmaz.)²³

A lechnici karthauzi kolostorból harminc kódexet őriz az Egyetemi Könyvtár, és ebből 26-nak a kötése megegyezik:²⁴ színezetlen (fehérnek látszó) nyersbőr kötés, a gerincen 5, a kisebb kódexeknél 4 kettős borda, és jól megerősített, kézzel varrott oromszegélyek jellemzik ezeket a kódexeket. A táblák négy sarkában kör (esetleg csillag) alakú réz „csúsztatók” vannak, illetve voltak. A kötéstáblák egy részénél téglalap alakú, ill. a téglalap sarkait átlós irányban összekötő vaknyomást találunk, más kódexek tábláján a vaknyomást elhagyták.

A Cod. Germ. 1. kötése teljesen megegyezik az elmondottakkal.²⁵ A könyvkötő azonban a kódex nyersbőr kötését kék színű festékkel bemázolta, amely az idők folyamán a tábla külső felén zöld színűvé oxidálódott. (A lechnici könyvtárban úgy látszik, hogy a tábla külső színezésével különböztették meg a latin, német stb. nyelvű, eredetileg egyformán kötött kódexeket egymástól.)²⁶

A másik bizonyíték a kódex lechnici eredete mellett a tartalma. Azt a tényt, hogy Szent JEROMOS életének és csodáinak a történetét a XIV. században anyanyelvre fordítják, már a Devotio Moderna hatásának tekinthetjük.

²¹ Cod. Germ. 1.: Johannes von Neumarkt: Hieronymus. Cod. chart.; s. 15/1. (ante 1426). — unica columna. — 300 × 225 mm. — ff. 132. 1.: f. 2.: Widmung an die Markgräfin Elisabeth von Mähren 2.: ff. 2^v—62^v: Eusebiusbrief; 3.: ff. 62^v—74^r: Augustinusbrief; 4.: ff. 74^r—130^r: Cyrillusbrief; f. 131^v: Auzeichnung über die Anstellung der Dorothea von Rastenberg (Oberösterreich): „Item ich han anno XXVI° gedingt mein dirn dorothea von rastenberg ein halbs Jar . . .” (A kódex részletes leírását l. *Beschreibendes Verzeichnis der Alt deutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken*. Bearb. von András VÍZKELETY. Bd. II. Budapest, Debrecen . . . Bp. 1973. 73—74 l.)

²² A latin szöveget l. PL XXII.: Eusebius De morte Hieronymus ad Damasum. Col. 239—282. — Epistola S. Augustini . . . ad B. Cyrillum Jerosolymitanum episcopum de . . . B. Hieronymi. Col. 281—289. — Epistola Cyrilli episcopi . . . de miraculis Hieronymi ad S. Augustinum episcopum Hipponensem. Col. 289—326.

A latin és a német fordítás párhuzamos közlését l. *Vom Mittelalter zur Reformation Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung*. Hrsg. Konrad BURDACH. Bd. 6.: *Schriften Johans von Neumarkt. 2. Theil*. Berlin, 1932. 6—514 p.

²³ MEZEY László: *Codices latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Bp. 1961. 69 l.

²⁴ A négy más kötésben lévő kódex közül három 18. századi papírkötésben van, a negyedik pedig (Cod. lat. 50.) a lechnici ősnymtatványokkal egyező, XVI. század eleji barna bőrkötésben. Az említett 26 kódex kötése a IX. század első felében, ill. a közepén készült. — A kötések leírásában az Egyetemi Könyvtár restaurátorainak a segítségét köszönöm.

²⁵ A legközelebbi rokonságot a cod. lat. 56, 70, 80 és 93. kötése mutatja.

²⁶ A karthauzi kolostorok kódexeinek „házilag készített” kötése szerényebb, dísztelenebb, mint más kódexeké, de „egyéni”. A lechnici kötetet fentebb ismertettük. Az olmüci (dolany) karthauziak a kódexeiket feketére mázolt fatáblára borították, a gerincére pedig fehér „címét” festettek.

JOHANN von NEUMARKT ennek a jelentős, középkorvégi eszmei áramlatnak egyik fontos láncszeme volt. Itáliában tanult, széles körű kapcsolatban állt a korai humanistákkal, személyesen ismerte DANTÉT, PETRARCÁT, és levelezésben állt Cola di RIENZÓVAL. IV. KÁROLY közvetlen környezetéhez tartozott: a birodalmi kancelláriát vezette 1354—1374-ig.²⁷

Irodalmi tevékenységéről — a Jeromos-levelek fordításán kívül — csak annyit tudunk, hogy a bűnbánati zsolnárokat fordította németre a luxemburgi uralkodóház tagjai számára, és neki tulajdonítják a *Quadripartitus* c. példabeszéd-gyűjteményt, amely az igazságosság, a merészség, a mértékletesség és az okosság illusztrálására szolgáló, megszívlelendő történeteket tartalmazott.²⁸

A csehországi Devotio Moderna központja Prága volt, és bölcsoje IV. KÁROLY udvara és az egyetem. A prágai egyetemen az új eszme kialakításában és elterjesztésében betöltött szerepét Eduard WINTER megírta.²⁹ Az ennek megfelelő kolostoralapítási hullámmal pedig MEZEY László foglalkozott,³⁰ és bemutatta, hogy miképp lettek a XIV. századi ágostonos és karthauzi kolostorok az újfajta jámborság, a modern kegyesség megvalósítói és támaszpontjai.

JOHANN von NEUMARKTnak — mint kancellárnak és mint olmüci püspöknek — fontos szerepe és komoly érdemei voltak a Devotio Moderna csehországi elterjesztésében. S hogy hatása szűkebb pátriáján messze túlterjedt, és műveit ismerték és másolták a közép-európai kolostorokban, azt mutatja a fennmaradt példányok nagy száma is.³¹ A Jeromosról írt leveleket a többi karthauzi könyvtárban is megtaláljuk: pl. Aggsbachban,³² Olmüben,³³ Bécsben,³⁴ de latin fordításban megvolt Lechnicen is (EK. Cod. lat. 108.).

A Devotio Moderna tükröződését a lechnici karthauzi könyvtár latin kódexeiben MEZEY László már értékelte.³⁵ Tanulmánya hívta fel a figyelmünket arra, hogy a Devotio Moderna minden kiemelkedő csehországi képviselőjének a művei megvoltak Lechnicen. Úgy gondoljuk, hogy JOHANN von NEUMARKT műve — német fordításban is — meglehetősen a JAN MILIC, NIKOLAUS von PRACHATITZ, HEINRICH EGER von KALKAR, HIERONYMUS ALBERTI de PRAGA és a krakkói MATTHEUS de CRACOVIA műveit tartalmazó lechnici armariumba.

A XV. századi papírkódex harang alakú vízjelét szintén megtalálhatjuk a kolostor latin kódexei között, pl. a szentencia-kommentárokat tartalmazó cod. lat. 60-ban.³⁶

Hogy a karolingkori Deuteronomium kódex mikor és hogyan kerülhetett Lechnicre, és meddig használhatták az ottani szerzetesek, nem tudjuk. Talán hibátlan szövege miatt — esetleg másolási mintapéldányként — még az 1300-as években is kézben volt. Tudjuk ugyanis, hogy a karthauzi szerzetesek a kéziratok szövegtisztaságára, szövegűségére mindig nagy gondot fordítottak,³⁷ és a hibátlan szövegű kéziratokat nagy becsben tartották.

²⁷⁻²⁹ A Johann von Neumarkt személyére vonatkozó adatokat Winter, Eduard: *Frühhumanismus* c. könyvéből vettem. (Berlin, 1964.)

³⁰ MEZEY László: *A Devotio Moderna a dunai országokban (Csehország, Ausztria, Magyarország.) = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. V. 1970. Bp. 1971. 223—137.

³¹ *Vom mittelalter zur Reformation* . . . I. a 22. jegyzet.

³² *Mittelalterliche Bibliothekskataloge*. Österreich. Bd. 1. Niederösterreich. Bearb. Theodor GOTTLIEB. Wien, 1915. 539 p.

³³ Az olomouci egyetemi könyvtár M. II. 209-es latin kódexe, amely szent Erzsébet vitáját is tartalmazza, s nem lehetetlen, hogy magyarországi karthauzi kolostorból került Olmübe.

³⁴ *Vom Mittelalter* . . . Theil. 2. VII p. — I. 22. jegyzet.

³⁵ MEZEY László: *A Devotio Moderna* . . . I. a 30. jegyzet.

³⁶ MEZEY László: *Codices latini* . . . i. m.: 116. sz. vízjel

³⁷ LEHMANN Paul: *Bücherliebe und Bücherpflege bei den Karthäusern*. Erforschung des Mittelalters. Bd. 3. Stuttgart, 1960.

Figyelemre méltó azonban töredékünk sorsában az, hogy a XV. században, amikor a kurzív íráshoz szokott magyarországi szerzetes szeme már csak nehezen tudta olvasni a karoling írást,³⁸ felhasználták a „modern”, újfajta életérzést sugalló kézirat kötéséhez.

FODOR ADRIENNE

„Ad terrorem omnium”. (A középkori vágánsének egy magyarországi változata?)

Az Egyetemi Könyvtár Fr. 1. m. 277 jelzetű töredékét 1959-ben vásárolta. A töredék sorsáról egy bejegyzés alapján annyit tudunk, hogy 1920-ban a pécsi püspöki titkár, GEBAUER Miklós kezében megfordult.¹

Az eredetileg sem nagy terjedelmű kódexnek nyolc fóliója maradt ránk. Az egyes lapok mérete 156 × 128 és 141 × 100 mm között ingadozik.² A sorok száma sem állandó, vannak szabályosan megvonalmazott 23 soros oldalak, másutt 46 girbegörbe sor szorul egymásra. Nem egy gondosan kivitelezett, egységes kódex maradéka áll tehát előttünk, hanem az egymásba fűzött lapokra komolyabb rendszer és igényesség nélkül került a szöveg. Az utolsó lapok, mint ezt a csonka, visszahajló szegélyek mutatják, üresen maradtak.

Az első három fólió írása a 14. századi „scriptura gothica textualis”-nak egy meglehetősen gyenge, bizonytalan változata. Az olvasást erősen megnehezítik a szabálytalan, rossz rövidítések; a ductus merev, a betűszárak merőlegesek az alapsorra. Az íráskép egyenetlen, kusza. A következő három lap ugyanennek az írásnak egy szabályosabb, jobban olvasható változata. A megvonalmazott sorokba a scriptor nagyobb gonddal és igénnyel (bár nem nagyobb gyakorlattal) rögzíti a szöveget. A második fólió verzóján és a harmadik rektóján található lapalji bejegyzés viszont egy kiváló scriptor tollából való. A „cursiva notularis,” nemcsak jó iskolázást, de igen nagy írásgyakorlatot is feltételez. Töredékünk nyolcadik fóliója a törzskódex üresen maradt lapjainak egyike lehetett. Ide jegyezték le a könyvírásnál kevésbé igényes, a cursiva notularisnál viszont kevésbé „kiírt” ún. „curziva currens”-sel vágánsénekünket. Alkalmi lejegyzésről van nyilvánvalóan szó, a scriptor emlékezetből rögzíti a verset, töröl, javítgat, a küllemmel nemigen törődik. A kurzívban kétségtelenül járatos, de korabeli okleveleink írásához viszonyítva egy meglehetősen gyakorlatlan kézzel van dolgunk. Nem csak a zilált sorok és a ductus töredezettsége kelti bennünk ezt a benyomást, de hiányzik a betűk formálásának egyfajta kiforrott állandósága. (Pl. a hosszú „s” hasztája hol egyetlen, hol két párhuzamos vonal; a szóvégi „s” nek négy különböző változatát variálja; az „a” néha közelebb van a mai kurzív „a”-hoz, máskor megnyúlt hasztája mellett csak egy pont jelzi az ívet; a kurzív „d” felső hurka hol lendületesen ível balra, hol erőtlenül fut le párhuzamosan.) Az pedig, hogy az „u” alul nem kötött, egy kicsit szálkássá teszi az egész írásképet. Mindezek ellenére korántsem önkényesen vontunk párhuzamot a 14. századi magyar oklevélgyakorlat és versünk írásmódja között. A karakterisztikus kurzív betűk a b, d, e, g, r, s kétségtelenül teszik a rokonságot. Ez pedig nemcsak azt segít eldönteni, hogy scriptorunk magyar iskolázottsá-

³⁸ Megjegyzendő azonban, hogy a XV. században használatos humanista írást a karoling-betűkből alakították ki.

¹ Dr. Nicolaus Gebauer secretarius episcopalis Quinque-Ecclesiarum. 24. Sept. a. 1920. Quisnam scripsit librum hunc? Iam requiescit.

² f₁ 156 × 128 mm r. 46 sor, v. 46 sor; f₂ 166 × 124 mm r. 41 sor, v. 44 sor; f₃ 164 × 115 mm r. 53 s. v. 36 s.; f₄ 151 × 111 mm r. 29 s., v. 28 s.; f₅ 155 × 120 mm r. 32 s. v. 27 s.; f₆ 141 × 100 mm r. 25 s., v. 23 s.; f₇ 141 × 100 mm r. 23 s., v. 18 s.; f₈ 155 × 115 mm r. 5 s., v. 18 s.

gú, hanem a pontosabb datálást is lehetővé teszi. Az írás legközelebb I. LAJOS egy 1344-ben Visegrádon kelt okleveléhez visz.³ Bár ductusának lendülete a gyakorlatlan kézen megtörik, az egyes betűk formálásán túl az íráskép laza könnyedsége elgondolkodtató azonosságot árul el. De nem kerülünk nagyon messze írásunktól az egri káptalan 1334-ben kelt, ERZSÉBET királynőhöz címzett válaszlevelét,⁴ vagy ugyancsak I. LAJOSnak egy, az előzőnél gondosabban megírt 1351-es oklevelét⁵ vizsgálva sem. E két utóbbi oklevelben a szélső időhatárokat szeretnénk megjelölni.

A töredék szövegét tekintve éppoly kevésbé egységes, mint írásában. Az első három oldal a halál utáni ítélet, a bűnhődés vagy megdicsőülés lehetőségeit elemzi, példákkal gazdagon illusztrálva, talán egy nagyobb lélegzetű beszéd részeként. A második fólió verzóján a *Speculum perfectionis*⁶ 15. fejezetét találjuk, mely szent ferenci szellemben int igénytelenségre az öltözködésben és mértékletességre az egyéb szükségletekben. Ezt követően Egyed fráter szavait idézi a scriptor. A következő másfél oldalon ferences generális káptalani határozatok rövid kivonatát találjuk. Teljes terjedelmében került be kódexünkbe a ferences *Regula bullata*.⁷ Az utolsó szövegrész, mely a kódex törzanyagához tartozott, a *Speculum perfectionis* 72. fejezete.⁸ Benne SZENT FERENC a könyörgést és az alázat könnyeit üdvösebbnek véli társai számára a könyvek tudományánál. Mindezek után nem vitás, hogy egy ferences kódex lapjai vannak a kezünkben. A törzskódex datálásában „terminus post quem” a generális káptalani határozatok között az V. KELMENRE (1305–1314) és XXII. JÁNOS pápára való hivatkozás. XXII. JÁNOS avignoni pápa 1321-ben behatóan foglalkozott a minoriták életmódjával, öltözködésével,⁹ s ez, mint aktualitás kerülhetett kódexünkbe.

Mintegy 10–15 évvel a kódex keletkezése után írták tehát az utolsó lapok egyikére az *Ad terrorem omnium* kezdetű vágánséneket. A vers ekkor már több, mint másfélszáz éves; ismerik, éneklik Európa-szerte. A 12. század második felében született valahol Észak-Franciaországban. A vágánsköltészet felvirágzása, a híres-hírhedt HUGUES D'ORLÉANS, a rejtélyes ARCHIPOETA és a mélyen humanista GAUTIER DE CHATILLON kora ez.¹⁰ Énekünk szerzőjét ez utóbbi környezetében, követői-utánpótlói között kell keresnünk. GAUTIER DE CHATILLON nagy ívű, de sok csalódással kísért életútja során Európa szinte minden számottevő helyén megfordult. Tanult Párizsban és Bolognában, él II. HENRIK angol király udvarában és Rómában, jegyző és orator publicus volt Reimsben és kanonok Amiens-ben. A társadalmat módja volt reális keresztmetszetében megismerni, s rajta nagy klasszikus műveltségéből és szilárd keresztény meggyőződéséből táplálkozó szigorú értékrendjét lépten-nyomon számon kérni. Nem kímél senkit. II. HENRIKTŐL BECKET meggyilkolása után éppoly megvetéssel fordul el, mint amilyen elkeseredetten

³ Száray család oklevéltára I. Budapest 1887. VI.

⁴ Visegrád Mátyás király Múzeum H. 67. 36. l.

⁵ Száray V.

⁶ *Speculum perfectionis seu S. Francisci Assisiensis legenda antiquissima auctore fr. Leone*. Editio Paul SABATIER. Paris 1898. (Collection de documents pour l'histoire religieuse et littéraire du moyen âge Tome I. p. 32–33.)

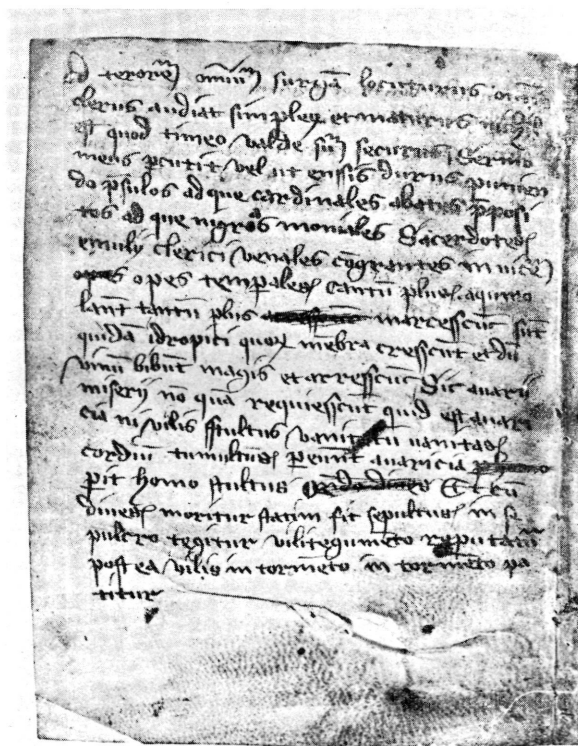
⁷ SZENT FERENC Regulájának harmadik változatát nevezik „Regula bullata”-nak III. HONORIUS pápa 1223-as bullával történt megerősítése után.

⁸ i. m. p. 142–145. A töredék korának történeti meghatározásához talán hozzásegít az a SABATIER-nál található adat (183. l.), hogy MAGYARORSZÁGI FABIÁN a magyar ferencesek ügyeinek intézése végett 1325 körül Avignonban járt és akkor megkapta a ferences generálisától a régebbi Ferenc-legendát, a „Speculum perfectionis”-t. A pápaság ekkor intézkedik a ferences szegénységre vonatkozóan. — I. 9. jegyzet.

⁹ Extravagantes Joh. XXII. Tit. 14. De verborum significatione c. 1.; c. 2.

¹⁰ F. J. E. RABY: *A history of secular latin poetry in the middle ages I–II*. Oxford, 1957. pp. 190–214

ostorozza klerikus-társait vagy magát a pápát.¹¹ Verseinek kemély, szatirikus hangvétellel, merész személyességével s az újonnan divatba jött hangsúlyos ritmus és rím mesteri kezelésével iskolát teremt.¹² K. STRECKER, CHATILLON körének talán legnagyobb ismerője, 1927-es nagy tanulmányában többször is kitér versünkre.¹³ A személyes hang, a fenyegető indulat és szitok-áradat bizonyítják, hogy a szerző nemcsak eszközeiben utánozta a

1. kép

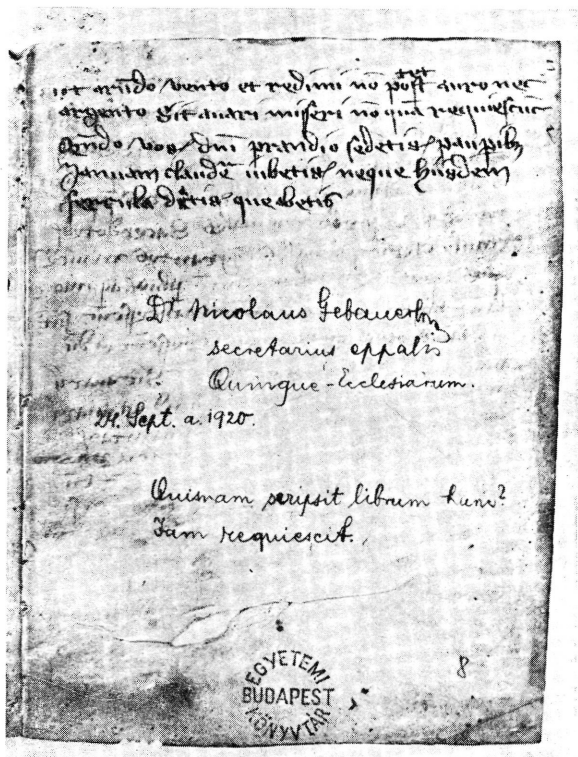
mestert, hanem érzelmeiben is azonosult vele. A „rettenthetetlen költő” az egész klérus füle hallatára „mint éles kard” csap le vádbeszédével a kardinálisokra, apátokra, „fekete apácákra”, a kapzsi és megvesztegethető papokra, klerikusokra. Haragjának csak a ritmus szab határt. Az egész egyházi vezetés romlott, betegségük, mint a vízkór, minél többet harácsolnak, annál sóvárabbak. Pedig a pokolban mitsem segít majd a sok arany, ezüst. Nem kétséges, hogy azoknak a szegényeknek a pozíciójából kéri mindezt számon a költő, akik előtt „bezárulnak a kapuk”, amikor az urak asztalhoz ülnek, mert

¹¹ *Moralisch-satirische Gedichte Walters von Chatillon* Hg. v. K. STRECKER, Heidelberg, 1929.

¹² K. STRECKER: *Walter von Chatillon und seine Schule I—II*. Zeitschrift für deutsches Altertum und Deutsche Litteratur. (64) 1927. 97—125; 161—190.

¹³ i. m. p. 105; p. 185.

az odavetett falatokat is sajnálják tőlük. A vers ugyan sem eredetiségében, sem művészi megoldásaiban nem éri utól G. DE CHATILLON költői erejét, mégis — talán az indulat hitelessége révén — viszonylag hamar közkedveltté vált Európában. Erről a megmaradt variánsok tanúskodnak, közöttük a miénk lenne a hetedik. A kiadás a legismeretebb, 13. századi vorauai változat alapján készült.¹⁴ STRECKER a költeménnyel foglalkozó

2. kép

rövid cikkében öt ismert variánst vet össze filológiailag.¹⁵ Valamennyi terjedelmesebb a miénknel és kisebb vagy nagyobb mértékben eltér tőle. A vorauai Chorherrenstift őriz egy másik, 14. századi változatot is,¹⁶ a legközelebbi rokonságban evvel van költeményünk. A szövegközlésnél a kiadást (V₁) és ezt a változatot (V₂) vesszük figyelembe.

¹⁴ G. M. DREVES: *Anal. Hymn.* 33, 289 = Ein Jahrtausend lateinischer Hymendichtung. II. pp. 434–436.

¹⁵ K. STRECKER: *Ad terrorem omnium.* Zs (65) 1928. p. 93–96.

¹⁶ Ferdinand HUTZ, a Stiftbibliothek könyvtárosa bocsátotta rendelkezésünkre ennek a STRECKER által figyelembe nem vett változatnak a másolatát. (Kod. 374. fol. 132r–134v.) Segítségét ezúton is köszönjük.

1. Ad terorem (!) omnium
surgam locuturus
omnis clerus audiat
simplex et maturus
nichil (!) est quod timeo
valde sum securus
Sermo meus percudit
vel ut (!) ensis durus
2. puniendo presulos (!)
adque cardinales
abates (!) prepositos (!)
ad que(!) nigras moniales
Sacerdotes emulii (!)
clerici venales
congrantes (!) /a/ in vicem
opes temporales
3. Tantum plus acumolant (!)
tantum plus marcescunt
sunt quidam idropici
quorum membra crescunt
et dum vinum bibunt
magis et arrescunt
Sic avarii (!) miserii (!)
non quam (!) requiescunt
4. quid est avaricia
ni (si) vilis stultus
vanitatum vanitas
cordium tumultus
pereunt avaricia
perit homo stultus
Et cum dives moritur
statim fit sepultus
5. in sepulcro tegitur
vili tegumento
reportatur postea
vilis in tormento
in tormento patitur /b/
ut arundo vento
et redimi non potest
auro nec argento
6. Sic avari miseri
non quam (!) requiescunt
Quando vos domini
prandio sedetis
pauperibus Januam
claudere iuberetis
neque huiusdem fercula
datis que (h)abetis /c/

a. congregantes; b. quatitur; c. A gyakori törlések (8. sor opes; 9 s arrescunt; 14 s per homo; 15 s Quando dives), az utolsó versszak kapkodó bizonytalansága, s hogy ezután véleg megszakad a vers, valószínűvé teszik, hogy a scriptor fejből vetette papírra a verset.

- 1.5. V_1 timeam
1.7. V_1 Noster sermo
1.8. V_1 V_2 velut
2.1. V_1 V_2 puniendi praesules
2.2. V_1 V_2 sunt et
2.3. V_1 V_2 abbates et monachi
2.4. V_1 sanctimoniales V_2 nigre moniales
2.5. V_1 V_2 emuli
2.7. V_1 V_2 congregantes iugiter
3.1. V_1 Quanto plus acumulant V_2 Quanto plus accumulans
3.2. V_1 V_2 tanto
3.3. V_1 velut hydropici V_2 velut ydropici
3.5. V_1 cum plus bibunt sitiunt V_2 dum plus bibunt ...
3.6. V_1 exarescunt V_2 et arescunt
3.7. V_1 V_2 avari miseri
3.8. V_1 V_2 nunquam
4.2. V_1 nisi vilis cultus V_2 ni vilis cultus
4.5. V_2 Pereunt divitiae
4.7. V_1 Miser postquam moritur V_2 quando dives moritur
5.1. V_2 in sepulchro
5.3. V_1 Deputatur postea V_2 dum mutatur potius
5.4. V_1 miser
5.5. V_1 Quatitur suppliciis V_2 in tormentis quatitur
5.6. V_1 harundo
5.7. V_1 V_2 redimi non prevalet
6.1. = 3.7
6.2. = 3.8
6.3. = V_1 11.1. Quare dum in prandio
6.4. = V_1 11.2. praesules sedetis

- 6.5. = 11.3. Ostia pauperibus
 6.6. = 11.4. claudere iubetis
 6.7. = 11.7. cui vix de reliquo
 6.8. = 11.8. datur quod habetis

A három szöveg eltérései nem tartalmiak, a helyesírási különbségek mellett egy-egy gondolat elegánsabb vagy nehezkesebb kifejezéséről van csupán szó. Az utolsó sorok ügyetlenségeitől eltekintve szövegünk egyenértékű variáns.

Kérdés, hogy van-e jelentősége egy ilyen sokadik, csonka változatnak. A magyar művelődéstörténetre vonatkozóan minden bizonnyal. A vers élt nálunk is, nyilván, mert problémái elevenek voltak. S miért éppen egy ferences kódex őrizte meg számunkra? Ez sem lehet véletlen. A maguk szegénységi parancsaival, puritán életmódjukkal, s a szegényekkel való állandó érintkezésük révén, a társadalmi igazságtalanságokra a ferencesek reagáltak a legérzékenyebben. A 14. század vagabundusainak, vándordiakjainak életfelfogása sem állhatott messze tőlük. Talán éppen egy ilyen külföldet járt diák hozta magával a verset, s lelt körükben megértő szívekre. A goliárdikus költészet népszerűségéről hazánkban a 15. században a Magyi- és Béli-kódexek révén tudtunk. Ez a töredék egy századdal korábbi értékes adatot jelent.

MADAS EDIT

II. Lajos „atramentariuma”. Néhány évvel ezelőtt az ágostonrendiek római központi levéltárában kutattam.¹ Amikor a generális perjelek registrum-sorozatát néztem át², a 13. kötetben, az 1520. év szeptemberi leveleinek regisztrálása közé illesztve egy szép humanista frásos, egész oldalas levél másolatára lettem figyelmes. Szokatlan volt már az is, hogy a levelet, mely nem a generális priortól kelt, teljes szöveggel őrizték meg, hiszen a generális levelezés túlnyomórészt csupán tartalmi kivonatokban került regisztratúrába. Különös megbecsülés jele lehetett tehát az, hogy — mint rendjüket e korban az ágostoni remeték nevezni szerették — a „respublica Augustiniana” feje, a prior generális, a levelet egészében bemásoltatta registrumába. A levél küldője ugyanis II. LAJOS magyar és cseh király. A király Budán 1520. május 15-én kelt levelében megköszöni az ágostonos rend fejének, Gabriel VENETUSnak (Gabriele della VOLTA) az ajándékba küldött atramentariumot, amit ugyanazon rend magyar tartományi perjele, Pécsi Balázs (Blasius de Quinque Ecclesiis) adott át a királynak. A király hangoztatja köszönőlevelében, hogy frater Balázs provinciálist és az egész rendet különös jóindulatában tartja („Habemus autem fratrem ipsum Blasium provincialem et totum ordinem, cum pro nostra in eum ordinem devotione, tum vero pro uestrae Reuerentiae accedente commendatione, in omnibus commendatum . . .). A maga részéről pedig az összes magyar ágostonosokat rendfőnököknek ajánlja.³

Az írás jól olvasható humanista cursiva textualis az általában szokásos (nazális, contractio, suspensio) rövidítésekkel. A nazális és a suspensio azonban függőleges, míg a contractio vízszintes vonással jelöltetik. Olasz szokás szerint az összevonást a végszótagnak sor fölé írásával (Pro[vincia]lis, Ven[erabi]lis) is jelöli. Konvencionális rövidítésnek tekinthető a .p., .P. (paternitas, paternitati) és az Px (reverendus, reverenda). Interpunctio: a media kettős pont, a finalis pedig az alapvonalra helyezett pont. Megemlítendő még az

¹ A levéltár leírása Benignus A. L. van LUYK, *Sources Italiennes pour l'histoire générale de l'Ordres des Augustins*, Augustiniana 8 (1958) 397–424, 9 (1959) 183–202; extrait Héverlé — Louvain 1959.

² Registri dei PP. Reverendissimi Generali Dd. jelzet alatt. A minket érdeklő kötetek: Dd. 13–15. *Registrum R. P. Gabrielis Veneti 1518–32*; a 15. kötet elveszett (1532–36); Dd. 17. *Registrum R. P. Vicarii Gener. Antonii Aprutii 1537–38*; Dd. 18–24. *Registrum R. P. Hieronymi Seripandi 1538–1552*. Kiegészíti e sorozatot az Aa series (Notizie circale Provincie, Congregazioni et conventi de tutta la nostra Religione.)

³ 1. a mellékletet

ae ragnak e-caudatával (e) írása. E sajátosságok azonban — egészükben — nem az expediáló kancellária, hanem a másolatot készítő ágostonos scriptor ordinis írásgyakorlataira lehetnek jellemzők. A következőkben az ajándékkal és annak átadójával foglalkozunk.

*

A magyar királynak küldött ajándék — a levél szerint — egy ezüstből készült atramentarium. Mit jelent tehát az atramentarium szó? A szó a klasszikus latinban nem fordul elő. De ismert volt alapszáva, az atramentum, tinta. Használja CICERO (*Ad Quintum fratrem* 2, 14, 1) és HORATIUS: „sed veluti tractata notam labemque remittunt atramenta, fere scriptores carmine foedo splendida tacta linunt . . .” (Ep. 2, 1, 236.) Az atramentummal származási kapcsolatban van az atramentarium, és mint a tinta maga, ez is az írás mesterségének szókészletéhez tartozik. Pontos jelentését a klasszikus szókincset értelmező *Thesaurus linguae latinae* nem az auktorok, hanem a keresztények latinjából vett példával próbálja megadni.⁴ A példaszöveg (és legrégebbi előfordulása) Ezechiél 9, 2 (és 3,11.) Ezechiél próféta látomásának minket érdeklő helye a *Vulgatában* így olvasható: „Et ecce sex viri veniebant de via portae superioris quae respicit ad orientem . . . vir quoque unus in medio eorum vestitus erat lineis et atramentarium scriptoris ad renes eius . . .” „És íme hat férfiú jött az úton az észak felé néző kapu felől . . . az egyik férfiú közölköz gyolesba volt öltözve és írószer volt az oldalán . . .” (9,2.); „hívta a gyolesbaöltözött férfiút, kinek írószer volt az oldalán . . .” (9,3.) „. . . és íme a gyolesbaöltözött férfi, kinek írószer volt az oldalán . . .” (9,11.) Az atramentarium tehát egy 20. századi magyar fordításban írószer. A francia ugyanezen a helyen *ecriture*-t ír, a német Schreiberzeugot mond. Megint kérdezni, lehet, hogy írószer-e, írókészlet-e a helyes értelmezés?

A felelet ama jelentős fordítási különbségből lesz nyerhető, mely EZECHIEL görög fordítása⁵ (a *Septuagintában*) és a *Vulgata* között áll. A görög ugyanis semmiféle írószerről nem tud, hanem a „gyolesbaöltözött férfiút” zafirszínű vagy zafírral díszített övvel ékesíti fel: „καὶ Ζώνη σαπφείρου ἐπὶ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ . . .” A *Vulgatában* olvasható atramentarium görög megfelelője: *μελανόκος κίστη, μελαδοχείον*⁶ a *Septuagintában* az idézett helyen nem található. Hieronymus, a *Vulgata* fordítója, a *Septuaginta* és a maga latinja közötti különbségről írva ezt mondja (In Ezechielem): „ubi nos diximus et atramentarium scriptoris . . . LXX posuerunt: et zona sapphirina super renes eius . . .” De más — ámbár nem hivatalos — görög fordítást is idéz. Így AQUILÁT: „μελαδοχείον id est atramentarium scribae ad lumbos eius . . .” SYMMACUHS fordításában az íróstudó (viasz-) tábláit találjuk említve.⁷ A megfelelő héber szó (cesathnak írja át) értelme felől Hieronymus egy héber férfiút kérdezett meg, aki azt felelte, hogy görög szóval: *καλαμάριον* mondható azért, mert a calamusokat, tehát az *írónádakat* helyezik el benne. „Nos autem atramentarium ex eo quod atramentum habeat dicimus”, tehát „atramentarium mot mondunk, mert atramentum van benne”. Mi azt mondanánk: tintatartó. Ám ez még mindig nem a helyes szó. Hieronymus ugyanis így folytatja: „multo significantius thecas vocant, ab eo quod thecae sint scribentium calamorum . . .” sokkal jellemzőbben tékának hívják, mert írónádak (calamusok) vannak benne.⁸ Ez a téka valamiféle ládikó,

⁴ *Thesaurus Linguae Latinae* II. 1091.

⁵ *Septuaginta* ed. Stuttgart 1958.

⁶ *Thesaurus* L. L. i. h.

⁷ Hieronymus in Ezechiél. 9,3. id. *Thesaurus* L. L. i. h.

⁸ „. . . cesath cum a Hebraeo quaerem quid significaret respondit mihi Graeco sermone appellari *καλαμάριον* ab eo, quod in illo calami reconduntur. Nos atramentarium ex eo, quod atramentum habeat dicimus. Multo significantius thecas vocant, ab eo quod thecae sint scribentium calamorum . . .” Hieronymus in Ezechiél. 9, 2. id. WATTENBACH W., *Das Schriftwesen im Mittelalter*, Leipzig 1896, 228—

doboz értelmet kaphat, s benne elfér mind a tintatartó edény, mind az íróeszköz (HIERONYMUS idejében az írónád), az egész írókészlet.

A középkori latinban egy IX. századi bibliai *Glossarium*, EZECHIEL idézett helyéhez ezt mondja: atramentarium olyan tartály, amiben a scriptor tintástülkét (cornu scriptoris) helyezik el. A XI. században a calamus helyett már a tollal együtt szerepel (atramentarium cum pluma).⁹ A XIV. században egy latin — német szótár az értelmezést, bár nem az atramentariumot, hanem a vele egy jelentésűnek vett calamarét magyarázva így adja: „a scriptor üreges eszköze (instrumentum concavum) kemény bőrből varrva, melyben elhelyezik a scriptor eszközeit, mint a kést és a calamust.” De, mert az ő idejében írónádat már nem használtak (pennát igen), hozzáteszi: „más néven pennalenak mondják.”¹⁰ Calamarium (calamare), pennale tehát az atramentarium szinonimáinak tekinthetők és együtt úgy értelmezhetők, mint olyan doboz, melyben elhelyezhető a tintatartó, a toll és a tollak faragásához szükséges kés, a „tollkés”, együtt: az írókészlet. Gabriele da VENEZIA tehát egy ilyen írószeres dobozt, egy írókészletet küldött II. LAJOSNAK, de nem bőrből, hanem — feltételezhetően — ezüstből.

*

PÉCSI Balázs a magyar ágostonos tartomány az időbeli perjele, az ajándék átadója, a magyar provincia végső évtizedeinek sokat szereplő, vezető alakja. Lectori fokozata, mely nélkül a tartomány feje nem is lehetett volna, igen valószínűvé teszi, hogy tanulmányait — a magyar ágostonosok szokása szerint — Itáliában végezte.¹¹ E tanulmányi idő, vélhetőleg, a század első évtizedére esett. Hazatérve, bizonyára az esztergomi rendi Studium Generalében taníthatott, mikor azt Agostino da VICENZA mester, a neves platonista igazgatta (1512—1518).¹² 1591-ben már magyar provinciális, és részt vesz a generális káptalanon.¹³ A következő évben is még a tartomány élén áll. Azután hosszabb rövidebb időközökben, provinciális társai között mégis a leggyakrabban, 1551-ig találjuk őt a Provincia Hungariae élén. Közben, ha nem volt tartományi perjel, konventi perjelként működhetett. 1523-ban az Ercsi-szigeti Szent Miklós-kolostor perjele. Ez év augusztus 15-én II. LAJOS Ercsi falut a kolostornak adja.¹⁴ Balázs a király és az országnagyok előtt is tekintélyben állott.¹⁵ 1526 májusában Trevisóban tartott generális káptalanon megint mint provinciális vett részt. Magával vitte ismét a királynak Gabriele da VENEZIÁHOZ intézett ajánlólevelét és szóban átadandó üzenetét,¹⁶ továbbá egy hátsa-

⁹ Du CANGE, *Glossarium mediae infimae latinitatis*, I. 453.

¹⁰ WATTENBACH, im. 226.

¹¹ Életéről a magyar ágostonrendiekkel foglalkozó irodalom alig egy-két adattal tájékoztat (v. ö. SCHIER Xystus, *Rosnák Márton nyomán, Fallenbüchl F.* Jóval több adatot találhatunk az említett Registrum-sorozatban.

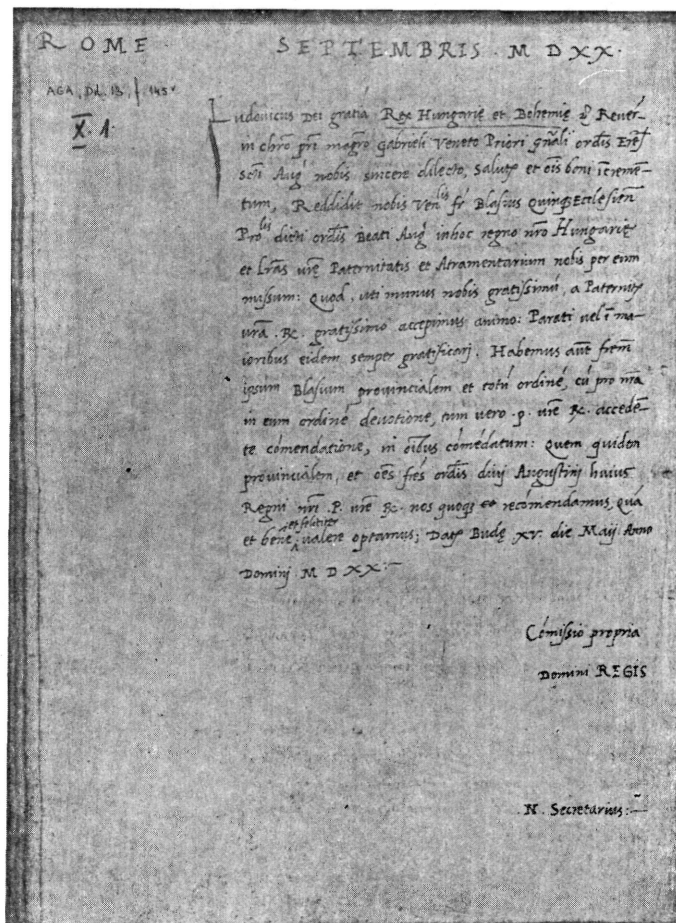
¹² MEZEY László, *Maestro Agostino da Vicenza agostiniano platonista nell' Ungheria Cinquecentesca*. — Studia Humanitatis — Rapporti veneto-ungheresi... Budapest, 1975.

¹³ „... solvit hec provincia Ungarie ducatos viginti quatuor manu fratris Blasii Quinqueecclesiensis provincialis in capitulo Geerali pro collecta presentis (anno) 1519.” Dd. 13, f. 76.

¹⁴ *Egyháztörténeti emlékek a hitújítás korából*. I. 92—93.

¹⁵ Gabriel VENETUS PÉCSI Balázshoz (bár ez akkor nem volt provinciális) 1522. aug. 20.-án (Bagnoreggio) így ír: „fratremque Blasium Quinqueecclesiensem et monuimus et precati sumus, ut ea qua plurimum apud regem et et proceres regni valeat auctoritate, provinciali in omnibus adiumento sit...” Dd. 14, f. 96.

¹⁶ 1526. jan. Denuntiatio Generalis Synodi ad universum Ordinem (Tarvisii 1526 maius). Dd. 15, f. 58; Venetiis 1526 júliusi regisztrálásában a király levele (1526, mai 6.) Litere Regis Ungarie date sunt ad nos tales Reverende in Christo Pater Amice nobis

1. kép

lovat. Ez utóbbi tény, a generális prior 1526 júliusában a királyhoz írt köszönőlevelének regestájából tűnik ki.¹⁷ Ez a levél a Mohács felé tartó királyt már aligha érte el. Kétségkívül Pécsi Balázs, mint provinciális értesítette rendjének fejét a mohácsi veszedelemről. A generális perjel 1526 októberében az egész rendhez intézett körlevelében („Literas in universum ordinem destinavimus . . .”), „a törökök királyának” magyarországi győzelméről így ír: „Magyarország népeit leküzdve és a királyt elveszítvén, magát a ma-

sincere dilecte . . . Vadit nunc istuc in Urbem is fidelis religiosus frater Blasius ordinis sancti Augustini Sacre Theologie lector et prior provincialis provincie huius regni nostri Ungarie pro certis rebus suis. Quem ob eius virtutes specialia gratia et fauore prosequimur. Eum igitur uestre paternitati ex animo commendamus . . . Referet idem nonnulla nomine nostro eidem. Cuius uerbis uestra paternitas fidem prebebit . . . Dd. 15, f. 94.

¹⁷ Regi Ungarie. Prefato Regi gratias ingentes egimus de equo quem fr. Blasius Provincialis suo nomine dederat nec nos tanto vel munere vel amore dignos respondimus, memoria tamen sue maiestatis atque humanitatis teneri sempiterna . . . Dd. 15, f. 94'

gyar királyságot teljesen elfoglalta, mely pedig egész Itáliának és Germániának igen erős védőbástyája és különleges oltalma volt...¹⁸

Balázs mindvégig beleszólt a Mohács utáni ország bajai közt lassan elhaló provinciája sorsába. A negyvenes években 1540-ben, 1542-ben, 1546-ban, 1547-ben és 1549-ben¹⁹ találkozunk még vele, mint a harminckettőből öt kolostorra leolvadt magyar tartomány perjelével.²⁰ Sorsa úgy akarta, hogy ama néhány „ágostyán barát” között maradjon élete végéig, akik — mint Girolano SERIPANDO, a nagy generális prior 1548-ban Pécsi Baláznak írja — „az oroslán és a sárkány torkában még kitartanak”.²¹

PÉCSI Balázs 1542-ben a rend fejétől még tudós szerzetesek (fratres sapientes) Magyarországra küldését kéri. 1547 őszén a maradék magyar ágostonosok ismét őt kérik provinciálisuknak.²² SERIPANDO 1548. április 11-én saját helyetteseként (vicarius prioris generalis) a még létező néhány magyar kolostoruk fölé helyezi. 1551-ben ÚJLAKI János, valószínűleg egri perjel, feljelentésére e hivatalától is meg kell válni, és *Cristoforo da Padova Ujlakit* teszi utódjává.²³ 1554-ben Balázs már vélhetőleg nincs életben. Ez év április 14-én Kristóf generális prior, a még tengődő magyarországi házak fölötti gondviseelésre az esztergomi érseket kéri fel.¹⁴

Ennyi baj között csak természetes, hogy II. LAJOS személyes kultúrájának e szerepny, de litterátus emberhez méltó, tárgyi emlékével is az történt, ami az egész „nemzeti nagyléttel” — elveszett.

*

Buda, 1520. május 15.

II. Lajos, Gabriel Venetus magisternek, Szent Ágoston remetái rendje generális perjelének, az utóbbi által neki ajándékba küldött és Pécsi Balázs magyar ágostonos provinciális által kiadott ezüst írökészletet, a rendet jóindulatáról biztosítva, megköszöni.

Ludovicus Dei gratia Rex Hungarie et Bohemie etc. Reurendo in Christo patri magistro Gabrieli Veneto Priori Generali ordinis Eremitarum Sancti Augustini nobis sincere dilecto salutem et omnia boni incrementum. Reddicit nobis Venerabilis frater Blasius Quinque Ecclesiensis, Prouincialis dicti ordinis Beati Augustini in hoc regno nostro Hungarie et literas uestre Paternitatis et Atramentarium nobis per eum missum: Quod uti munus gratissimum, a Paternitate uestra Reuerenda gratissimo accepimus animo: Parati uel in maioribus eidem semper gratificarij. Habemus autem fratrem ipsum Blasium prouincialem et totum ordinem, cum pro nostra in eum ordinem deuotione,

¹⁸ „... Ungarie populis debellatis ac rege perempto ipsius Ungarie regnum penitus occupavit quod universo Italie ac Germanie munitissimum extiterat propugnaculum ac singulare presidium. Jamque sibi ad eius libitum at quosque offerende atque inuadere liceat aditus undique patet...” Dd. 15, ff. 110—110’.

¹⁹ A magyar provincia vége: GUTIÉRREZ, D., *Los Augustinos desde el protestantismo hasta le restauración católica 1518—1648*. Roma 1971, 21—26. Pécsi Balázs mint provinciális 1540: Dd. 20, f. 165; 1542; Dd. 20, f. 16; 1548: Dd. 22, ff. 162—163; 1549: Dd. 23, f. 114; Aa 36,4’ és 6—7’.

²⁰ GUTIÉRREZ, i. m. 24. uo. ultra enim quindecim fratres in tota provincia non inueniuntur... Aa 36,2.

²¹ Dd. 22, f. 162—162’: „... ad retinenda ea, quae in ista regione ab ore leonis et draconis diuino beneficio salua adhuc perseuerant...”

²² GUTIÉRREZ, i. m. 25: Aa 36,4.

²³ Aa 36, 6—7.

²⁴ GAVIGAN, J. J.: *Origins of the Province of Styro-Carinthia*, Augustinianum 11 (1971) 293.

tum uero pro uestre Reuerentię accedente commendatione, in omnibus commendatum: Quem quidem prouincialem, et omnes fratres ordinis diui Augustini huius Regni nostri Paternitatis uestre Reuerende nos quoque <co> /a/ recommendamus. Quam et bene /b/ [et feliciter] ualere optamus; Datum Budę XV. die Maji Anno Domini MDXX.

Commissio propria
Domini Regis

N. Secretarius

a co áthúzva

b et feliciter a sor fölött pótolva

Egyszerű másolat az Ágostonos-Rend római központi levéltárában [Archivo Generale Agostiniano] a generalis perjelek registrum sorozatának [Dd] 13. kötetében f. 145' az 1520. év szeptemberi regisztrálásában: Rome Septembris MDXX.

MEZEY LÁSZLÓ

Tersztyánszky Dániel iskolai újság-tervezete. TERSZTYÁNSZKY Dániel a 18. századi Magyarország érdekes és sokat vitatott alakja. Sokáig a Ratio Educationis társszerzőjének tekintették. CSÓKA J. Lajos 1936-ban megjelent műve¹ alapján azonban csak KOLLÁR Ádám pártfogoltja, aki mintegy a nevét adta a Magyarországon népszerűtlen KOLLÁR eszméinek a megvalósításához. Hogy a Ratio Educationisban az újságolvasás gondolata nem KOLLÁRTól ered, már DEZSÉNYI Béla észrevette, s a pozsonyi evangélikus líceumban hét évig kitaró TERSZTYÁNSZKY Dániel felé fordította újból a figyelmet.² DEZSÉNYI még elfogadta azt, hogy az *Allergnädigst privilegirte Anzeigen* aus sämtlich kaiserlich-königlichen Erbländern herausgegeben c. folyóirat (1771–1776) és a tudós társaság szervezése is KOLLÁR ötlete, s a vezetés is az ő kezében volt.³ F. CSANAK Dóra, aki a Ratio Educationis által előírt egyetemi lap létesítésének kudarcával, ill. tervezeteivel legutóbb foglalkozott,⁴ CSÓKA J. Lajos elégtelen indoklására felfigyelve megállapította, hogy az *Anzeigen* tényleges szerkesztését TERSZTYÁNSZKY végezte.⁵ Mi most TERSZTYÁNSZKY Dánielnek az iskolai újságolvasás érdekében kifejtett tevékenysége újabb dokumentumát vizsgáljuk.⁶

A Ratio Educationis 155. §-a szerint a Budán kiadandó lap tervezetének kidolgozásával egyidejűleg 1778. november 2-án a helytartótanács ismételten érdeklődik a latin és a német stílus finomodását elősegítő könyvek ügyében SZABÓ András budai prépostnál, aki az egyetem teológiai fakultásának az igazgatója, s egyúttal az egyetemi tanács vezetője is. Az ilyen könyvek között különös hely illeti meg az *Anzeigen* c. folyóiratot, amely az újságolvasás követelményének is megfelelne, s még Bécsben kapható. Lehetséges-e, hogy ezt a könyvalakban is megjelent folyóiratot az egyetem tanulói és oktatói számára rendszeresen használandó segédkönyvként kötelezően előírják, s ha igen, nem lehetne-e megfelelő példányszámú utánnomást készíteni az egyetemi nyomdában —

¹ CSÓKA J. Lajos: *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*. Pannonhalma 1936.

² DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században*. = Magyar Századok. Bp. 1948. 142–163.

³ Uo. 156.

⁴ F. CSANAK Dóra: *A Ratio Educationis és az iskolai újságok*. MKSz. 1975. 243–261.

⁵ Uo. 257.

⁶ Alapul az Országos Levéltár alábbi jelzetek alatt található iratai szolgáltak: C-67. Departamentum litterario-politicum. Universitas Budensis. 1778. Fons 39. Pos. 1–2., 1780. Fons 19. Pos. 1–20. Az iratokról az Irodalomtudományi Intézetben megtalálhatóak KENÉZ Győző kivonatai. Használatukért, továbbá KENÉZ Győző szíves segítéséért ezúton mondok köszönetet.

kérdezi a helytartótanács. SZABÓ András gróf BALASSA Ferencnek, a helytartótanácsban működő tanügyi bizottság elnökének már korábban, október 16-án válaszolt. Szerinte a tervnek nincs akadálya, főleg az oktatói kar számára volna hasznos a szóban forgó kiadvány. De az ára túl magas, a tanárok a saját zsebükből nem tudják megszerezni. A gróf járja ki a királynőnél, hogy az akadémiák legalább 2—2, a gimnáziumok pedig 1—1 példányt kapjanak, rendszeresen és díjtalanul. A költségeket a tanulmányi alapból kellene fedezni („Nempe apud quosvis, etiam, qui nomine magistri gloriantur, potior est auro sapientia, nec pluris aestimata divitiis politior eruditionis disciplina”). Az egyetemi nyomdában való utánnyomásról nem esett szó a levélben, de SZABÓ András arról panaszkodik, hogy SPEISER Krisztián 503 forinttal adósa a nyomdának, s a kurátor ismételt felszólítására sem reagált.⁷

Az egyetemi tanács által javasolt, az *Anzeigen*ből készítendő latin nyelvű kompendiumra vonatkozó adatokat, ill. TERSZTYÁNSZKY *Beiträge zur Kenntniss der königlichen ungarischen Erbländer* címmel tervezett, csak magyar anyagot tartalmazó, negyedévenként megjelentetendő 12 íves új folyóiratának a javaslatát F. CSANAK Dóra ismertette.⁸

1780. július 24-én a helytartótanács gróf BALASSÁHOZ írva megkérdezi, nem volna-e lehetséges, hogy az a társaság,⁹ amely a latin kompendiumot kidolgozta, annak kiadását is magára vállalná, saját kockázatára. A tanügyi bizottság szeptember 4-én tárgyalta az ügyet. Közben kikérték TERSZTYÁNSZKY véleményét is, aki augusztus 30-án kelt levelében keserűen írta, hogy a budai egyetem még a latin kompendiumot sem vállalta, s ezt a felsőbb hatóságok is tudomásul vették. Az, hogy a társaság adjon ki folyóiratot, nem járható út. Mivel közköltségen nem lehet kiadni, várni kell, míg megfelelő alkalom vagy egy könyvtár nem adódik a nyomtatásra.

A helytartótanács felterjesztésére október 6-án a királynő úgy határozott, hogy végleges döntés előtt küldjék fel neki a tervezett kompendium egy összefüggő részét, hogy a kiadás költségeiről nyilatkozhassék. Hogy egyáltalán elkészült-e a kompendium, arról nem tudunk. Úgy tűnik, hogy TERSZTYÁNSZKY és „pozsonyi társasága” ekkor a kompendium helyett már véglegesen új lap kiadásának a tervével foglalkoztak. November 13-i keltezéssel TERSZTYÁNSZKY egy dolgozatot adott be, a *Ratio Educationis* 155. §-ának megfelelő folyóirat kiadásának tárgyában, hivatkozva a királynő február 4-i döntésére, amely két lapfajta (iskolai és tudományos) kiadását rendelte el. Eszerint az iskolai lap a tanügyi bizottság közvetlen ellenőrzése alatt Pozsonyban is készíthető. Feltétele: A *Ratio* céljának megfelelően, s a leendő szerkesztő terjessze fel jóváhagyásra a javaslatát. A meginduláshoz, a kezdeti nehézségekhez a tanulmányi alapból fizetnék a költségeket, de a szerkesztő a maga kockázatára adja ki a lapot.¹⁰

A tervezet szövege:

Idea Ephemeridum publicarum, quae ad praescriptum §. 155. Benigni Systematis Studiorum Budae elaborandae, nunc iuxta Benignam Resolutionem Regiam de die 4. Mensis Februarii anni currentis Posonii concinnandae, atque sub Reuisione et Inspectione Excelsae Studiorum Commissionis edendae sunt

⁷ SPEISER Krisztián 1777. augusztus 30-án a feltétellel kapott kizárólagos szabadalmat címtáras kalendáriumok nyomtatására, hogy azokban az egyetemi tanároktól származó, tudományos értékű szemelvényeket közöljön, a honoráriumot pedig a sajátjából fizesse. E kalendáriumokat köteles az egyetemi nyomdában nyomtatni. (OL. C-67. Dep. litt.-pol. 1780. Univ. Bud. Fons 17. Pos. 11.)

⁸ CSANAK i. m. 257—258.

⁹ Uo. 251.

¹⁰ Uo. 255—256.

§. 1.

Cum ad culturam ciuilis vitae haud parum faciat, multumque non raro commodi adferat notitia rerum earum, quae in variis Orbis partibus in dies aguntur, ideo paragrapho 155. Systematis Studiorum benignissime ordinatum est, ut Ephemerides publicae, res maxime memorabiles complexurae apud Universitatem concinentur, utque, ne iuuentutem nostram Hungaram hac in parte peregrinam esse in futurum contingat:

1. In Gymnasiis super iisdem Ephemeridibus nouorum collegia bis quot hebdomadis, Directores ipsi habeant, pagina 266.

2. In Academiis

a. in Cursu Philosophico, Collegium eorundem nouorum publicorum, Magister eidem praepositus, occasione eventorum (quae in nouis continebantur) enarratorum, utiles animadversiones, vocata in subsidium Geographia, Historia, aliisque affinibus Disciplinis, subnectat; item:

b. In cursu Juridico, pagina 343. Doctoris historiae officium sit Collegium nouorum publicorum, quouis die Sabbathi a Meridie cum Auditoribus Iurium celebrare, iisdem-que ex Ephemeridibus Universitatis Regiae, Mundi partium Statum exponere.

§. 2.

Utilitati huic ad iuuentutem pertinenti, alia adhuc accedunt commoda, quae concinnationem et publicationem nouorum indigatorum non modo commendant, verum relate ad executionem Systematis Studiorum necessariam reddunt, etquidem:

1. Ad Senatam Regiae Universitatis §. 172. attinere dicitur in Annos Singulos ex recensitis §. 171. quinque fontibus, et qui his adhuc addi possunt, quaestiones deligere easdem strictim et clare proponere, Scopumque praestitum designare; tum illas Excel-sae Commissionis Studiorum discussioni, et per hanc altissimo Loco substernere, et quae approbatae fuerint, supremis litterarum Directoribus significare, Academiae Praesidibus promulgandas; deinde curare, ut insertae in litterarias Ephemerides per totum late Regnum diuulgentur.

Ratio diuulgationis huius benigne ordinatae, sequenti pagina 297. exponitur, nimirum vt argumenta haec proposita, nonmodo Doctoribus Academicis, sed aliis quisbusuis Magistris, doctisque Viris, seu in Regno, seu foris commorantibus innotescant, quibus integrum foret, ea enotare, atque suo modo ad Praesides Academiae vel Vniuersita-tem submittere.

2. Statutum est §. 210., pagina 384., vt Praefectorum et Magistrorum, qui peculiaria in re litteraria promovenda merita posuerint, pro omnium Academiae et Gymnasiorum notitia, Mentio honorifica in iisdem novis publicis fiat, quo medio, alios ad bene audendum excitandi, res patriae litteraria sine damno sane destitui nequit, hoc item canali:

3. Tempus examinum repetentium recipiendorum praestitutum iuxta §. 219. vulgari oportet. Denique:

4. Multa sunt alia, quorum quidem in Systemate litterario mentio facta non est, et quae nec hic commemoranda censentur; de quibus tamen nemo, Rerum harum gnarus dubitauerit, rei litterariae multum interesse, vt similia suo modo vulgentur, atque Moderatoribus Studiorum et Doctoribus non minus, quam aliis eruditis Patriae innotescant; quae autem nullo modo facilius, quam per praescriptas in Benigno Systemate Ephemerides publicari protulerint.

§. 3.

Objecta Nouorum horum in genere, praeter iam ad ductum benigni Systematis recensita, erunt euenta nouissima; attamen memorabilia, et quod caput rei est, quantum fieri potest, indubitata. Habenda autem hac in parte praecipua erit ratio, rerum earum, quae in patria atque provinciis haereditariis, deinde quae in Regnis §-o 177., numero 8., item 189. indigitatis euenerint, ita, ut quidquid memoria dignum in omni historiae et Scientiarum utilium genere, vel per commercium litterarum cognitum, vel repertum in aliis nouis fuerit, in has Ephemerides referatur; quod ad res vero patrias, ea praesertim proponantur, quae uti in Benigna Resolutione praescribitur, praelectiones nouorum habituris, materiam aptam suppeditent, Iuuentuti studiosae Notitiones Historicas, Geographicas, rerum naturalium ac aliarum, quo in primis etiam data Genealogica Familiarum Illustrium pertinebunt, procurandi.

§. 4.

Noua publica extranea, quae hunc in finem necessaria erunt, partim ad maiores sumptus euitandos, partim etiam propterea, quod eadem Materia in omnibus fere successiue recurrat, ad pauciora reduci posse videntur, et quidem

1. Ex Germanicis
 - Wiener Diarium
 - Realzcitung
 - Provinzial-Nachrichten, quae anno futuro impensis Trattnerianis Viennae vulgabuntur.
 - Frankfurter Staats-Ristreto
 - Altonaer Postreuter
 - Brüner Zeitung
 - Leipziger Verzeichniss neuer Bücher
 - Iselius Ephemeriden der Menschheit
 - Büschings wöchentliche statistische und historische Nachrichten
2. Ex Latinis
 - Nova Viennensia
3. Ex Gallicis
 - Annales Politiques Civiles et Litteraires de Linguet, — aut vero, si ob fata auctoris aduersa Annales hos abrumpi contingeret, in eorum locum
 - Journal Encyclopedique de Bouillon
4. Italica:
 - Notizie del Mondo, quae Florentiae prodeunt.
5. His addenda videntur:
 1. Petersburger Journal
 - et
 2. Gazeta Warschaffska

respectu quorum autem, cum eorum procuratio multis circumstantiis sit impedita, recurrendum per Excelsam Cancellariam Regiam Hungaricam Aulicam, ad Excelsam Imperialem Regiam Status Cancellariam foret, vt Ea, pro suo quo in promotionem Studiorum per Provincias hereditarias intentam est Zele, apud legationes Petropoli atque Warsaviae existentes, disponenda disponere dignaretur, quo folia haec, successiue collecta per expediendos, ut tempus et occasio tulerit, ad Aulam Augustissimam Nuncios (Courriers) submitterentur, Instituto huic communicanda.

§. 5.

Et haec quidem, quod ad Ditiones haereditarias, necnon vicina et remotiora Regna, ad, praecauendum, ne iuuentutem nostram studiosam in rebus extraneorum peregrinam esse eueniat, sub initium suffectura videntur, majore vero cum cura ad ea, quae Hungariam Provinciasque ei adnexas spectant, advertendum, hacque in parte, non solum Juuentutis et Docentium verum aliorumquoque, quin immo etiam extraeornm, Noua lectorum habenda erit ratio.

Humillime autem existimatur puctum hoc omne latum iri, si elementissime indultum fuerit, ut:

1. Omnes benignae dispositiones et ordinationes, quorum publicationi nihil obstiterit, praesertim autem eae, quae rem litterariam concernunt, Synoptice;
2. Promotiones in Statu Ecclesiastico, Politico et aliae, in primis vero, quae circa Institutum litterarium Regiae Maiestati reservatae habentur, item Comitatum Restaurationes;
3. Omnes collationes et Donationes Regiae;
4. Praemia, ex liberalitate Regia in bene meritos de Re publica vel litteraria profecta, iisdem inserantur, atque id quidem prius, quam praetium novitatis amiserint, hoc est, antequam in novis aliis publicata fuerint.

Si praeterea, Praesidibus Academicarum, Directoribus Gymnasiorum, Praefectis Paedagogiorum, item Physicis Comitatum et Ciuitatum, atque Geometris et Hydraulicis, suis viis mandatum fuerit, ut quidquid notatu dignum vel inuenerint vel observauerint, id diligentius excussum, Instituto Nouorum significant.

Prolixum foret objectorum omnium, quae notanda et significanda erunt, seriem hic enumerare. — Sequentia temen, ne attentionem corresponsorum, effugiant, recensenda erunt:

1. Libris, qui in quibuscunque Hungariae Typographiis prodibunt, inuiligabunt, eorumque titulos ita diligenter perscribent, vt ne minimus quidem Institutum hocce lateat. Vtilitas, quae hinc ad promovendam rem litterariam sperari potest, major adhuc futura esset, si cujusque praelum deserentis libelli, exemplar unum ad Institutum hocce mitteretur, quo de bonitate ejus iudicium ferri, atque in nouis publicari possit.

2. Natiuitates, connubia et obitus in familiis illustribus euenientes haud negligantur. Hac enim occasione exponentur merita de Principe et Patria, aliaque anecdota, ad excitandam Juuentutem deseruitura.

Quibus dispositionibus factis et aliis praeterea, quod ipsius Instituti erit, mediis adhibitis, non est dubium, materias domesticas, ex quibus objecta majoris momenti, quorum nempe notitia, nostris utilis et extraneis grata futura est, seligenda erunt, sufficientem adfuturam, praesertim, si id accesserit, ut praeter refusionem sumptuum, si quos facere oportuerit, omnibus debitam, iis, qui in subministranda nouorum materia magis assidui atque diligentiores fuerint, sub finem cuiusque anni, Praemium aliquod benignissime decernatur.

§ 6.

Quod ad elucubrationem horum Nouorum attinet, cum ea partim ex Ephemeridibus extraneis, partim ex litteris et relationibus submissis, fini, cui destinantur, conformiter, extrahenda, extractuum autem illorum alii in latinum vertendi alii nonnunquam poliendi erunt; atque his omnibus ipsum correcturae exactioris onus, item ipsorum Nouorum non minus in Urbe, quam ad Postam distributio, residuorum Exemplarium conseruatio, necnon sub finem cuiusque Anni Indicis confectio (ut nova haec compacta in Bibliothecas referri, et loco compendii Annalium nostri temporis in posterum seruire possint) accedat; necessarium omnino esse videtur, prae reliquis omnibus de indiuiduo aliquo providere, cum eoque ita conuenire, ut erga fixum annuum Salarium, non modo omnia supra recensita Onera, et quae praeterea alia adhuc accedere possent, in se recipiat; verum simul etiam, pro maiori hujatis Publici commoditate, fornicem, loco opportuno conducere, illicque folia distribuenda distribuere, atque residua conseruare; item sub finem cuiusque anni, in linea Instituti hujus oeconomica, rationes reddere teneatur.

§. 7.

Praeter exemplaria ex nouis his pro Excelsis Dicasteriis destinanda, quorum numerus altiori determinationi humillime substernitur, iuxta Benignum Systema Studiorum, quemadmodum ex aduoluto sub A. Indiculo patebit, circiter 126 distribuenda requiruntur. Imprimerentur autem exemplaria 500; etquidem 100 in Charta scriptoria, reliqua 400 in impressoria.

Forma eorum et quod ad Chartam ejusque magnitudinem et quod ad Characterem litterarum, in adnexo exemplari altiori discussioni proponitur; hoc humillime addito, eam majorem propterea electam esse, ut noua haec distincta ab aliis, ipsa etiam forma distingui, resque plures in eas referri possint.

Prodibunt ea in media Phylera, bis quot hebdomadis, etquidem die Mercurii et Sabbathi; quod his diebus cursores Postales in majorem partem Hungariae ex urbe hac expediri soleant.

Impressionem atque Chartae tam scriptoriae, quam impressoriae, pro exemplaribus 500 submistrationem, pro qualibet hebdomade, erga soluendos florenos 10, hujus Typographus, Franciscus Paczko, ut sub C. in re recipit, cui contractui, sub spe altioris Rati, hac lege accessum est, ut idem, si casu quo publicanda occurrerent, quibus in foiiis his locus non esset, quoties-toties teneatur eadem in Charta separata, partim scriptoria, partim impressoria ipsis nouis adnectanda, gratis etimprimere, et suppeditare.

Constituent itaque Expensae in editionem horum nouorum formandae, respectu Typographi pro 52 Septimanis, seu 104 mediis Phylaris Florenos 520, quibus si addantur 280 Floreni in Salarium Correctoris, et fornicem pro eo conducendum erogationes hae universim ad Florenos 800 assurgent. Pro quibus habebuntur exemplaria 500; quorum si 150 gratis distributa fuerint, distrahendar emanebunt 350; quae etiam quoad majorem partem diuenditum et distractum, hocque modo mox sub initium partem sumptuum resarcitum et refusum iri, nemo facile dubitauerit.

Titulus, quod in aliis nouis fit, non cuiilibet exemplari praefigetur, et quidem ideo, quod credatur fini, qui intenditur, magis consentaneum fore, ut eius non modo inutilis, sed relate ad spacium, quod occupare solet, noxia plane repetitio, ex foliis ad librum, paginis debito ordine sese excipientibus, constituendum, destinatis eliminetur. Erit is: *Selecta Istropolitana*, illoque sub finem cuiusque anni, quoduis exemplar et distributum et remanens, adnexa eidem Praefatione, providebitur. Hic vero Titulus prae reliquis occurrentibus propterea magis placuit, quod et scopo operis, atque ejus internae oeconomiae op[er]ortune respondeat, et aliis, quae Institutum hocce circumstant, rebus, haud refragetur.

Interim haec omnia altiori discussioni humillime substernit Posonii die 13. Novembris 1780

Tersztyanszky m. p.
Consiliarius Regiae Camerae
Hungaricae Aulicae

TERSZTYÁNSZKY már a címben feltünteti, hogy a Ratio szellemében kiadandó lapról nyújtja be a tervezetet, figyelembe véve az 1780. február 4-i királyi resolútiót.

Az 1—3. §-ok a Ratio vonatkozó részeit idézik: az újságok hasznáról és iskolai szerepéről, továbbá a tartalomról beszél a szerző. Bekerül az újságba hazában és az örökös tartományokban, valamint a Ratióban említett országokban a történelem és a „hasznos tudományok” minden fájában való, emlékezetre méltó dolog. Különösen pedig az iskolai újságolvasáshoz alkalmas anyagot nyújtó, hazai dolgokra vonatkozó történeti, földrajzi, természettudományi és más ismeretek, elsősorban az előkelő családok geneológiai adatai.

A 4. §. a szükséges külföldi folyóiratok felsorolásából áll. Számukat a költségek csökkentése érdekében, valamint, mivel ugyanaz az anyag ismétlődik bennük, leszűkíti TERSZTYÁNSZKY. A pétervári és a varsói újság nehézkés beszerzésére való tekintettel ezekben az esetekben a felsőbb hatóságok segítségét kéri.

Az 5. §. az újságba felveendő hazai témákról szól. Nagy figyelmet kell fordítani nemcsak az ifjúságnak és a tanároknak, hanem a külföldieknek is szóló, Magyarországra és kapcsolt tartományaira vonatkozó dolgokra. Közölni kell a rendeleteket és intézkedéseket, különösen azokat, amelyek az iskolaügyre vonatkoznak: az egyházi, politikai és más előléptetéseket, elsősorban pedig azokat, amelyek — tudományos intézetek esetében — őfelségének tartatnak fenn, továbbá a megyei tisztújításokat. Minden királyi adományozást, az állami vagy a tudományos életben elért jutalmakat, még azelőtt, mielőtt azok más újságban megjelenének.

Ha ezeken kívül az akadémiák vezetői, a gimnáziumok igazgatói, a tanítóképző intézetek prefektusai, továbbá a megyei és a városi tisztviselők, a földmérők és az árvízvédelmi mérnökök bármely dolgot ismertetésre méltónak találnak, azt az újság szerkesztőségének gondosan leírva jelentsék.

Hosszadalmas volna mindazokat felsorolni, amely dolgokról jelentés kellene. Mégis, nehogy a korrespondensek figyelmét elkerülje, a következőkre felhívja a figyelmet: ügyelni fognak minden magyarországi könyvnyomdából kikerülő könyvre, azok címét rendre leírják. Még hasznosabb lenne a tudományos élet előmozdítására, ha minden Magyarországon megjelenő könyvből egy példány eljutna a szerkesztőséghez, hogy recenziót írhasson róla, és az újságban azt publikálhassa. Az előkelő családok születési, házasságkötési és elhalálozási napjai se maradjanak el. Ugyanis itt helyezhetők el az uralkodó és a haza iránti érdemek, és más történetek, amelyek az ifjúság serkentésére szolgálnak. A válogatás és a jutalmazás a szerkesztőség dolga lesz.

A 6. §. az újság elkészítésének módjával és terjesztésével foglalkozik. Részint külföldi folyóiratokból, részint levelekből és jelentésekből áll össze egy-egy szám. A kivonatolást és a latinra fordítást kijelölt személyek végzik, ehhez a korrektúrával való munka, a városban (Pozsony) és a postára való szétosztás, a fennmaradt példányok megőrzése és év végén az index elkészítése járul. Szükséges, hogy legyen egy személy, aki állandó fizetésért a fent felsorolt és a rendkívüli terheket is magára vállalja, továbbá, hogy alkalmas helyen boltot béreljen és ott a példányokat szétossza, a visszamaradtakat pedig megőrizze. Mindezekről év végén a szerkesztőségnek anyagilag számoljon el.

A 7. §. 126 kiosztandó példányról beszél. Az A-val jelzett index azonban nincs meg az irat mellett. Összesen 500 példányt nyomtatnának, 100 példányt író-, 400-at nyomópapírra. Az újság formájáról a B-vel jelzett melléklet tájékoztatna, ez azonban szintén hiányzik. Félíves formában, hetente kétszer, szerdán és szombaton fog megjelenni, mivel ezeken a napokon indulnak a postakocsik Pozsonyból.

A 100. ill. 400 példány kinyomtatását hetenként 10 forintért PATZKÓ Ferenc pozsonyi nyomdász vállalta, a C-vel jelzett egység szerint. Sajnos ez a melléklet is hiányzik.

Ha esetenként olyan anyag adódik, amely az újságba nem fér bele, a nyomdász az újsághoz csatolandó mellékleten ingyen kinyomtatja.

Az újság kiadásának költsége: 52 héten át 104 félvért 520 forint a nyomdásznak és 280 forint a korrektornak, azaz évi 800 forint. Ezért 500 példány készül, amelyből 150-et ingyen kiosztanak, a 350 megmaradatot pedig elárúsítják; a költségek így bőven megtérülnek.

Az újság címe, *Selecta Istropolitana*, nem lesz minden számon rajta, mert ez fölösleges ismétlés és csak a helyet foglalná.

A tervezet felterjesztésére, esetleges megvalósulására vonatkozó adatot nem találtunk. Az ügyet a tervezetre írt feljegyzés szerint 1780. november 15-én tárgyalta a helytartótanács. TERSZTYÁNSZKY arra törekedett, hogy elhárítsa azokat az akadályokat, amelyek az eddigi próbálkozásokat megghiúsították. Többek között a kiadás költségeire és a nyomtatásra¹¹ is konkrét javaslattal állt, elő amelyek az eddigi tervezetekből hiányoztak. Javaslataból az is kitűnik, hogy a korábbi tervezeteket ismerte. Magát az újságot abban a szellemben kívánta napfényre hozni, hogy azzal az általa állandóan napirenden tartott magyar tudós társaság megalakulásának az ügyét is szolgálja.¹²

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Héber könyvek a pesti vásáron 1772-ben. A pesti vásáron 1772. augusztus 18-án a hatóság Samuel KOCH pozsonyi zsidótól elkobzott héber könyveket. Ezeknek egy része Marcus Israel GOLDSCHMID óbudai zsidónál vannak 213 forint tartozás fejében. KOCH ugyanis kimért 92 akó kóser bort, s nem fizetett. GOLDSCHMID megtudta, melyek KOCH könyvei, és lefoglalta azokat. Ennek immár hat hónapja és KOCH azóta hallgat.

A könyvek jegyzéke a következő (Országos Levéltár, Litt. ad Cam. E 41. 1772—439.):¹

1 Chovat Halvovat;² 1 Scheris Israel;³ 1 Jalkut Rubeny;⁴ 1 Sera Jeikob;⁵ 49 Bet Büchlich;⁶ 2 Kleine Machsori;⁷ 3 Teutsche Neviim;⁸ 1 Tschuwas Bet Jehuda;⁹ 1 Essifas Sec-

¹¹ PATZKÓ Ferenc nyomatta a RÁT Mátyás szerkesztésében megjelenő első magyar nyelvű újságot, a *Magyar Hirmondót* is. Ennek első száma arról számolt be, hogy az előfizetési felhívással 318 példányt sikerült lekötni. Az 1779-ben szétküldött *Előre való tudakozás* szerinti terjedelem, megjelenési idő és előfizetési díj: fél-árkusonként, hetente kétszer jelenik meg, előfizetési árak egy esztendőre 8 forint. (BISZTRAY Gyula: *A prenumeráció. Egy fejezet a magyar könyvkiadás és olvasóközönség történetéből.* = Magyar Századok. Bp. 1948. 180.)

¹² Egy más alkalommal visszatérünk majd (TERSZTYÁNSZKY levelei alapján) arra a szerepre is, amelyet TERSZTYÁNSZKY Dániel a KOLLÁR Ádám által szervezett tudós társaság tervezetének születésénél (1763) játszott. KOLLÁR kiválása (1764) után ő a magyar tudós társaság ügyének egyedüli szószólója az udvarnál, az ő fáradozásainak eredménye az *Anzeigen* mögött lévő társaság.

¹ A számok I. A. BENJACOB bibliográfiájára utalnak: *Ozar Ha-Sepharim* (Wilna 1880).

² 169/129.

³ 562/194.

⁴ 222/233.

⁵ 163/279.

⁶ Imádságos könyv.

⁷ Kis formátumú ünnepi imádságos könyv.

⁸ Proféták német fordításban.

⁹ 73/323.

kenim;^{9a} 1 Gemora Bezza;¹⁰ 2 Tschuvas Alschoch;¹¹ 1 Toras Joseph;¹² 1 Gemora Bezza¹³ 4 Machsorim von Pessach;¹⁴ 1 Maschmia Jeschua;¹⁵ 2 Löw tov;¹⁶ 1 Gemora Moad Koten;¹⁷ 2 Hagodes;¹⁸ 1 Targum Schenij;¹⁹ 1 Kunteris;²⁰ 1 Megila;²¹ 1 Bet Israel;²² 5 Chinuch Lenaar;²³ 8 Techinut;²⁴ 12 Jom Chipur Koten;²⁵ 4 Neue Techinut;²⁶ 100 Calender pro A° Mundi 5532.²⁷ Ezek még megvannak.

1 Talmudot (12 részben) eladott 40 forintért.

Nem érdektelen látnunk, milyen héber könyvek szerepeltek kétszáz évvel ezelőtt a pesti vásáron. Vannak közöttük olyanok, amelyek nem gyakorlati, liturgiai célt szolgáltak, hanem héber olvasottságra engednek következtetni.

Egyébként az 1768-as vágújhelyi összeírásban szerepel egy héber könyvekkel kereskedő: LAZARUS . . . mercatur cum libris judaicis (*Monumenta Hungariae Judaica. XVI.* Ed. A. SCHEIBER. Budapest, 1974. 139.). A győriben 1770-ben: Samuel MOYSES . . . bibliopola (uo. 530.).

SCHEIBER SÁNDOR

Az iskolázottak betegségeiről. 1775-ben és 1836-ban két orvosdoktori értekezést fogadott el a Magyar Tudományegyetem Orvostudományi Kara, amely disszertációk a „*literati*”, illetőleg az „*eruditi*”, azaz közös néven az „iskolázottak” betegségeivel, azok klinikai megnyilatkozásával, megelőzésük lehetőségével foglalkozott. E két inauralis disszertatio, jelentőségük ellenére, eddig ismertetésre vagy éppen kritikai méltatásra nem került. Az időrendben első értekezés megjelenésének két évszázados évfordulója különösen időszerűsíti e munkák megbeszélését.

1.

Pozsonyban 1775-ben jelent meg a *Dissertatio inauguralis medica de diaeta literatorum* — azaz „Eredeti orvosi értekezés az írástudók életrendjéről” — A könyvet OERTEL Gottfried Honorius soproni orvosjelölt írta. Ez a könyv az első magyar szerzőtől magyar földön megjelent, az értelmiségiek foglalkozási eredetű egészségártalmaival foglalkozó munka, amely a megelőzést célzó életrendet — életmódot — mai szemmel is korszerűen

^{9a} 46/889.

¹⁰ A Talmud Béca traktátusa.

¹¹ Vö. B. COHEN, *Hazofeh. XIV.* 1930. 165. No. 187.

¹² 647/504.

¹³ Lásd a 9. jegyzetet.

¹⁴ Ünnepi imádságos könyv Peszáchra.

¹⁵ 379/2437.

¹⁶ 254/20.

¹⁷ A Talmud Moéd Kátán traktátusa.

¹⁸ Peszáchi Haggáda.

¹⁹ 673/969.

²⁰ Számos ilyen című könyv van: 524. skk.

²¹ Eszter könyve.

²² 74/340.

²³ 195/718.

²⁴ Imádságos könyv asszonyok számára.

²⁵ Imarend Jóm Kippur Kátánra.

²⁶ Új imádságos könyv asszonyok számára.

²⁷ Zsinagógai naptár az 1772/73. évre.

megszabta. Sem a szerzőről, sem magáról a könyvről nem tesz említést hazai szakirodalmunk. RÉTI Endrének a Magyar Tudományegyetem orvosi karán készült és megvitatott doktori értekezéseket ismertető dokumentáció jellegű könyvéből OERTEL G. Honorius értekezése hiányzik. SZINNYEI Józsefnek a magyar írók bio-bibliográfiájában sem találunk OERTEL G. Honorius személyére vonatkozó adatot. Egyedül DUKA ZÓLYOMI Norbert ismert pozsonyi tudományhistorikusnak a nagyszombati egyetem orvostudományi karával foglalkozó közlemény sorozata ter ki OERTEL tevékenységére is, sőt OERTEL orvosdoktori diplomája fotókópiáját is közli.

A promotíós anyakönyv tanúsága szerint „Gottfried Honorius Oertel Hungarus Soproniensis 1752. december hó 26-án született Sopronban. 1775. augusztus hó 24-én vizsgázott és augusztus hó 31-én ‚De diaeta literatorum’ disputált” — minthogy lutheránus létére az egyetemen nem promoveált, hanem csupán disputált. Orvosdoktori oklevelének elnyerése után szülővárosába tért vissza, ahol 78 éves korában bekövetkezett haláláig orvosi gyakorlatot folytatott.

„Az írástudók életrendjéről” írott orvosdoktori értekezésében egészségrontó hatásúnak részben a literátusok ülő életmódját, mozgás szegénységét, részben szellemi túlterhelésüket, pszichés fáradtságukat tartja. A lelki életükben a „fantázia felfokozódásának” különös jelentőséget tulajdonít azon akkor szinte általánosan elfogadott és gyakran a megvédendő tézisek közé felvett felfogás szerint, hogy a szellemi élet felfokozása, a „fantázia csapongása” az elmebetegségek túlnyomó részének kiinduló pontját képezi. A szellemi kifáradás, a fantázia szárnyra eresztése az agyban vértolulást, az „életerőnek” csökkenését, az izomzat tónusának megkisebbedését, a belső szervekben a működésnek idegrendszeri eredetű meglassúbbodását hozza létre. Az ülő életmód, a meg nem felelő helyiségekben hosszú időn át való tartózkodás további egészségártalmakat jelent. Az írástudók rendszertelenül élnek, nem meghatározott időkből étkeznek, elfogyasztott táplálékaik sem természetesek. Gyakran isznak pálinkát és általában fokozott a szeszfogyasztásuk. Az emésztési zavarok is hozzájárulnak az írástudók búskomorságához — melankóliájához —, amelyre olyan gyakran történik az irodalomban utalás. A rossz kedélyállapot hypochondriát válthat ki. Folyton betegnek érzik magukat és egyenesen keresik magukban a betegségeket. Fantáziájuk rémképeket fest eléjük, amelyeket az orvosok hiába igyekeznek eloszlatni. Javasasszonyokhoz, „kuruzsok”-hoz fordulnak. Állapotuk mind inkább romlik kedélyállapotuk rosszabbodása következményeképpen. Simon András TISSOT francia orvosra hivatkozással OERTEL igyekszik az írástudók egészségártalmait megelőzni, a már meglévőket megszüntetni és meggyógyítani. A szellemi tevékenységnek a fizikaival történő kiegészítése, a testgyakorlás, a sport minden formájában hasznos, sőt szükséges. A szabad levegőn tartózkodjanak sokat a szobában naphosszat dolgozó irodalmárok. A jó levegő, a napfény csodát tehet körükben. De nem hanyagolható el étkezésük rendszeressé tétele, a túlzott fűszerfogyasztás és a szokottnál erősebb sózás megszüntetése sem. Kívánatos, hogy az írástudók szeszfogyasztása, kávéfogyasztása és fantáziájuk csapongására is visszavezethető fokozott szexuális élete mérséklődjön.

Az elmondottak nagy részét megtalálhatni már egy korábbi magyar szerzőnek MAEHRL Jeromosnak 1733-ban Hallében megjelent orvosdoktori értekezésében, amely „*Dissertatio inauguralis de praeservandis literatorum morbis*” címet viseli. Az értekezést a *Magyar Könyvszemlében* 1972-ben megjelent közleményben ismertettem. OERTEL értekezése 1175 sor terjedelmű, ebből megközelítően 800 sor szövege azonos vagy közel egyező MAEHRL-nek annak idején úttörő jellegű művével a melyre OERTEL nagy megbecsüléssel hivatkozik is. Az eltérő közel 400 sornyi szöveg jórésztben TISSOT-nak 1769-ben Lipcsében megjelent latin nyelvű könyvében foglaltakra utal. TISSOT műve 1775-ben német fordításban is megjelent. Ennek felhasználására vonatkozó adatunk azonban nincsen. Mind-

két alapul szolgáló mű annyira úttörő jellegű, annyira egyedülálló, hogy a literatusok betegségeivel és azok megelőzésével foglalkozó szerző csakis tőlük meríthetett és a felhasznált szerzőkre megfelelő hivatkozással merített is. Ilyesjellegű forrás felhasználás az akkori orvosdoktori értekezésekben rendszeres volt, sőt ezt a szerzőktől el is várták. OERTEL értekezéséről való megemlékezésünk az értelmiségiek egészségvédelmének indokolatlanul elfelejtett hazai úttörője felidezését kívánja szolgálni.

2.

1836-ban jelent meg tőketerebesi HORVÁTH János Zemplén megyei magyar orvosjelölt könyve: *Dissertatio inauguralis medica de genesi morborum eruditorum adfligentium* (Az iskolázottak betegségeinek keletkezéséről eredeti orvosi értekezés) címen. A könyv Budán az Egyetemi Nyomda betűivel 30 oldalnyi terjedelemben jelent meg. Az értekezést 11 tézis fejezte be, amelyeket nyilvánosan megvédett az orvos-jelölt. Felavatása után Homonnára került 1840-ben, ahol BUGÁT és FLÓR orvosi nyilvántartása szerint járási orvosként működött. További sorsáról nem tudunk.

HORVÁTH János értekezését székhelyi MAJLÁTH Antal grófnak, jótevőjének ajánlja. A bevezetőjében — proemium — azzal indokolja témaválasztását, hogy a tanultak — írástudók, művészek, tisztviselők — körében a jellegzetes egészségártalmak mind gyakoribbá és súlyosabbá váltak. Utal arra is, hogy a literátusok száma jelentősen megszaporodott. A reformkori értekezések körében mind gyakrabban kerül részletes irodalmi felsorolásra is sor. HORVÁTH János munkája sem kivétel az alól. Felsorolásának érdekessége, hogy a két fontos magyar szerzőtől származó értekezést, MAEHL és OERTEL műveit nem említi és hogy felsorolásában 1775-től kiindulva csak a német nyelvű forrásokra hivatkozik. Így TISSOTnak 1775 és 1777-ben németre fordított munkáit, F. Chr. ACKERMANN 1779-ben, Franc MAY 1786-ban, J. H. JORDENS 1797-ben megjelent könyveit említi.

HORVÁTH értekezésében tárgyalása során 1) az irodalommal foglalkozók — eruditus, literatus, artista stb. — fogalomkörét határozza meg, 2) taglalja az írástudók betegségei keletkezésének okait előbb megbeszélve általában a betegségeket létrehozó tényezőket. Hangsúlyozza a szellemi igénybevételnek, az ebből eredő túlterheltségnek a szervezetet károsan befolyásoló hatását. A „vegetalis” és „animalis” élettevékenységek ennek következtében csökkennek. 3) Ezeknek az élettevékenységeknek a meglassúbbodása és kisebbé válása a szellemi tevékenységet folytatóknál kedélyromlást hoz létre. 4) Megkülönbözteti a szellemi igénybevételnek két alapformáját. 5) A szellemi megerőltetés a hosszas ülőtevékenység főleg az agyban vértolulást hoz létre, 6) az érzékszervek vérellátása megnő. E növekedés már meghaladhatja az egészséges mértékét és betegségeket hozhat egymagában is létre. 7). HORVÁTH értekezésében károsként ítéli meg a szellemnek túlzott fantáziálását, csapongását, amely a kedélyállapotot lényegesen befolyásolhatja, sőt elmebetegségekhez is vezethet. 8) A szellemi tevékenység, amely HORVÁTH szerint az agyon keresztül érvényesíti a szervezetre hatását a) a ganglionáris — vegetatív — idegrendszer, b) az akaratlagos izomrendszer, c) az érrendszer és d) általában az idegrendszer révén. A szervezet egyensúlya zavarttá válik. Míg az agyi funkciók fokozódnak a többi szervek működése csökkent. 9) Kórossá akkor lesz ez az állapot, ha ez erősségében túlzottá válik, vagy tartamában meghosszabbodik.

Érdekes HORVÁTH állásfoglalása, hogy 10) a) a természettudományokkal foglalkozók vizsgálatai, b) a gondolatokkal való túlzott foglalkozás és c) a két csoport egyesítése a döntő a szellemi tevékenységet folytatók betegségeinek létrejöttében. Annál is inkább, mert 11) e szellemi megerőltetés nincsen időhöz kötve, és éjjel—nappal egyaránt foglalkoztatja, még aludni sem hagyja a töprenkedőt.

A betegségek keletkezése képezi a könyv második részét. 12) Miután megbeszélte az

előzőekben az értelmiségiék megváltozott életformáját, szervezetének működését tárgyalja az egyes kórokozó tényezőket ennek alapján. 13) 14) A betegségre hajlamosít a kor, a nem, a testalkat, valamint veleszületett adottság. 15) A fokozott érzékenység (sensibilitas) és ingerlékenység (irritabilitas) az agyon keresztül fejt ki kórokozó hatását. Fiataloknál e károsodások kisebbfokúak, öregeknél a megbetegedések gyakoribbak, figyelemmel a hajlam növekedésére, szellemi és testi merevség kifejlődésére, a reakciókészség meglassúbbodására 16) és 17) A szellemi igénybevétel erősségének és tartalmának fokozódása különösen károsíthat. 18) Nyugtalanlás, álmatlanság, szélsőséges esetekben delirium, vagy éppen ellenkezően lethargia és bénulások jöhetnek létre. 19) Az agyban, az idegrendszerben, az érzékszervekben kimerülés — exhaustio — keletkezhet, amely testi és szellemi betegségeket válthat ki. Így étvágytalanság, emésztési zavarok, székelési nehézségek, túlzott betegségtudat, legyengülés jöhetnek létre. A sérvek létrejöttére készség, epe- és vesekőre való hajlam jellemzik HORVÁTH szerint a szellemi tevékenységet túlzott mértékben folytatókat. 20) A gyógykezelésnél ne az egyes betegségeket, kóros megnyilvánulásokat kezeljük csupán, hanem a literatusok életrendjét is egészséges módon szervezzük meg. 21) Biztosítani kell náluk a szellemi és testi igénybevétel harmóniáját, életmódjuk kiegyensúlyozottságát. Felsorolja 22) 23) a túlzott szellemi tevékenységnek, a mozgáshiánynak, az álmatlanságnak, a túlzott szeszfogyasztásnak (27), az „excedens venerealis” tevékenységnek (28) károsító hatásait. 24) Félti az írástudókat a túlzott indulatosságtól, a szellemi és testi funkcionális zavaroktól. 25) Részletesen taglalja az értelmiségiék mozgásszegénységét és javasolja a testedzést és mindenekelőtt a játékos jellegű, szórakozást is jelentő sportolást. 26) Helyteleníti azt az értelmiségiék között elterjedt szokást, hogy tevékenységüket a csendre, fokozott nyugalomra hivatkozással, főleg éjjel fejtik ki. 29) Mivel a természettudósok mind nagyobb szerepet játszanak az írástudók körében, figyelmeztet a szerző a vegyi kísérleteknél egészségkárosító hatást kifejtő és eddig csak kevéssé figyelembe vett mérgező anyagokra, káros hatású vegyi folyamatokra is, megvetve ezzel a hazai oktatókat, kutatókat érintő munkavédelmi tevékenységet. Végül a 30) záró szakaszban HORVÁTH igen optimisztikusan állást foglal a tekintetben, hogy az írástudók egészségártalmainak okát, megnyilatkozását és gyógykezelését, valamint azok megelőzését ismerve, módunk nyílik valamennyi őket érő ártalom preventiójára és terápiájára egyaránt. A tézisek közül a 8.) „A csapongó fantázia az elmebetegségeknek leggyakoribb forrása”, tartozik csupán szorosan az értekezés tárgyához.

MAEHL, OERTEL és HORVÁTH egy évszázadot meghaladó időszak alatt megjelent és az írástudók betegségeit, megnyilatkozásait, a betegségek megelőzését és gyógyítását tárgyaló értekezései mutatják azt az érdeklődést, amellyel az orvostársadalom a szellemi fejlődés időszakában a szellemi tevékenységet folytatók egészségügyével törődött. Míg MAEHLnek hallei értekezése alapjaiban újszerű volt és addig ismeretlen kérdéseket vetett fel, addig OERTEL és HORVÁTH mind jobban kitaposott ösvényen haladt, ahol a mindinkább szaporodó külföldi szakirodalom is segítséget nyújtott. Mindhárom értekezés elvitathatatlan érdeme újszerűségük a témaválasztásban, gondolatmenetükben tárgyközlésükben és adatfeldolgozásukban egyaránt. A két magyarországi megjelenésű értekezés megismertetése úttörő voltuk, iránytmutatásuk miatt kívánatos.

BUGYI BALÁZS

Irodalom

- BUGYI Balázs: *Az írástudók betegségeiről és azok megelőzéséről*. Magyar Könyvszemle 1972. 95–97.
- DUKA ZÓLYOMI Norbert: *A nagyszombati orvostudományi kar hallgatói*. Communicationes de Historia Artis Medicinae — a továbbiakban: Communicationes 40 : 17–69 (1966)
- DUKA ZÓLYOMI Norbert: *Orvosképzés a nagyszombati egyetem orvostudományi karán*. Communicationes. 51–53: 35–50 (1969.)
- DUKA ZÓLYOMI Norbert: *L'activité pratique des anciens élèves de la Faculté Médecine de Nagyszombat et leur contribution scientifique*. Communicationes. 57–59.: 71–90 (1971.)
- RÉTI Endre: *Egykori doctori dissertatiók*. Semmelweis Orvostudományi Egyetem Házi-nyomdája. 1974.
- TISSOT, Sim. Andreas: *De valetudine Literatorum*. Schwickert. Lipsiae. 1769. Ennek német fordítása: *Von der Gesundheit der Gelehrten*. Müller. Leipzig. 1775.

Adalék a Kelet Népe vitájának történetéhez. Az 1841-es év a politikában és a publicisztikában a *Pesti Hírlap* éve. Az év első felének szenzációja maga a lap: az új forma, az új hang, a börtönből nemrég szabadult szerkesztő személye, a nyári holtsezont pedig SZÉCHENYI röpirata, a *Kelet Népe* kavarja fel.¹

A *Pesti Hírlap* megtámadását SZÉCHENYI barátai is elhibázott lépésnek tartják.² S mivel szándékának tisztaságát senki sem vonhatja kétségbe, ugyanakkor érvelésének hibáit, elfogultságból eredő torzulásait lehetetlen palástolni, a vita — KOSSUTH védelmében és SZÉCHENYIT érfolva — kerületi a lényegi kérdéseket, a felszínen marad. Az ősz folyamán megjelennek az első válaszok, FÁY Andrásé, ZÁBORSZKY Alajosé, EÖTVÖSÉ, VÖRÖSMARTY cikkei az *Athenaeumban*, a másik oldalról DESSEWFFY cikksorozata a *Világban*.³ A vitában, amelynek célja inkább az álláspontok közelítése, semmint kiélezett szembeállítás, kiemelt szerepet kap a SZÉCHENYI-röpiratban oly hatásosan poentirozott probléma, az ész és szív kérdése, a logikus érvelés vagy érzelmi hatás létjogosultsága a politikai újságírásban.

SZÉCHENYI egyértelműen az előbbi mellett szavaz:

„elvégre egyenesen megmondom, miben hibáz a *Pesti Hírlap* szerkesztője: Egyedül abban, hogy a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik és nem hideg számokkal, vagy is, mind a közéletben a bévett szójárás szerint mondani szokták: a szívhez szól, a helyett hogy az észhez szólna.”⁴

Érvelésében — ha mellékesen is — megtalálható az a gondolat, hogy egyes nemzetek történelmének folyamatában változik az ész és szív hegemoniája:

„... De jaj és kétszerte jaj viszont azon egyénnek és kivált azon nemzetnek is, melly férfiúkorba lépven, mikor az értelem urodalmának kellene kezdődnie, még mindig szíve andalgásai után indul...”⁵

¹ Megjelent 1841. június 25-én.

² DEÁK írja WESSELÉNYINEK, hogy le akarta beszélni SZÉCHENYIT KOSSUTH megtámadásáról. (*Vörösmarty Mihály levelezése*. Bp. 1965. II. kötet 367.)

³ FÁY András: *Kelet Népe, nyugaton*. ZÁBORSZKY Alajos: *A Pesti Hírlap elleni gyanúsítások és a haladás*. EÖTVÖS József: *Kelet Népe és a Pesti Hírlap* (valamennyi Pesten 1841-ben) HAZAY GÁBOR (VÖRÖSMARTY) cikksorozat az *Athenaeumban* 1841. II. 39–45. sz.

⁴ SZÉCHENYI István: *A Kelet Népe*. Pest. 1841. 153.

⁵ Uo. 164. l.

Úgy látja, hogy nemzetünk történetében az ész szavát követni a megmaradás feltétele, a szívuralom, amelyet KOSSUTH lapjában vél felfedezni, a pusztulást kockáztatja.

Az ész és szív dilemmája — amely SZÉCHENYI röpiratában metaforisztikus köntöse csupán a mögötte húzódó politikai tartalomnak — a vitában egyre nagyobb hangsúlyt kap szinte önálló életre kel. Szerepet kap EÖTVÖS értelmezésében, aki azt bizonygatja, hogy az ész és szív elválasztása üres és káros logikai játék,⁶ hivatkozik rá DESSEWFFY, részben igazat adva EÖTVÖSnek, részben vitatkozva vele, s központi helyre kerül a *Kelet Népe*-vita egyik utolsó, nagyobb lélegzetű röpiratában, KUTHY Lajoséban.⁷

KUTHY — talán azért, hogy a lehetőség szerint kerülje a népszerűtlen, nyílt szembenállást KOSSUTH-tal — kötetnyi fejtegetésbe bocsátkozik az észnek és a szívnek a nemzetek, elsősorban a magyarság sorsában betöltött szerepéről. Megállapítja, hogy

„Anglia, a népalkotás ügyében *gyakorlati ésszel*, vigyázatos gond' s súlyegyen' vezér-elve alatt kezelte a szabadság eszméjét: a magyar pedig *szív után indulva, szenvedély* nyomán könnyelműleg bánt vele, s a befolyó párthatás köre szerint szélpontig vivé vagy szorítá.”⁸

Az ész uralmát Anglia és az Egyesült Államok történelmében véli felfedezni, míg minket az érzelem vezényelt, szegénységünket a nemzeti jellem hibái, a restség, góg, balítéletek, a fényűzés okozták.

KUTHY röpirata — érthetően — nem keltett nagy érdeklődést, lévén túlságosan elméletieskedő, s éppen ezért a vita érdemi részét tekintve nem számottevő írás. KUTHY személye azonban érdekessé tette a közepes írást is, s a híres sajtóvita és a hírhedt hozzászóló ébreszti fel a fiatal és tehetséges IRINYI József érdeklődését, készíti arra, hogy oroszlánkörmeit éppen a legnagyobb magyar kavarta sajtó-viharban próbálja ki.

IRINYI József, a centralista *Pesti Hírlap* külpolitikai rovatának későbbi vezetője, néhány hónappal korábban vett búcsút a debreceni kollégiumtól, s 1841—42 fordulóján nyugat-európai útjára készül, amelynek eredménye lesz a 40-es évek legérdekesebb úti könyve.⁹ 1841 novemberében jelenik meg első írása a pozsonyi *Hírnök* melléklapjában, a *Századunkban*,¹⁰ a témaválasztás és a cikkben kifejtett gondolatok azt bizonyítják, hogy jól ismerte KOSSUTH állásfoglalását és a *Pesti Hírlap* cikkeit az adóról, a közteherviselésről és az örökváltságról. Így szinte természetes, hogy nem tudott kívül maradni a *Kelet Népe*-vitán sem.

Cikke, az *Ész és szív* 1841. dec. 14-én jelent meg az *Athenaeumban*. Bár a cím — s továbbiakban a cikk jó része is — azt sugallná, hogy IRINYI is az értelem-szenvedély anti-nómiájának mellékvágányára csúszik, az indítás a vita lényegébe vág:

„Egyébiránt csak azt lehet csodálni, miként állíthatni, hogy honunkban nincs szükség többé, polgártársainkat egyben-másban a haladás sürgősségére figyelmeztetni, szóval az izgatás ideje letűnt: míg más részről olly első szükségű ismeretek fejtegetettnek, minők az ész és szív közötti párhuzamok, mellyek előadásának szüksége inkább azt föltételezné, hogy még ezután derül az izgatás ideje föl, azaz még arra sem értünk még, mint ellenkezőleg azt, hogy az izgatásnak ideje múlt.”

Az állásfoglalás egyértelműen KOSSUTH-párti, a *Kelet Népe*-vitában túlsúlyra jutott ész—szív párhuzamot álproblémának ítéli, és a mögötte húzódó valóságos ellentétre tapint.

⁶ Lásd erről VISZOTA Gyula: *Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája*. Bp. 1927. I. LXXIII—LXXXII-ig.

⁷ KUTHY Lajos: *Polgári szózat a Kelet Népehez*. Pest, 1841.

⁸ KUTHY i. m. 35. l.

⁹ IRINYI József: *Német—francia és angolországi úti jegyzetek*. Hála, 1845.

¹⁰ *Századunk* 1841 nov. 8. 90. sz.

Saját véleményének kifejtésére KUTHY röpirata ad alkalmat. A szerző nevének említése nélkül bókol a „jeles elméművek” írója előtt, akinek „tehetségei jogosítanak, hogy hírelt politikai munkájában majdnem remetei szorgalom dús eredményeit birandjuk.” A röpirat egészét bírálni nem akarja, de kiemeli a mű gondolatmenetét és szerkezetét meghatározó kiindulást:

„a nemzetek közléte folyamát az ész vagy szív uralma szerint osztályozni, már magában hibás alap, mert minden nemzet életében találni egyik vagy másik uralomra, s minden uralomból lelni s meglehet, egyiknél vagy másíknál többet, egykori feltűnőbb eseteket, de egyik egyíkből sem annyit, hogy miatta meghatározni lehetne, miként ez vagy amaz nemzet kiválólag az ész vagy szív uralma szerit intézé lépteit.”

Módszere igen egyszerű: anélkül, hogy KUTHY érvelését cáfolni igyekezne, olyan példákat idéz, amelyek a *Polgári szózat* merev minősítésével ellenkező oldalról mutatják be nemzeteket:

„... úgy hiszem, hogy Észak-Amerikát és Angliát a szerző az észuralom befolyása alatti országok közé állítja, s íme 1841-én a szentséges capitoliumban pofozódnak, gyilkoló kések villognak; Angliában egyes ünnepeit nevű férfiak arczképei, s kitömött lakjai felakasztatnak, megégettetnek...”

Az ellenkező példák sorolása ott válik érdekessé, amikor — a cikk indító gondolatához kapcsolódva — IRINYI az ellen tiltakozik, hogy a könnyelmű, pusztulásba sodró szívuralom kategóriáját a *politikai* szenvedély, ha úgy tetszik, látító forradalmiság alapján erőszakolják a nemzetre. Így tartják Franciaországot is „tragico sentimentális” forradalma miatt a szívuralom nemzetének, pedig a hideg ész és a szenvedély sohasem volt a szembenálló politikai ellenfelek kizárólagos jellemzője. S honnan ez a biztonság? IRINYI történelmi olvasmányaira hivatkozik:

„... S íme feltalálom az évlapokban, hogy midőn 1792-ben Franciaország az általános háború elveit hirdeté, midőn Isnard háborúra ingerlő szavai: »Mondják meg önök Franciaország képviselőihez méltó hangon a királynak és Európának« a conventben a legzajosabb karzati és nem karzati osztatlan tetszéssel fogadtattak, addig két lapot fordítván rájövünk: A kicsapongó jakobinusok, s főnökük Robespierre a béke mellett nyilatkoztak.”

Az angol és amerikai példát a napi sajtóból meríthette IRINYI, a franciaországi viszont valóban az „évlapok” forgatását feltételezi. Pusztán logikai úton sem nehéz kikövetkeztetni, hogy forrása THIERS forradalomtörténete volt. A négykötetes mű 1839-ben jelent meg Párizsban, s rövid idő múlva Pesten értelmiségi-politikus körök kedvelt olvasmánya lett.¹⁴ Bár IRINYI adatai pontatlanok, a szövegszerű egyezés is bizonyítja, hogy valóban THIERS művére hivatkozik: Az említett jelenet *1791-ben* játszódott le az *alkotmányozó nemzetgyűlésen*.

„Le député Isnard prit le premier la parole . . . Ne craignez pas, disait-il, de provoquer contre vous la guerre des grandes puissances . . . Parlez au ministre, au roi et à l'Europe, le langage qui convient aux représentants de la France . . . L'enthousiasme excité par ces paroles fut tel qu'on se pressait autour de l'orateur pour l'embrasser.” Majd *hármát* fordítva: „Ce qui paraítra singulier, c'est que les jacobins excessifs et Robespierre, leur chef, étaient portés pour la paix, et les girondins, pour la guerre.”

A pontatlanság oka feltehetően az, hogy IRINYI emlékezetből idézett, de az is lehet, hogy ekkor még csak belelapozott az időigényes olvasmányba. Azt viszont biztosan tudjuk, hivatkozásai bizonyítják, hogy az *Úti jegyzetek* megírásának idején már alaposan ismerte THIERS könyvét.

Az a határozottság, amellyel IRINYI szétválasztja a szenvedélyt és a nemzetet veszélybe sodró jakobinus forradalmiságot, KUTHYt és közvetve SZÉCHENYIt is támadja. A cikk végső tanulsága az indításhoz kanyarodik vissza. A vitában az ész és szív taglalása fölösleges, tehát a sommás ítélet jogos:

„s mind az, mit a tárgynak kitűnő nevezettségül felróvhatni, helytelen túlfinomítás, igaztalan állítás-halmaz, apróskodással vegyes fontoskodás, s legalább is szükségtelen okoskodás, vagy előzményi pipere, melyet előszó gyanánt lehet fontos képpel declamatio ellen eldeclamálni . . .”

A publicista felelőssége szólal meg a fiatal írótól szokatlanul kemény szavakban, a közéleti emberé, aki már önképzőkori jegyző korában is a sajtót a közéleti tisztaság biztosítékának tartotta.

A *Kelet-Népe*-vitában mondott vélemény, ha időnként megbicsakló, bizonytalan hangon is, de már a határozott arcélú, majdan közvéleményt formáló újságíró vetíti elének. Kétségtelenül kezdő író műve, nem gazdagítja nagy gondolatokkal az ellaposodó vitát, de egy-egy mondatában megcsendül az új nemzedék, a márciusi fiatalok friss hangja, akik ekkor kezdenek készülődni arra, hogy néhány év múlva a politika irányítói legyenek.

KOVÁCS MAGDA

Vita a „néplapokról”, a népi ismeretterjesztésről. (Fejezet az abszolutizmus kori sajtótörténetéből.) Jóllehet a *Vasárnapi Újságra* annyian fizettek elő az 1850-es évek derekán, mint még soha lapra magyar földön, a KEMÉNY Zsigmond, CSENGERY Antal szerkesztette *Magyar Nép Könyvéről* pedig a *Pesti Napló* jegyezte föl, hogy „utat nyitott magának mindenüvé, hol csak magyar nép lakik, s valóban azzá lett, mivé magát címeiben vallja”; publicisztikáinknak azok a személyiségei, akik a „kevésbé tanult sokaság”, a nép műveltségbe való bekapcsolódásának gondját szívükön viselik, a népi ismeretterjesztés ügyének szószólói, az eddig elért eredményekkel korántsem elégedettek.

A liberális gondolkodás a kapitalizmus felmenő szakaszán szinte földöntúli jelentőséget tulajdonít a sajtónak. I. NAPÓLEON nyomán a „nagy hatalmak” sorába szokás számítani. S nemcsak a politika terén vélik korlátlanak lehetőségeit. Nyugaton, főként Angliában a közhasznú ismeretek terjesztésének is egyik leghatásosabb eszközöként könyvelik el.

„Miben áll a 19. század újságírásának nagy jelentősége egyáltalán? — kérdi programcikkében az 1852-ben indult *Süddeutsche Musik-Zeitung* — Milyen többé meg nem szüntethető hatalmat hozott létre? Meggyorsította, mint egy új emelő a gondviselés kezében a népek szellemi fejlődését, olyan mértékben, hogy az a korábbi századok haladásával egybevetve, csodálkozással, sőt bámulattal kell eltöltsön mindenkit. Millió ágával a lakosság legalsóbb rétegei közé hatolt be, a legszegényebbek számára is lehetővé tette a hozzájutást a tudomány kincseihez, amelyek oly hosszú ideig csak kevesek kezében voltak, s a maga részéről, mint modern Anteus, a néppel való kapcsolatából, az állandó cserchatásból mindig megújult erőt merít.”

A magyar sajtóban ilyen himnikus hangvélelű nyilatkozatra talán nem lelhetünk, de a *Családi Lapok* 1853-ban papírra vetett gondolatai a német folyóirat fejtegetéseinek másai: „A népirodalom nélkülözhetetlen eszköze a népnevelésnek. A népet nemcsak iskolában, hanem otthon a tűzhely körül is kell nevelni. Ennek eszközlésére egy igen célszerű mód a néplapok terjesztése.” (Ő természetesen a katolikus szellemiségű néplapokra gondol.)

Az ismeretekkel rendelkező, képzett munkás a termelésnek is produktívabb tényezője ezért minősítette fontosnak a polgári társadalom a népművelés ügyét. Angliában már az 1830-as évek óta százezres előfizető-tábor fölött diszponáltak a munkásság, a népi olvasótábor számára készült filléres lapok, a *Penny Magazine* és társai. Magyarországon az angol minták után csupán néhány évnyi lemaradással induló kísérletek (*Garasos Tár, Filléres Tár*) kudarcra kárhóztak. Ám a forradalom a nép tömegeivel kedveltette meg az olvasást, a siker lehetősége a harmincas években voltnál most biztosítottabbnak látszott.

A *Vasárnapi Újsággal* és a csapásán jelentkezőkkel kapcsolatban azok népissége, néplap-jellege a viták többségének indítója. A *Vasárnapi Újság* — véli a *Budapesti Hírlap* — „eddigi négy számából, s kissé tarkán összeállított tartalmából ítélve, semmi határozott tervet és irányt nem mutat, s gyenge fametszései mellett nemigen van a nép számára írva, mit valóban annál inkább lehet sajnálni, mert a vállalat, mint halljuk, máris szép pártfogásnak örvend” (1854. ápr. 2., 2166. sz., Vegyes hírló).

A *Budapesti Hírlapból* a kormány félhivatalosa beszél (bár lapja kezdeti „határozatlanságát” később a szerkesztő, ПÁКН is elismeri), s ezzel napirendre térhetnénk a dolog fölött. A *Hírlapban* leírtakat azonban mások is szóba hozzák, közöttük a plebejus-demokrata VAJDA János, aki taktikából elhallgathat, megmáshíthat egyet-mást forradalom előtt és alatt formálódott meggyőződéséből, de 1848/49 örökét lényegében töretlenül őrzi szívében.

Amikor SZILÁGYI Virgil vegetáló lapja, a *Budapesti Visszhang* újabb színeváltozását igéri 1856-ra, gyérülő előfizetőinek, „igen olesó” képes újsággá változtatva azt, az „annyira elterjedt” *Vasárnapi Újság* remélhető versenytársául; a TÖRÖK János szerkesztette *Magyar Sajtónál* „újdondászokodó” VAJDA lelkes örömel méltatja szándékát egyik, írói jelét (—) viselő glosszájában.

„Mi — írja — e vállalat pártolását tiszta meggyőződésből ajánljuk a magyar nép minden, de különösen közép- és alsóbb osztályának, mert ily arányú és tartalmú közlöny az, mit szellemi téren még fejletlen népünkre nézve legszükségesebbnek, legelsőknek tartunk, melynek az anyagi és szellemi előrehaladás minden ágára nézve megmérhetetlen üdvös befolyása. Mi e közlönyben a valódi népirodalom alapkövét, kezdetét látjuk, mi ha azelőtt egy évtizeddel történik, már eddig a magyar olvasóközönség száma legalábbis háromszorozva lenne. Mert ilynemű jól kezelt néplap teremti az olvasóközönséget úgy a tudomány, mint szépirodalmi munkáknak, ez éleszti a nagy alvó tömeget a belső önképzés szükségességének öntudatára, a sajtó nagyszerű rendeltetésének felfogására” (*Magyar Sajtó* 1855. 136. sz. Budapesti újdonságok).

A „legalsó osztály” érdekei szem előtt tartásával bírálja A *Magyar Nép Könyve* szerkesztői elgondolásait is:

„Igen tisztes, becses, tartalmas füzet — olvashatjuk egy másik, jelével jegyzett glosszájában —, de engedjenek meg a nagy tekintélyű tudós, hazafi szerkesztők, kiket mód nélkül tisztelünk — egy szerény észrevételt. Ők a folyóiratot 'Népkönyvének, címezik, tehát hinni tartozunk, hogy a nép számára akarják szerkeszteni, mely név alatt a legalsó osztályt értjük. Ha e népnek, mely alig tud valamit a kunyhója körén kívül eső rengeteg sokaságú, nagyobb érdekű tudni szükséges dolgokról, ha e népnek mondjuk, a kávéról nyole lapon, a csokoládról dettó nyole nagy lapon értekezünk — még pedig Johnston nyomán —, vajjon mennyit kell akkor olvasni annak a népnek, hogy példának okáért a történet, földírás, természetstb. hasznos és ítélet-képző tudományokból is tudjon valamit? Mi nem vagyunk képesek a választást és az arányt helyesnek találni (...) (*Magyar Sajtó* 1856. 7. sz. Budapesti újdonságok).

Megjegyzései legalább olyan jellemzőek, mint a velük kapcsolatos ellenvetések. „Alighogy mutatványlapunk megjelent — reflektál SZILÁGYI Virgil —, egyfelől a leg-

jobb, másfelől a legrosszabb szándék tüstént néplappá akarta keresztelni ez ártatlan szépirodalmi és ismeretterjesztő közlönyt." A *Budapesti Visszhang* — szögezi le — „népszerű olvasó lap — anélkül, hogy kizárólag az alsóbb osztályú népnek volna szánva”. Az „olvasni szerető, értelmes magyar közönséghez” szól, „s arra fog törekedni, hogy minden rendű, rangú, foglalkozású s mindkét nembeli olvasó találjon benne tanulságot és mulattatót” (*Egy szó igazolásul*. 1856. jan. 3., 1. sz.).

SALAMON Ferenc pedig *A Magyar Nép Könyvéről* szólva éppen a VAJDA által kifogásoltakat véli erényének:

„Szerkesztők igen helyesen ‚nép’ alatt nem a nép legalsó osztályát értik. Annak egy irodalomban sem írnak, vagy oly műveket írnak, melyek kívül esnek az irodalmon. Minden művelt népnél azon értelemben veszik a népiest, melyben szerkesztők, kik programjokban többször kimondák: nem szükség a nép számára külön irodalmat teremteni; mert a nép — a nagy közönség. Az irodalom föladata nem leereszkedni bizonyos sértő hanggal, mely érezteti az olvasókkal, hogy gyermekekkel, tudatlanokkal van dolga. Emlékszem egy úri emberre, ki mindenkit egyaránt kendezt [Táncsics]. Azt hisszük, ez is helyesebben fogta föl a ‚népiest’, mint azok, kik kétféle irodalmat akarnak alkotni, egyiket az ‚uraim’, másikat a ‚hallják kigyelmetek’ számára. Szerkesztők már ildomosságból is óvakodnak kasztokat állítani föl az irodalomban, midőn a politikában már megszűntek (...)” (*Budapesti Hírlap* 1856. 15. sz.: VAJDÁVAL, illetőleg a *Magyar Sajtó* névtelen glosszáírójával vitatkozik. VAJDA érveire visszhangzó ellenérvei mellett CSENGERY JOHNSTON-fordításának védelmezése is erre utal:

„Miért volna bűn e szakban épen a legjelentősebb népszerű mű átdolgozásával gazdagítani irodalmunkat s gyarapítani a közönség ismereteit?” „S ha ez átdolgozás folytán már szólt a légről, vízről, földről, növényről, kenyérről, húsról: engedjék meg, hogy azon fejezeteket se hagyja ki, melyekben a kávéról, theáról, csokoládéről értekezik a tudós angol.”)

A fenti nyilatkozatokból azonnal kitűnik: másként értelmezi a nép fogalmát, s ebből következően a néplap feladatát VAJDA, illetőleg SZILÁGYI Virgil, SALAMON Ferenc vagy *A Magyar Nép Könyve*, szerkesztői.

„Lapunkat — ismerteti mintegy a *Vasárnapi Újság* küldetését Jókai is — néplapnak neveztük, s mint értelmezte a ‚nép’ fogalmát közönségünk, azt olvasóink lajstroma legjobban magyarázza, hol hazánk első grófi neveinek méltóságos címei mellett láthatók a becsületes mesteremberek s az egyszerű földművelők nevei. Előttünk a ‚magyar nép’ neve összetartó kapocs, nem pedig választófal a különböző osztályokra nézve.

Ezért nekünk minduntalan szem előtt kell tartanunk, miszerint lapjaink nem csupán egy osztály számára vannak írva, s törekednünk kell mindenik igényeit kielégíteni” (*Új év kezdetén*. VU 1855. jan. 7., 1. sz.).

VAJDA — a *Munkások Újságát* szerkesztő TÁNCSICCSAL vagy a *Nép Barátja* ügyében levelező PETŐFIVEL, ARANNYAL egyezően — népen a „legalsó osztályt”, a paraszt-, munkás-, iparos-tömegeket (az *Önbírálatban* ezt le is írja), *néplapon* a számukra szerkesztett orgánumot érti. Felfogása plebejus-demokratikus indítékú, s legtöbb egyezést az ARANY Jánoséval mutat, azaz a negyvenes évek demokratikus törekvései ama változatával, amely a népet műveltségileg kívánta felemelni.

A Magyar Nép Könyve vagy a *Vasárnapi Újság* szerkesztői elképzelését — ezzel szemben — a nemzeti egység gondolatának Bach-korszak elején kreált koncepciója alakítja (és ők a modelljei SZILÁGYI *Budapesti Visszhangjának* is). Megfogalmazásukban a nép nemzetet jelent. Nép és nemzet fogalma először az önkényuralom éveiben mosódik egybe, az 1848-ban kimondott polgári jogegyenlőség következményeként, az el-

nyomó osztrák hatalommal szemben bontakozó nemzeti egységfront-törekvések érveitől is támogatottan („szerkesztők már ildomosságból s óvakodnának kasztokat állítani föl az irodalomban — emlékezzünk SALAMON szavaira —, midőn a politikában már megsűntek”).

A forradalom előkészítése helyett — miként az 1848 előtt volt — a nemzeti egység létrehozása lesz a népiesség változott viszonyokhoz alkalmazkodó feladata irodalmunkban, sajtóéletünkben egyaránt. A germanizációs törekvésekkel szemben tömbbé szilárdult nemzet eszménye eleve időszerűtlenné teszi a társadalmi problémák felszínén tartását vagy ábrázolását. A nemzeti egység jegyében fogant „népdalok” egyik legfontosabb missziója éppen ez eszmény szolgálata lesz.

A politikai megfontolásoknak természetesen kezére játszanak a színvonal, az igényesség vigyázóinak jogos ellenvetései. A *Penny Magazine*-ok a néplapok feltűntét őshazájukban, Angliában is az újságírás, az ismeretterjesztés nivóját féltők aggodalma kísérte. Nincs másként nálunk sem. Annál is inkább, mert forradalom után megjelent „népkiadványaink” önmaguk voltak létük legrapránsabb diszkreditálói. GYULAI, amikor arról ír: „Nem lehet célunk két irodalmat alapítani meg, egy népit s egy mást: nekünk csak egy kell, mely mint isten levegője, mindnyájunké legyen,” érvként — többek között — VAS Gereben tevékenységére hivatkozik: „Kérdezzétek meg csak a közönséget nem unta-e meg az egy húron játszást (. . .), azt a Vas Gereben-féle komédiázást a népivel, mi meggyalázza (. . .)” (*Bajza összegyűjtött munkái*. Értesítő, 1852. máj. 1., 38. sz.).

ARANY — csakúgy mint VAJDA — 1848-ban, PETŐFIhez írt levelében, hitet tesz a küllőn a „kétkeziek” számára készülő orgánus szükség mellett:

„Emelni a népet az irodalomban lassan-lassan nem oly mellékes feladat, hogy már a jelen időben tekintetet sem érdemelne. Ez úton akarnék én hatni, ez lenne elemem. Hiába írunk mi népverset az *Életképek*be, hiába adunk ki pengő forintos *Toldikat* stb., a népre nem hatnak, de ha az ő olcsó — hihetően nagyon elterjedendő — lapjába íránk, az nem lenne sárba dobott gyöngy. Ez a véleményem a néplapról”.

Ami pedig a mikéntet illeti:

„Szerintem a jó néplap — írja ugyancsak PETŐFInek — csak abban különbözzék más jó politikai vagy szépirodalmi laptól, hogy benne az iránycikk, értekezések tárgya és nyelve a nép által érthető legyen, de azért azok folyvást a kordkérdéseket fejteggessék, a versek a népiességig egyszerűek legyenek, de nem csupán népdalok, hanem kissé emelkedettebb költemények is, hogy általuk a nép ízlése nemesedjék, végre a hírek szinte oly modorban közöltessenek, hogy megértésükre ne kívántassék egyéb a józan természetes észnél s iskolán kívüli tapasztalásnál, hogy a közlő ne tegye fel olvasóinál előleges ismeretét a körülményeknek, honnan hírét meríti”.

Am a VAS Gerebenek által kompromittált néplap-kísérletek és a *Szépirodalmi Lapok* fémjelezte gyakorlat Seyllája és Charibdisé között nehéz utat találni. Annál is inkább, mert a *Vasárnapi Újság* és a vele egyívásúak nem az ARANY-meghatározta módon kívánnak néplappá tenni. Grófhoz, csizmadiához, doktorhoz, bábához szándékoznak egyszerre szólani, „hangot is kell találnunk — írja KAZINCZY Gábornak ПАКН —, mely e tarka népséget egyesíteni, egyiránt érdekelni tudja. Se Toldy Ferenc, se Császár Ferenc, se Vas Gereben, ezt tudjuk, de hát ki? Ezt keressük.”

És amikor az alább következőket leírja, már azt is tudja, hogy nem sikerült megtalálniuk: „A *Vasárnapi Újság* — fejtegeti — *néplap* ugyan (a szó széles, általános értelmében), de nem *népies lap*; célja (mint létének, használatának biztosító föltétele) a *népszerűség*, de nem a *népiesség* (A „*Hírmondó*” című új néplap és a „*Vasárnapi Újság*”. VÚ 1858. nov. 14., 46. sz.).

A néplapok — legalábbis egyelőre — nem váltották be a „kevésbé tanult sokaság” művelődésén fáradozók elképzeléseit, s ebben a nemzet egészéhez szólás követelményét sugalmazó egységfront-törekvések, valamint a *Vasárnapi Újság* honi méretekben páratlan sikere (amely a vázolt problémák végleges és igényes, „összncmzeti” szintű megoldásának illúziójával kecsegtetett) egyaránt fékező szerepet játszott. A színvonal-őrzők „lassanként a középrend közlönyévé képződtek”, mint a *Vasárnapi Újság* vagy a *A Magyar Nép Könyve*, a VAS Gereben-féle *Falu Könyvét* vagy a *Falusi Estéket* modellként választókat pedig „az olvasni szeretők nemcsak megunják, de szégyenlik is” — a *Vasár-Újság* egyik vidéki levelezőjével szólva.

„Azon lapjaink és egyéb vállalatunk — írja a *Szépirodalmi Közlöny* recenzense —, melyek a „nép” cége alatt jelennek meg, még mindig nem a szorosán vett népet tartják szem előtt; nem az ő számára, hanem inkább azon középsztyály számára iratnak, mely áll a falusi lelkészek, tanítók, jegyzők s más honoratiorok s előkelő falusi gazdákból, és mely csak annyiban számláltatik a nép közé, amennyiben a közt forog, s mely úgyszólván a falusi értelmiséget teszi. A tulajdonkép úgynevezett nép, azon osztály, mely leginkább szűkölködik közhasznú s szükségyszerű ismeretek nélkül, a szegény tanulatlan néposztály még a mai napig sem bír irodalommal, még a mai napig sem olvas (...).”

Pedig — vélekedik — „A nép éhezi az ismeretet, a lelki táplálékot, de nincs ínyére való eledele (...). Neki az egész úgynevezett népirodalom görögül van, amelyet nem ért. Más része meg nagyon is kedve szerint akar tenni, hízeleg neki, vagy nagyon is gyermeknek tartja, s mint ilyenlenn szokás bánni, bár elég hibásan, meséket, adomákat ad neki hasznos olvasmány helyett” (*Táncsics Mihály: Bordács Elek, a gyalog árendás. Könyvismertetés. 1858. jún. 10., 72—46. sz.*).

Mondanunk sem kell, hogy ezek a megjegyzések az évtized derekától hangzanak el mind többször, a világgazdasági válságtól sújtott esztendőkkben, a nemzeti egységpolitikai törekvések csődbe jutása idején. A Szent István Társulat 1855/56-os közgyűlésein javaslat hangzik el „egy különálló népirodalmi osztály” létrehívására, „mely csak is a nép szükségei — és értelmi fokához alkalmazkodva, csekélyebb tagsági díj p. o. egy pengő forint fejében, népszerű könyveket bocsátana közre” — jellemző módon — „a gonosz irányú sajtó ellensúlyozására”. Az ötlet ilyen formában nem talál meghallgatásra, de a Társulat „népkiadványaira” ez előzőeknél nagyobb gondot fordít, példa reá a MAJER István-féle *István bácsi naptára*.

1857. júl. 4-én megjelenik a BOROSS Mihály szerkesztette *Kalauz* (1857—59), 1858. nov. 16-án pedig HAJNIK Károly lapja, a *Hírmondó* (1858—1860) első száma. Ezek már valódi néplapok.

„Mi soha nem fogjuk feledni, hogy olvasóink nagyobb száma földműves — jelenti ki *Szerkesztői beközönlőjében* a *Kalauz* —, azért túlnyomólag fogjuk képviselni ezen érdekeket; de földműves olvasóink viszont ne feledjék, hogy eke és könyv szépen megférnek (...).”

„Bátran állíthatjuk — vallja programjában a *Hírmondó* —, hogy honunkban a nép minden igényeinek megfelelő néplap még nem létezik. A „Vasárnapi Újság” bármily nagyszerű sikerek örvendjen is, lassankint a középrend közlönyévé képződött. Többi néplapjaink vagy ugyanezen irányt követik, vagy nem felelhetnek meg eléggé céljoknak, mert a nép anyagi állapotát tekintve fölötté költségesek lévén, alig vannak 1000—2000 példányban elterjedve.”

A *Kalauz* és a *Hírmondó*, ha előzőiket felülmúlták is, mégsem lettek klasszikus értelemben vett néplapokká, mint például az angol filléres újságok, „miket a szombaton délután hazatért munkás csak úgy éhez és szomjaz, nyal és fal” (PÁKH Albert). Nem hódítottak meg „a magyar nép közt legalább 100 000 olvasót”, amiként a *Hírmondó* remélte. „A legelterjedtebb néplapnak csak tízezer előfizetője volt s van jelenleg” — panaszolja a *Kalauz* egyik cikkírója (*Egy pár őszinte szó, 1857. dec. 19., 25. sz.*).

TÁNCSICS Mihály — éppen ezért — a néplapokat nem is tartja a népi ismeretterjesztés elsőrangú lehetőségeinek.

„Hírlapjaink közül — állapítja meg — a Vasárnapi Újság és a Hírmondó a legtöbb előfizetővel dicsekedhetnek, de mily csekély ezek előfizetőinek száma ahhoz képest, ahány vevője a naptáraknak van, mikor csak egyik-egyik kisebbféléből is 10—15 ezer elkel.”

„Az írók maguk adjanak ki naptárt — javasolja — és pedig háromfélé, egy kis, közép és nagy naptárt (...) Tagadhatatlan, hogy az Akadémia a nyelvet sikeresen műveli, a tudományokat ápolja, a hírlapirodalom sok ismeretet terjeszt; másnemű könyvek a közműveltséget fejlesztik, de teljes meggyőződésem szerint semmi sem mozdíthatná annyira elő az egész magyar nép alsóbb rétegei közt az értelmiséget, mint a naptárak, ha irodalmunknak ezen ágát maga az írói testület kizárólag ragadná meg (...)” (*Naptári irodalmunk. A Nép Újsága*, 1859. dec. 11., 11. sz.).

Elgondolásaival ez időben nincs egyedül. A naptárak, kalendáriumok sokáig a népi ismeretterjesztés úgyszólván egyedüli hordozói voltak. Abszolutizmus kori népszerűségüket csak növelte az a tény, hogy a publikációs lehetőségek korlátozott volta miatt jó ideig szinte uralták a könyvkiadást, megjelenési lehetőséget biztosítva számos, valóban színvonalas vállalkozásnak, mint a FRIEBEISZ István szerkesztette *Müller Gyula Nagy Naptára* (1852—56), a TÓTH Lőrinc-féle *Nemzeti Képes Naptár* (1855—56), a *Déliab Képes Naptár* (1857—58), *Színházi Naptár* (1857) stb. E kiváló írói, szakírói erőket felvonultató kezdemények mind az irodalom, mind a tudományos és közhasznú ismeretterjesztés terén igényes termést szüreteltek.

A több tízezer vagy pláne százezer prenumeránst számláló magyar népűjság eljövetele, amely az ARANY János elképzelte módon „korkérdéseket” továbbít „a nép által érthetően” olvasói épülésére, tehát váratott még magára. Ám az évtized vitái azzal, hogy létének szükségét folyvást feladatként égették elmékbe és szívekbe, méltó erőfeszítéseket tettek majdani megvalósulása érdekében.

MIKLÓSSY JÁNOS

A magyar munkásmozgalmi sajtó kezdeteihez. A magyar munkásmozgalmi sajtó kezdeteinek legismertebb testvérlapja a *Munkás Heti Krónika* és az *Arbeiter Wochen Chronik*. Előzményként emlegetni szokás a *Munkások Újságá-t* (1868), TÁNCSICS Arany Trombitáját (1869), a KÜLFÖLDI Viktor szerkesztette *Általános Munkás Újság*ot (1870) és a POLITZER Zsigmond-féle *Testvériség-Brüderlichkeit* (1871) c. rövid életű lapalapításokat. Az 1873-ban induló *Munkás Heti Krónika* és az *Arbeiter Wochen Chronik* nemcsak jóval hosszabb életűnek bizonyul, de mellettük — és történetükben némiképp összefonódva — nő fel, alakul és izmosodik: a *Népszava*.

Közismert, hogy a hetvenes évek második felétől egyre-másra alakulnak a hosszabb-rövidebb életű, szinte minden társadalmi réteg és foglalkozás érdekeit, érdeklődését szem előtt tartó ún. „szakmai lapok”, amelyek legtöbbször valamely társulat, egyletek, szövetségek — esetenként a szakszervezetek — égisze alatt működtek. Közöttük az ún. „iparos” lapok egy-egy nagyműltű ipartestület tagjai vagy más szakmák számára készültek az *Asztalostól* a *Vendéglátók Lapjáig*. Németül és magyarul vegyesen, sokszor kétnyelvűen, hagyományaiknak, művelőik hovatartozásának majd később a századvég „magyarosodó” tendenciáinak megfelelően. De olyan „társadalmi és gazdászati”, az egyes szakmák, ipartestületek „felett álló” politikai lapokat, amelyek a szorosan vett munkásmozgalmi sajtó kezdeteihez felsorakoztathatók lennének, az említetteken kívül nemigen ismerünk.

A Fővárosi Levéltárban az *Arbeiter Wochen Chronik* iratcsomójából a lap történetére vonatkozó iratok mellől előkerült számos lapengedélyi és címváltoztatási kérelem és engedély iratanyaga egy *Der Omnibus* címmel induló „társadalmi és gazdasági hetilap” kalandos és ismeretlen történetét tárja elénk.

A *Der Omnibus* c. lap engedélyezéséért KIEHNEL Ferdinánd nyújtott be kérelmet 1881. november 5-én a Budapesti tekintetes Polgármesteri Hivatalhoz:

... bejelentése

Kiehnel Ferdinánd budapesti lakos kiadó szerkesztőnek (:Budapest, VII. ker. Dob utca 33. sz. a.):

„Der Omnibus” cím alatt egy heti lapnak kiadásáról.

Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Van szerencsém a tekintetes Hivatalnak a sajtótörvény értelmében bejelenteni mi szerint a f. évi november hó 1 től kezdve „Ihrlinger Antal és társai” könyvnyomdájában I nyomtatandó társadalmi és gazdasági heti közlőnyt saját kiadóságom mellett és felelősségemre „Der Omnibus” cím alatt szerkesztendék.

A lapot Herausgeber und Redakteur: „Ferdinand Kiehnel” aláírással jegyzendem. Kérem ezen bejelentésemet tudomásul venni.

Teljes tisztelettel

Kiehnel Ferdinand

I Hársfa utca 35.”

A válaszirat kelte 11/XI. száma: 3504/elh.

Tárgy: Kiehnel Ferdinand bejelentése a „Der Omnibus” című lap tárgyában.

Határozat: Kiehnel Ferdinánd úrnak mint kiadótulajdonos és felelős szerkesztőnek ezen bejelentését, mely szerint f. évi november hó 7-től kezdve „Der Omnibus” cím alatt társadalmi és gazdasági hetilapot indít meg, amely Ihrlinger Antal és társai könyvnyomdájában (:Hársfa u. 35. sz.) fog nyomtatni, ezennel tudomásul veszem és felhívom a bejelentőt, hogy az 1848. XVIII. tc. intézkedésének megfelelően a lap kötelespéldányát a bpesti kir. főügyészséghez és a polgármesteri hivatalhoz pontosan szolgáltatassa be és a lap körül netán fölmerülő változásokat hozzám esetről esetre jelentse be.

Miről Kiehnel Ferdinánd urat (:VII. Dob utca 33. sz.): felzetem, a m. kir. belügyminiszter urat feliratilag, — a budapesti kir. főügyész urat és a pesti m. kir. pénzügyigazgató-ságot átíratilag értesítem. Bpest. 1880. nov. 6.”

A lapengedélyi kérelem az IHRLINGER-féle pártnyomda története szempontjából is fontos adatokat közöl. A fentiek szerint 1880 novemberében még a Hársfa utca 35. sz. alatt működött és ez idő szerint a *Munkás Heti Krónika*, az *Arbeiter Wochen Chronik*, az új *Népszava* és a *Volksstimme* mellett vállalkozott egy újabb német nyelvű heti lap ki-nyomtatására.¹ Ez a lapkiadási vállalkozó kedv a pártnyomda megerősödésére is utal.

Az új lap szerkesztőjének lakáscíme — VII. Dob utca 33. sz., a későbbiekben Külső Dob utca 33. sz. — arra az új épületre utal már, ahová alig egy hónap múlva az „Ihrlinger és társai” nyomda is költözni fog. A korszak általános gyakorlatában a kisebb lapok szerkesztősegei a szerkesztő lakásán voltak és természetesen a lapot előállító nyomdákhoz sem szervezetileg, sem helyileg nem kötődtek. Ezzel a gyakorlattal szemben a *Der Omnibus* megindításának fenti körülményei hovatartozását világosan jelzik. A semleges és inkább valamiféle ártatlan családi lapra emlékeztető címének pedig a „társadalmi és gazdasági” jelző mond ellent.

A lapengedély kiadásának keltezése XI. 11., de november 13-án már iktatják KIEHNEL Ferdinánd újabb kérelmét, „melyben tudomásul vétetni kéri, hogy a f. é. november 14-től *Der Zeitgeist* cím alatt társadalmi és gazdasági hetilapot indít”.

¹ A lapok részben szerepelnek a *Magyar Munkásmozgalmi Sajtó bibliográfiájában*. IV. Pótkötet. Bp. 1959.

Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

A sajtótörvény értelmében van szerencsém a tekintetes Polgármesteri Hivatalnak tiszteletteljesen tudomására juttatni, miszerint f. é. november 14-étől kezdve „Der Zeitgeist”² című társadalmi és gazdasági hetilapot indítok meg saját kiadóságom és szerkesztésem mellett az ugyancsak kiadóságom és szerkesztésemmel megjelent „Der Omnibus” című heti lap címének megváltoztatásával.

A lapot „Redakteur und Herausgeber Ferdinand Kiehnel” ellenjegyzéssel látandom el.

Kérem a tekintetes Polgármesteri Hivaltal ezen bejelentésemnek tudomásul vételére.

Teljes tisztelettel

Kiehnel Ferdinand.

A válaszirat 3585/eln., kelte 17/XI. és a korábban már idézett szokásos formulák szerint a címváltoztatási engedélyt a „tudomásul veszem” kijelentéssel igazolja. Azonban még egy teljes hónap sem telik el és KIEHNEL Ferdinand — ugyancsak keltezés nélküli — beadványát december 11-iki kelettel iktatják, „melyben tudomásul végett bejelenti, hogy a „Zeitgeist” című heti lap helyett Der Wegweiser című társadalmi és gazdasági hetilapot indította meg f. év december 12-ével.” — 3930/eln. sz.

Ez a kérelem azonban már joggal kelti fel a polgármesteri hivatal gyanúját és a kérvény külső borítóján ott a ceruzával írt megjegyzés: „behív. 14/XII. du. 3 óra.” Az akta mellé csatolták magát az idézést is.

„Meghívó

T.: Cz Kiehnel Ferdinand urat felkérném miszerint holnap azaz f. é. December hó 14-én d. u. 3. órakor a polgármesteri hivatalban (IV. régi Városház I. em. 45. ajtó) megjelenni szíveskedjék.

Bpest 1880. dec. 13-án.

NagyZilievits (!?) János
tan. fogalmazó gyak.

P.

A kihallgatásról jegyzőkönyvet nem készíthettek; az iratok között nem szerepel. Mindezenre az engedélyt 1880 16/XII. 3930/eln. sz. a. kelt iratban megkapják és a kérvényt utólag felrótt, alig olvasható német megjegyzés nyomán az Ithlinger nyomda új címét is megjelölik: a lap „a Külső Dob utca 33. sz.” alatt nyomatik.

Nyugalmas másfél hónap után az elnöki hivatal 1881. január 30-án iktatja „Kiehnel Ferdinand (: lak: VII. külső dob utca 33. sz. a. :)” kérvényét, amelyben „lapjának címváltoztatását jelenti be.

„Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy az eddig megjelent „Der Wegweiser” című lapom címét megváltoztatván és ezentúl „Der Osten” cím alatt fog megjelenni. A „Der Osten” egy hetenként megjelenő társadalmi és gazdasági lap lévén, mely a VII. ker. külső dob utca 33. szám alatti Ithlinger Antal és társai könyvnyomdájában nyomatik.

A szerkesztésért és kiadásért személyesen magam viselem a törvényes felelősséget. Ezen jelentésem tudomásulvételét kérve, maradtam

tisztelettel

Kiehnel Ferdinand.”

A válaszirat és a „tudomásul vétel” száma: 304/en. Kelte: 1881. II. 8.

A kérvény szövegének elejéről elmarad a sajtótörvényekre való hivatkozás, már csak egyszerű bejelentésről van szó és a későbbiekben is ezzel az egyszerű jelentő és csak

² Nem azonos a Pozsonyban megjelenő, ismert, azonos című lappal.

a lényeges mondandót közlő formával találkozunk, ahol a nyomda neve, helye, a szerkesztők lakáscíme azonos, ugyanígy a lap jellegének megjelölése az állandó faktor: csak a lap címek és a szerkesztők változnak.

A *Der Osten* cím azonban csak 1881. április 8-ig érvényes. Április 8. és július 10. között *Gegenwart* címmel jelölik a lapot. — 1163/el. ikt. sz. Kelt: 1881. ápr. 8. Válaszirat kelte: 12/4.

A korszak sajtóügyletének megfelelően a polgármesteri hivatal átirataiban értesíti a fővárosi m. kir. pénzügyigazgatóságot a kiadott lapengedélyekről. A pénzügyigazgatóság nemcsak a kauciók és biztosítékok kérdésében járt el, hanem a biztosíték letételére nem kötelezhető hetilapok és szerkesztők egyéb ügyeiben is. A *Der Omnibus* címmel induló hetilap adatainak nyomonkövetése a pontosan küldözgetett átiratok ellenére is mind nehezebb. 1881. április 12-én a Főv. Pénzügyigazgatóság a 4748/VI e. — 1881. sz. megkereséssel fordul a Budapest főv. tekintetes polgármesteri hivatalához:

„Kiehnel Ferdinand mint a „der Omnibus”, „Der Zeitgeist”, „der Wegweiser” és „Osten” című lapkiadója tett kipuhatólás szerint Budapestről elköltözködve valószínű, hogy az általa megindított lap meg is szűnt.

Vonatkozólag f-évi február hó 4-én 304. sz. a. kelt becses átiratára megkerestetik a tekintetes hivatal, miszerint mielőbb ide tudatni sziveskedjék vajjon és igenlő esetben mikor szűnt meg a „Der Osten” című lap, mely a fentemlített lapok folytatását képezi.

Budapest, 1881. ápril. 12-én.

olvashatatlan aláírás

A megkeresés és a válasz iktatószáma 1692/el. Érkezése: 1881. május 27. Az irat külső borítóján a ceruzával felírt tényállás: „Der Osten» című lap megszűnt 1881 évi ápril 3-án 10-iki számmal, helyette 1881. ápril 10-től kezdve »Gegenwart« című lapot szerkeszt Kiehnel, fővárosi polgármesteri átirat 1881. ápril 28 + 1163 eln.”

A válaszirat — az előbbi tényanyag részletesebb kifejtésével — kelte szokatlanul késői: 7/13. és az újabb fejlemények ismeretében már: érvénytelen.

KIEHNEL Ferdinánd a *Gegenwart* cím alatt jegyezte utoljára a lapot. 1881. július 8-án kiadótulajdonjogot és a szerkesztést SIMONDEL Lajosnak adja át, aki a lap címét azonnal *Neue Zeitre* változtatja.

„2252/el. érk. 1881. július 8-án

Simondel Lajos budapesti lakos (lak: VII. külső dob utca 33. sz.)

a helyben megjelenő „Gegenwart” című társadalmi és gazdasági hetilap kiadója, felelős szerkesztője személyében, valamint a lap címében történt változást tisztelettel jelenti be.

Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Tisztelettel alólírott bejelentem ezennel, hogy a Budapesten Ihrlinger Antal és társai könyvnyomdájában (VII. ker. külső dob utca 33. sz.) eddig nyomtatott „Gegenwart” című társadalmi és gazdasági hetilap kiadói jogát és felelős szerkesztését Kiehnel Ferdinándtól átvettem, minélfogva a „Gegenwart” f. hó 10-én megjelenő száma már a saját kiadásom és felelős szerkesztésem alatt fog kiadatni.

Egyidejűleg tisztelettel jelentem, hogy a lap címét átváltoztatom és a f. hó 10-én megjelenő számától fogva „Neue Zeit” társadalmi és gazdasági hetilap cím alatt fog megjelenni és a fentebb nevezett nyomdában fog nyomtatni.

A „Neue Zeit” című lap kiadásáért és szerkesztéséért magam viselendek a törvényes felelősséget.

Mely bejelentésemet tudomásulvenni méltóztassék.

Tisztelettel

Simondel Lajos

Budapesten, 1881. július hó 7-én.

Póttjelentés, Tisztelettel bejelentem ezennel, hogy a „Gegenwart” című társadalmi és gazdasági hetilap kiadóságától és felelős szerkesztésétől ezennel visszalépek és ezen jogot az itt aláírt Simondel Lajosra ruházom át.

Tisztelettel

Kiehnel Ferdinand

Budapesten, 1881. július hó 7-én.

Válaszirat és engedély száma és kelte: 2252/el. 1881. 14/VII.”

SIMONDEL Lajos szerkesztése mindössze egyetlen számra korlátozódik, az július 10-ire, hiszen a július 15-én iktatott újabb kérvény szerint az július 17-iki számot már ALLONI T. Arthur állította össze.

2337/el. érk. 1881. júl. 15.

Alloni J. Arthur budapesti lakos (Lak. VII. Külső dob utca 33.)

bejelenti, hogy a „Neue Zeit” című hetilap kiadását és felelős szerkesztését Simondel Lajostól átvette.”

A kérvény formulája megegyezik az előző, július hó 7-i átruházási kérelemmel. Dátuma: 1881. július hó 14.

A Pénzügyigazgatósághoz azonban az értesítések úgy látszik késve érkeznek, így még augusztus végén is SIMONDEL Lajos után, mint a *Neue Zeit* szerkesztője után nyomoznak — eredménytelenül.

„M. kir. Pénzügyigazgatóság 35603 n./VI. c. 881. sz. irata:

Budapest főv. tekintetes polgármesteri Hivatal!

Helyben!

Hivatkozással f. évi július hó 8-án 2252. sz. a. kelt becses átiratára, megkerestetik a tekintetes hivatal, miszerint tekintve, hogy Simondel Lajos fel nem található — mielőbb ide tudatni szíveskedjék, vajon nevezett által f. évi július hó 10-én megindított „Neue Zeit” című lap most is jelenik-e meg, illetőleg mikor szűnt meg?

Budapest, 1881. augusztus hó 27.

Polgármesteri Hivatal ikt. sz. 2940/el. 1881. szept. 7. Az átiraton a ceruzával írt megjegyzések: A kérdéses lap most is megjelent, 2-ik számtól kezdve Alloni J. Arthur szerkesztő és kiadója lakik VII. kerület külső dob utca 33. sz. alatt.

Az utolsó példányt ideiglenes használatlaltal küldöm külön iraton is.”

A *Neue Zeit* cím hosszabb életűnek bizonyul. Közel féléves fennállás után október 6-án jelenti be ALLONI a *Fortschritt* címet. — 3299/1881. eln. irat.

Alig egy hónap múlva új szerkesztő jegyzi a lapot. De nemcsak a *Fortschritt* néven szereplő hajdani *Der Omnibust*, hanem az IHRLINGER nyomda sokkal ismertebb német nyelvű munkásújságját, az *Arbeiter Wochen Chronik*ot is. És ezzel az irattal fonódik egybe egyértelműen ennek a sok néven szereplő — és mégis azonos — újságnak története a *Arbeiter Wochen Chronik*kal. Ezért kerültek egymás mellé az irattári csomóban és a továbbiakban a két lapnak nemcsak nyomdájá, szerkesztőségének helye azonos, de a szerkesztője is.

„3747/el. 1881. nov. 15. sz.

Wolffarth József (budapest lakos, lak: VII. külső dob utca 33. sz. a.)

tisztelettel bejelenti, hogy a helyben megjelenő „Arbeiter Wochen Chronik és Fortschritt” című hetilapok felelős szerkesztését és kiadóságát étvette.

Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Van szerencsém tudomásul végett tisztelettel bejelenteni, hogy a helyben megjelenő „Arbeiter Wochen Chronik” és „Fortschritt” című Ihrlinger Antal és társai VII. Külső dob utca 33. szám könyvnyomdájában nyomtatott, társadalmi és gazdasági hetilapok felelős szerkesztését és kiadóságát Alloni J. Arthur úrtól átvettem, és ennél fogva a f. hó 20-án megjelenő számoktól kezdve úgy a szerkesztésért, mint a kiadóságért a törvényes felelősséget magamra vállalom.

A nevezett lapok szerkesztésem és kiadóságom alatt is mint társadalmi és gazdasági hetilapok fognak megjelenni és Ihrlinger Antal és társainak fentebb említett nyomdájában fognak nyomtatni.

Mely változást tudomásul venni méltóztassék.

Teljes tisztelettel

Budapesten, 1881. november hó 13-án

Wohlfarth József

Póttjelentés: Alólírott az „Arbeiter Wochen Chronik” és a „Fortschritt” felelős szerkesztésétől és kiadóságától ezennel visszalépek és ezen jogot az itt aláírt Wohlfarth József úrra ruházom át.

Budapest, 1881. November hó 13-án

Alloni F. Arthur”

A lap önállósága azonban nem változik: címét továbbra is az *Arbeiter Wochen Chronik*tól függetlenül változtatja.

1881. nov. 24-én WOHLFARTH a *Volkszeitung* cím elfogadását kéri, amelyet a nov. 25-én kelt 3910/eln. sz. irat engedélyez is.

A Pénzügyigazgatóság azonban képtelen követni a változásokat. December 11-én kelt átiratában — 40016/14 c. 881. sz. — a még július 10-én megszűnt *Gegenwart* után érdeklődik. Válaszirat: 4295/eln. 1881. dec. 16.

Pedig ez az időszak viszonylag nyugalmasabb periódusa a folyóiratnak — az iratok tanúsága szerint. Az 1882-es év első negyedéből nincsenek feljegyzések. Április 6-án WOHLFARTH a *Volkszeitung* helyett a *Hungaria* címet kérvényezi — 1244/eln. sz. —, a Polgármesteri Hivatal mechanikusan „tudomásul veszi” és kiadja a fenti számon az engedélyt. 1880. november 5. óta — a *Der Omnibus* megindításának kérvényezése óta — tehát alig másfél év alatt a szerkesztőváltásokat nem számítva ez a 8. címváltoztatási kérelem, így talán ez a mechanikus döntés ezzel is magyarázható. Mert például akár a *Népszava* esetében is, az azonos cím ellen tiltakozva az engedélyt azonnal és szigorúan megtagadták, ezúttal nem léptek közbe és maga a szerkesztő április 27-én kelt kérelmében pótolja a Hivatal mulasztását — 1464/eln. 1882. sz. a.

„... Értesülvén arról, hogy a fővárosban már régebben „Hungaria” cím alatt folyóirat jelenik meg és ennél fogva minden félreértés kikerülése végett kénytelen vagyok lapom címét megváltoztatni.

Tisztelettel jelentem ennek következtében, hogy a VII. került külső dob utca 33. sz. a. lévő Ihrlinger Antal és társainak nyomdájában nyomott „Hungaria” című lapom címét „Der Telegraph” címre változtatom át.

Lapom ezentúl is a fentebbi nyomdában fog nyomtatni, és megmarad társadalmi és gazdasági hetilapként egyszer megjelenő néplappá, mely kiadásáért és szerkesztéséért a törvényes felelősséget továbbra is magamra vállalom”

WOHLFARTH József 1882. augusztus 24-én SCHNEIDER Jánosra ruhazza át a most Telegraph néven szereplő lapot az *Arbeiter Wochen Chronik* kiadótulajdonosi és szerkesztői jogával együtt — 2927/eln. ikt. sz. kelt 1882. aug. 25.

Figyelemreméltó, hogy a lap jellegének megjelölésében a társadalmi és gazdasági mellé a „néplap” jelző is odakerült, amelyet most már végig megtartanak.

SCHNEIDER még két címváltoztatási kérelmet nyújt be. Mindkettőt engedélyezik is:

1882. szept. 15-én a *Der Telegraphot Phönixre* változtatja. — 3222/eln. sz. a. —

és 1882. nov. 9-én a *Phönix* cím *Telephonra* való módosítását kérvényezi. 3918/eln. sz. a.

Ezzel a teljesen szakmai lapot sejtető címmel azután vége is szakad a *Der Omnibus* történetének. Megszüntetésének bejelentése ebből az iratesomóból hiányzik. A fennmaradt példányok tanúsága szerint talán 1884-ig élt.

A *Der Omnibus* címmel induló lap rövid két éves története alatt 11 névváltozatban szerepelt, és szerkesztőit is a mindenkori párt és mozgalmi érdekek — talán egyéb okok is — gyakran cseréltették. Ezek a semmitmondó, politikai lapot kevésbé sejtető címek, a szerkesztők alig ismert személye és pályaképe egyaránt érthetővé teszi, hogy a sajtótörténetírás nem figyelt fel rájuk, és nem jelölte ki helyüket a magyar munkásmozgalmi sajtó történetének folyamatában. Az iratanyagból azonban egyértelműen bizonyítható, hogy a *Der Omnibus* és névváltozatai nemcsak az IHRLINGER nyomdához, hanem az *Arbeiter Wochen Chronik*hoz is közvetlen szálak fűzték. A szerkesztők azonossága azonban nem jelenti azt, hogy a *Chronik* melléklapjaivá váltak volna 1881. november 13. után. Hiszen két különálló lapengedéllyel rendelkeztek, és a fúzióra való szándékot külön is jelezniök kellett volna — mint például a *Krónika*, a *Volksstimme* és a KÜLFÖLDI Viktor-féle *Népszava* fúziója esetében tették — és tenniök kellett. De a lapok önállóságát bizonyítja, hogy FRANKEL Leó bebörtönzésének idején a pénzbüntetések kiszabását csak az *Arbeiter Wochen Chronik* ellen kívánták fogatosítani. De ez a kérdéskör már az *Arbeiter Wochen Chronik* és az azt szerkesztő FRANKEL Leó kapcsolatának, iratainak történetéhez vezet. Azonban nem FRANKEL Leó az a szerkesztő, aki a két lapot összekapcsolja, és talán éppen az ő kényszerű távozása tette szükségessé a két külön lap azonos szerkesztőjének kijelölését. Hogy FRANKEL Leónak milyen befolyása, szerepe volt a *Der Omnibus* címmel induló lapok arculatára, azt csak e lapok behatóbb ismerete mutathatná meg.

A *Der Omnibus* címmel induló lapok szerkesztőiről is keveset tudunk. Nevüket, pályájukat lexikonaink sem igen jegyzik. Pedig ezek az elfeledett lapok az *Arbeiter Wochen Chronik* mellett a magyar munkásmozgalom történetéhez is hasznos adalékokkal szolgálhatnak. Feltárásuk és elemzésük a további szakkutatásra vár.

VOIT KRISZTINA

FIGYELŐ

Magyar nyelvemlékek. Csaknem száz éve, hogy ZOLNAI Gyula fogalomná vált kitűnő kézikönyve *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig* (Bp. 1894.) címmel napvilágot látott, de a közben eltelt évtizedek alatt nem lépett helyébe egyetlen olyan reprezentatív kötet sem, mint MOLNÁR József és SIMON Györgyi most megjelent munkája (Tankönyvkiadó, 1976. 2871.). Mivel középkori írásbeliségünk magyar nyelven fennmaradt dokumentumai a nyelvtudományon kívül számos társtudománynak szolgálnak forrásul, a vállalkozás sokkal jelentősebb annál, mintsem pusztán oktatási célból összeszerkesztett kompendiumot lássunk benne. Maguk a szerzők is hangsúlyozzák bevezetőjükben, hogy munkájuk során nemcsak az egyetemi hallgatók igényeire, de a nagyközönség, sőt a nemzetközi kutatás várható érdeklődésére is tekintettel voltak (5. l.). E helyesen hangsúlyozott *interdiszciplináris szemlélet jegyében*, nem nyelvészeti szempontból, fűzünk néhány megjegyzést ehhez a gonddal, nagy hozzáértéssel készült értékes kiadványhoz.

A könyvön végigvonul egy messzemenően érvényesülő hagyománytisztelet. A szerzők nem akartak mindenáron új művet alkotni, s ennek megfelelően beépítették könyvükbe a jelentős előzmények (ZOLNAI Gyula, PAIS Dezső, JAKUBOVICH Emil és SZABÓ Dénes) minden felhasználhatónak látszó eredményét. Rendszerező elvül a ZOLNAI-tól, PAISTÓL S JAKUBOVICHTÓL is alkalmazott kronológikus tárgyalásmódot fogadták el (bár ehhez nem kell feltételezni előzetes mintákat sem), anyagválogatás tekintetében a korábbiak megrostálásával párhuzamosan jelentős mértékű új anyagot vettek fel frissen felfedezett emlékekből, bibliográfiai apparátus tekintetében viszont megelőztek SZABÓ 1959 előtti szakirodalmi adatainak 1970-ig történő kiegészítésével. Nem kétséges, hogy az elődök nyomdokain történő következetes haladás nem csupán elkerülhetetlen, de helyes is volt, bár a hagyománytisztelettel nem lett volna összeférhetetlen egy kissé tágabb horizontú kitekintés *más szaktudományok felé is*.

Ami a kronológiát illeti, azzal föltétlenül egyet lehet érteni, hiszen a tematikus csoportosítás ismétlődő időrendje helyett (vö. SZABÓ Dénes tankönyvét) csakis így lehet jól illusztrálni egy nyelv történeti fejlődését. Kár azonban, hogy az alapulvul leszögezett szoros kronológia több helyütt mégis megbomlik: CORVIN (máskor: KORVIN) János 1502-ből keltezett levele megelőzi a czenstochowai *Credo*-t (1501), LENCSES György orvosi könyvét az 1577. körüli időkre teszik VARJAS Béla nyomán a szerkesztők, mégis a *Keszthelyi-kódex* (1522) előtt áll, BATHYÁNY Boldizsár levele 1570-ben íródott, tehát nem előzhetné meg a *Kalotaszegi osztozó levél* közlését (1562), KOMJÁTI Benedek evangéliumfordítása 1533-ban jelent meg, SYLVESTER tankönyve viszont 1527-es, így az elsőbbség KOMJÁTI-t nem illeti.

E könnyen javítható kronológiai zavarok helyett érdemesebb közelebről szemügyre venni a kötet egyik sarkalatos problémáját, a válogatás munkáját. Vegyük sorra: 1. mi maradt ki ZOLNAI és SZABÓ köteteihez képest; 2. mi bennük az új; 3. mit hiányolunk. A korábbi nyelvemlék-kötetekkel ellentétben (ZOLNAI, SZABÓ), nem szerepel az új ki-

adványban a XVI. sz. négy kódexe: a *Czech-Jordánszky-, Kazinczy- és Érsekújvári-kódex* (1513—1531 közötti időszakból). Az elhagyottak helyébe egy műfajilag gazdagabb nyelvemlékesoport került, mégpedig egy kódex (*Cornides-k.*), egy imaszöveg (Czenstochowai *Credo*), egy becsületbírósi ítélet 1516-ból és négy missilis levél, nevezetesen CORVIN Jánostól (1502), egy ismeretlen asszonytól (1515), BATHYÁNY Ferenctől (1526) és PUTNOKY Áfrától (1531), ami végeredményben kedvezően élénkítette a XVI. sz. első felének emléktanyagát.

A XVI. század második felében már színtelenebbre sikerült a válogatás, mert itt két erdélyi jogi iratot (osztozó levél 1562-ből és tetemrehívás 1589-ből) és két missilist (BATHYÁNY Boldizsárhoz, 1570; VÁRDAY Katához, 1594) találunk a nóvumok között, tehát négy darabból két-két azonos műfajt. Mindezek alapján a kötet új anyagának mérlegét a következőkben vonhatjuk meg: eddig nem tárgyalt forrásokat csak a XVI. sz. vonatkozásában alkalmaznak a szerkesztők a következő műfaji megoszlásban: 6 missilis levél, 3 bírósági perirat, 2 irodalmi szöveg. Véleményünk szerint a levelek szerepeltetésének aránya túlzott, főleg, ha arra gondolunk, hogy nyílt volna bőven alkalom újonnan felfedezett, irodalomtörténeti értékű kéziratok felvételére is.

Lehetett volna gondolni a *Szendrői hegedősének* (STOLL Béla, ItK 1953), a *Fanchali Jób-kódex* BALASSI-dramájának vagy a *Pajkos éneknek* (mindkettő: J. MIŠIANIK—ECKHARDT S.—KLANICZAY T. kiadásában, Bp. 1959.), BALASSI egyetlen autográf verskéziratának (STOLL Béla, MNy XLVIII.; 1952.) bemutatására, vagy a ritkaságszámba menő virágénekek két újonnan felfedezett töredékére (CSAPODI Csaba, ItK 1954., illetve Mészáros István, ItK 1960.), melyek irodalomtörténeti értékűvé is emelték volna az elemzett nyelvemlékeket. Lehetséges, hogy nyelvtörténeti érdekek szóltak a szerkesztők válogatási szempontjai mellett, de ha meggondoljuk, hogy három esetben ellenőrizhetetlen XIX., illetve XX. századi nyomtatott szövegközlés szolgál a nyelvvállapot megállapítása alapjául (*Egy ismeretlen asszony levele*, kiadva DEÁK Farkastól, 1879-ben, *Erdélyi osztozó levél* és *Tetemrehívás*, mindkettő SZABÓ T. Attila gondozásában, MNy 1967., ill. 1958.), akkor ez az érv föltétlenül elesik.

Bármennyire jellemző is a kötet egészére a korábbi nyelvemlékkiadványok tradíciójának ápolása, sőt tiszteletben tartása (gyakran még a kiválasztott szemelvény is mechanikus átvétel valamely — idézett — előzőből), a nyelvtörténeti problémák mellett elkerülhetetlenül felmerülnek más egyebek is, melyekre nincs — és a kutatások előrehaladta folytán — nem is lehetnek precedensek. Irodalomtörténeti szempontból például szóvá kell tenni azt a képtelenséget, hogy a három huszita kódexből négy lesz, mert miközben maguk a szerkesztők szögeznek le világosan a *Huszita Biblia* fogalmának fiktív voltát, s utalnak arra, hogy az nem más, mint a *Bécsi-, Müncheni- és Apor-kódex* összefoglaló neve, a három kódex mellé mégis egy önálló negyediket kreálnak *Huszita Biblia* címen, sőt egy fakszimilét is közölnek belőle. (!) Kell-e mondanunk, hogy a kódexlap a *Müncheni-kódex* naptárkereke, és hogy a fejezet végén beidézett gazdag bibliográfai apparátus 90%-a konkrétan a másik három kódexre vonatkozik? Kevésbé látványos, de irodalomszakos egyetemi hallgatók előtt is evidens melléfogással találkozunk a *Ponciánus*-fejezetben. A könyv ugyanis a bécsi kiadást elemzi és illusztrálja, szövegkiadásként is a HEINRICH-féle publikációt idézi, miközben a szakirodalomban helyet kapnak WALDAPFEL József és NEMESKÜRTY István alapvető dolgozatai, bár ezek tudvalóvően a kolozsvári *Ponciánussal* foglalkoznak elsősorban, s épp azt igyekeznek bizonyítani, hogy a HEINRICH Gusztávtól kiadott bécsi fordításnak semmi köze a HELTAI-féle kolozsvári *Ponciánushoz*.

Nyelvi problémák is felmerülnek a kiadvánnyal kapcsolatban. A szerkesztők mintha megfedekeznének arról, hogy elsősorban tankönyvet készítenek, eredeti nyelven közlik a veszprémvölgyi oklevelet, a tihanyi apátság alapítólevelét, a dömösi prépostság ado-

mánylevelét, a tihanyi apátság birtokösszeírását, valamint a *Váradí Regestrum* szemelvényeit. Hogy a középkori latin oklevél- és jegyzőkönyvszövegeket a nem latin szakos hallgatók megértik-e vagy sem: bizonytalan (érdemes lett volna felfigyelni MÉSZÖLY Gedeon helyes eljárására, aki ómagyar szövegeket tárgyaló tankönyvében pl. megadta az oklevelek magyar fordítását), de hogy a veszprémvölgyi oklevél szövegromlásokkal nehezített középgörög nyelvvel, bizánci népies stílusával, görög–latin szakos bölesészen kívül senki sem fog boldogulni: az bizonyos. Miért nem lehetett párhuzamosan hozni a minden szempontból elfogadható CZEBE Gyula-fordítást?

Filológiai kérdés, de némiképp ide tartozik a latin forrásszövegek közlésének ügye is. Ha a szerkesztők abból indulnak ki, hogy a latin nyelvtudás valamilyen szinten feltételezhető vagy megkívánható a könyvükből tanuló egyetemistáktól (vö. 8–9. l.), akkor önmagukkal kerülnek ellentétbe azáltal, ha ezt a felkészültséget alábecsülik néha. Az *ómagyar Mária-síralom* bemutatásnál például közlik — bevallásuk szerint az *ómagyar olvasókönyvből* — a latin megfelelőt, de sajnos nem eléggé körültekintően, mert ügyet sem vetettek az ottani lábjegyzetekre. Ez azzal a következménnyel járt, hogy épp az irodalomtörténetileg legtöbbet citált négy sor (*Virág virága* stb.) latin forrásszövegét hagyták ki (*Flos florum* etc.), mivel e sorokat (a szekvencia bővebb változatához tartozván) PAIS csak jegyzetben adta ki. A szövegközlés csonkasága folytán tehát az *ómagyar Mária-síralom* itt közölt kétnyelvű szövege alkalmatlan irodalomtörténeti, esztétikai elemzésre és az egyetemi szemináriumi munka során a hallgatóknak épp úgy, mint az érdeklődő magyar és külföldi olvasóknak (vö. 5. l.), ismét vissza kell térniük az 1929-es *ómagyar olvasókönyvhöz*.

Technikai kérdések is jócskán akadnak a kötetben: sok baj van a bibliográfiákkal és az illusztrációkkal. A bibliográfiákban a *Kiadások* és az *Irodalom* c. fejezetek között elmosódnak a különbségek, számos szövegkiadás található az irodalom cikkei közé keverve. Az egyes tételek címléírása következtelen. A folyóiratcikkek címei egyszer felbukkanak, másszor nem, folyóiratoknál néha naptári év és kötetszám van, ugyanazon folyóiratoknál azonban néha csak az egyik vagy a másik adat szerepel. A művek felsorolásának logikája követhetetlen. Nincs sem szerzői betűrend, sem kronológia, hanem ez is, az is, vagy semmi. Rövidség kedvéért vegyük példának a HELTAI-fejezet irodalmát, melynek szerzői alfabetikus sorrendje a következő: B, H, M, V, T, F, W. Kronológiája pedig ez: 1907, 1953, 1963, 1964, 1915, 1967, 1934. De hivatkozhatnánk sok más fejezetre is, mert ugyanilyen rendezetlenség tapasztalható az *ÓMS*, *Tihai*, *Dömösi adománylevel*, *Székely István*, *Bornemisza Péter* stb. esetében.

Elgondolkoztató, hogyan vehették a szerkesztők alapul SZABÓ Dénes szakirodalmi összeállítását anélkül, hogy megkísérelték volna a nála jelentkező hiányokat pótolni. Így teljesebbé válhatott volna egy-egy nyelvelmélek szakirodalma s nem kellene a kontrollt magának az olvasónak minduntalan elvégeznie. Arra hivatkozni, hogy „a nyelvelmékekkel foglalkozó korábbi kiadványok . . . mind közlik a kutatás akkori állásának megfelelő bibliográfiát s a régebbi alapvető irodalmat is megemlítik”, kényelmes, de nem jó megoldás, mert a szűrőpróbák hiányzó szakcikkek tömegére vetnek fényt (azt az elképzelést, hogy csak nyelvészeti vonatkozásúakat idézzenek, nem tudták — nem is tudhatták — megoldani a szerkesztők). Néhány bizonyíték a teljesség igénye nélkül: *ÓMS*, *KT.*: Császár Elemér: A középkori magyar vers ritmusa. Bp. 1929.; *SchlSzj.*: GÁLDI László, MNy 1941.; *Apor-k.*: LOSONCZI Zoltán, MNy 1929.; *Soproni virágének*: MOLLAY Károly, Soprsz 1939.; *Festetics-k.*: BABOSS R. Ernő, NyK 1941–1943.; *Példák könyve*: KATONA Lajos, ItK 1899.; *Cornides-k.*: HOLIK Flóris, ItK 1922.; *Peer-k.*: DEME László, MNy 1953.; *Keszthelyi-k.*: HARSÁNYI István, It 1912.; *Tihanyi-k.*: HATVANI János, NyF Bp. 1914.; *Bornemisza Péter*: SCHEIBER Sándor, Antik Tanulmányok 1957.; *Károli Gáspár*: KATHONA Géza, Debrecen 1943., RÉVÉSZ Imre, ProtSz 1940. stb.

Nem sikerült beváltaniuk a szerkesztőknek maradéktalanul azt az ígéretüket, miszerint SZABÓ Dénes alapján közlik a régebbi szakirodalmat, de *kiegészítik* „az újabb cikkek, tanulmányok felsorolásával” (9. l.). Anélkül, hogy teljességre törekednénk, ismét csak egy-két kontroll eredményét villatjuk fel. Hiányzik az 1970 előtti megjelent szakirodalomból többek között: *TihAl.*: KOMÁTHY Miklós, *Études historiques*, I. Bp. 1960.; *HB.*: PÁSZTÓ András, MNy 1966., BOROS Tibor, Nyr 1967.; *óMS.*: MEZEY László, *Acta Litteraria* 1969.; *KT és Sz.*: DÉCSY Gyula, *Ural-Altäische Jahrbücher* 1959.; *Apor-k.*: VÉRTES Edit, MNy 1964.; *Winkler-k.*: FARKAS Vilmos, MNy 1961.; *Székelyudvarhelyi-k.*: PÁLFALVI Etelka, *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio ethn. et lingu.* 1967.; *Pesti Gábor*: KUBINYI András, ItK 1968., NEMESKÜRTY István: *A magyar széppróza születése*, Bp. 1963., WALDAPFEL József, It 1933.; *Heltai Gáspár*: NEMESKÜRTY i. m. és számos friss eredmény; *Székely István*: DÁN Róbert, FK 1967. stb.; Mindezek a hiányok nem utolsósorban abból fakadnak, hogy az apparátus fő forrásait csak a nyelvészeti folyóiratok alkotják (vö. 5. l.), de még azok sem mindig.

Arra nem térünk ki, hogy véleményünk szerint lehetett volna 1970-ben megjelent cikkeket is bedolgozni, mivel a kolofon szerint a kézirat 1972. januárban került nyomdába. Például: *TihAl.*: KRISTÓ Gyula, MNy 1970.; *HB.*: IFJ. HORVÁTH János, MNy 1970.; *Nagyszombati-k.*: D. BARTHA Katalin, MNy 1970.; *Lencsés György orvosi könyve*: LÁZÁR SZINI Karola—SPIELMANN J., *Orvosi Szemle (Románia)* 1970.; *Sylvester János*: ERIKA ISING: *Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa*. Berlin 1970. stb.

Bibliográfiai probléma még az álnevek feloldatlanul hagyása. Közhely, hogy MELEGDI János = MELICH JÁNOS, SZENTJÓBI Sándor = SZENTPÉTERY IMRE, de azonosításuk elmarad, így a pontos adatok ellenére is fennáll a félreértés veszélye. Téves volt szakirodalomként beidézni a *Margit-legendához* RÖSSLER MÁRIA: *Magyar domokos-rendi példák*. Kassa 1927. c. könyvét, mert az kizárólag FERRARI Zsigmond (Sigismundus Ferrari): *De rebus Ungaricae Provinciae Sacri Ordinis Praedicatorum* (Bécs 1637.) c. könyvének magyar vonatkozásaival foglalkozik és még párhuzam kedvéért sem idézi sehol a *Margit-legendát*. (A szerző neve a címlapon: RÖSSLER Mária Irén, a kiadás helye „Košice-Kassa”.)

Technikai szempontból a kötet alatta marad saját lehetőségeinek. Színes illusztráció nincs az egész könyvben, jóllehet a borítón három kódexlap is pompázik többszínnyomásban. Sajnos még illusztráció sincs mindenütt (*Jakab prépost levele, Egy ismeretlen asszony levele, Kalotaszegi osztozó levél, Egy udvarhelyszéki tetemrekhívás*), pedig új anyag beválogatásánál erre is kellett volna ügyelni. Ahol van, ott viszont eléggé széles a skála a kifogástalan produkciótól kezdve (*óMS, SchlSzj, Margit-legendá, Nagyszombati-k., Cornides-k., Lencsés György orvosi könyve, Batthány Ferenc és Putnok Áfra egy-egy levele*) a közepes színvonalún át egészen a gyengéig (*Török Imre verses köszöntője, Corvin János levele, Telegdy Pál levele* és olvashatatlanul apró feliratai miatt valamennyi térkép), melyeket jobb lett volna kihagyni. Amennyire megítélhető, itt a műszaki színvonal nem seíthetett, mert ezek a régi kéziratok nem reprodukálhatók elfogadható színvonalon, s így a szerkesztők szép elképzelése, hogy ti. a hasonmások olvashatók és tanulmányozhatók legyenek, nem valósulhatott meg egészen. De ha csak ez lenne az akadály a könyvben tárgyalt nyelvemlékek használhatóságának, talán még elégedettek is lehetnénk, ám van egy furcsa rejtély is: mi szükség volt egész sor kódexnél és XVI. századi nyomtatványnál 2, 4, 6, 9 sőt 12 lekicsinyített lapot közölni az egyetlen, szükséges és elegendő, tükörnagyságra klisrozott (nagyított vagy kisebbitett) lapnál? A *Jókai-kódexnél* egy oldal duplikálva is van: egyszer kinagyítva, másszor negyedére zsugorítva... Nem időzve tovább az illusztrációk technikai-műszaki kérdéseinél, még csupán annyit jegyzünk meg, hogy szerintünk hiba volt a veszprémvölgyi oklevél mindkét példányát lefotóztatni, ha a görög szövegközlés nincs tekintettel a kettő közötti el-

térésekre, hiba volt továbbá a renovatio szövegét is nem közölni, ha más kódexek latin megfelelői is bekerültek a könyvbe, végül nagy hiba volt a *Váradai Regestrum* XIII. századi lokalizációja után, a fejezeteim alá betördelni a XVI. századi kiadás négy nyomtatott lapját.

A kötet végén alfabetikus felsorolásban található a nyelvtudományi szakirodalomban használatos rövidítések lajstroma. Egy ilyen összeállítás akkor tölti be feladatát, ha egyértelműen, pontosan és hiánytalanul eligazít minden kérdésben. A napi gyakorlat ellentmondásait itt nem szentesíteni kell, hanem a helyesnek látszó irányba terelni. Sajnos ez a jegyzék se egyértelműnek, se pontosnak, sem pedig hiánytalanoknak nem mondható. Lehet-e fel nem figyelni ilyen következetlenségekre: az *MTA I. Osztályának Közleményei* = „Ak. I. O. K.”, ellenben *II. Osztályának Közleményei* = „II. OK.”, az *Irodalomtörténeti Közlemények* először = „IrtörtKözl”, de két sorral alább „ItK”? Lehet-e pontosnak nevezni ezt a magyarázatot: az *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* rövidítése „ALH”, feloldása pedig a szerkesztők szerint: „Acta Linguistica Hungarica”? És végül, lehet-e hiánytalanoknak elkönyvelnünk olyan listát, ahol a tárgyalt nyelvmemlékek közül kimarad a *Példák Könyve*, a *Székeljudvarhelyi-kódex* és a *Gyöngyösi Szótártöredék* rövidítése? (Mindhárom előfordul az alapul vett SZABÓ-féle tankönyv hasonló regiszterében.) Az már csak szépséghiba, hogy minden egyes esetben elmarad a címek mellől a nyelvmemlék kiadójának neve, kivéve a *BesztSzj.* esetében, melyről megtudjuk, hogy Finály Henrik bocsátotta közre . . .

Befejezésül néhány rendszertelen marginális jegyzet. A veszprémvölgyi görög oklevél ISTVÁN királya, azért mert kereszténynek mondja magát (*ἔγω στέφανος χριστιανος*) nem föltétlenül I. (SZENT) ISTVÁNNAL azonos, mert GÉZA fejedelem görög keresztény neve is ISTVÁN volt. Az árnyaltabb fogalmazás szükségességére már SZABÓ Dénes is felhívta a figyelmet! A *Tihanyi alapítólevél* szövegének végén nem állhat „P. H.”, csak „L. S.”. Hogy a huszita eredetű bibliafordítások magyar szövegéhez nem párosíthatjuk alapszövegül a *Vulgata* modern kritikai textusát, könnyen belátható az egykorú variánsok nagy számának ismeretében. Török Imre verses köszöntőjét HORVÁTH Cyrill is kiadta (betűhíven, kritikai igénnyel) az RMKT I. második kiadásának 477. lapján, ez azonban hiányzik a mindössze két tételt felvonultató bibliográfiából. A soproni virágéneket nem „egy soproni jegyző”, hanem GUGELWEIT János jegyezte le (MOLLAY Károly ezzel kapcsolatos cikke is hiányzik). A *Festetics-kódex* hiába „a középkorból ránk maradt legfényesebb magyar kézirat” (121. l.), kísérlet sem történik ennek érzékeltetésére. A jellegtelen 12 fekete-fehér kódexlap nem kárpótol az elmaradt egyetlen színes oldalért. Ha a huszita bibliafordítások latin alapszövegét csatolták a szerkesztők, miért maradt el ugyanez a nem huszita *Döbrentei-kódex* esetében? Másodkézből vett cím: „Könyvecske az apostolok méltóságáról”, mert a *Nyelvmemléktárban* így olvasható: *Könyvecse a szent apostoloknak méltóságáról*. A *Nagyszombati-kódex* lelőhelye az esztergomi Főszékesegyházi (és nem: főegyházmegyei) Könyvtár. Hogy a *Peer-kódexben* levő „cantilena” magyar jelentése „ének”, „dalocska”, azt nem kell magyarázni, ha az olvasóról előzetesen feltételeztük, hogy Árpád-kori latin okleveleket is megért, de ha mégis megtesszük, ne a *Pallas lexikonra* való hivatkozással tegyük (!). Miért kellett új anyagként beválogatni egy missillist, ha eredeti híján csak 1879-iki nyomtatott kiadásban hozzáférhető, és a fél nyomtatott hasábnyi szövegről az a szerkesztők véleménye, hogy „A levél rövid volta miatt csak néhány jelenség figyelhető meg.” (163. l.). Semmivel sem indokolható változás a XVI. századi nyomtatványok 12 tétele esetében, hogy a fejezeteimnek alól lemaradnak az évszámok. Miért lenne fontosabb egy kézirat időbeli elhelyezése, mint egy XVI. századi író életrajzi adatai? KOMJÁTI Benedek és PESTI Gábor könyveinek nem lehet a „jelzete: RMNy” stb., mert a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (= RMNy) nem lelőhely. És végül: a kolozsvári *Ponciánus* fordítója nem valaki „más”, hanem HELTAI Gáspár.

Észrevételeink végére érve ismét szeretnénk hangsúlyozni: MOLNÁR József és SIMON Györgyi munkáját a középkori nyelvemlékek interdiszciplináris jellege miatt tartjuk fontos vállalkozásnak. Mint nyelvtudományi mű, bizonyára igen színvonalas, jó teljesítmény és nemzedékek hosszú sora fogja majd egyetemi tankönyvként használni. De éppen a várható további kiadások miatt, nem éreztük elkésletnek — nem nyelvészeti természetű — kritikái megjegyzéseinket a segítség szándékával közzétenni.

V. KOVÁCS SÁNDOR

A II. Olasz—Magyar Tudományos Kongresszus előadásai.* A Reneszánsz Kutatási Központ *Studia Humanitatis* sorozatának második kötete, KLANICZAY Tibor gondozásában, a Magyar Tudományos Akadémia, a velencei Fondazione Cini és a Kulturális Kapcsolatok Intézete által közösen, 1973. június 20. és 23. között Budapesten megrendezett II. Olasz—Magyar Tudományos Kongresszuson elhangzott és megvitatott dolgozatokat közli.

Már a tartalomjegyzék átnézésekor szembeötlik, milyen jelentős anyagot ölel fel a tanulmánykötet, és hogy a reneszánsz-kori Magyarország Itáliával, főként Velencével kialakult gazdasági, politikai, diplomáciai és hadászati kapcsolatairól is átfogó képet ad, nem csak kulturtörténeti vonatkozásairól.

A tanulmányok sok új szemponttal járulnak hozzá annak a szerepnek teljesebb megértéséhez, amelyet a kor gazdasági, politikai és szellemi fejlődésében az adriai terület és a Duna völgye játszott, sőt a dolgozatok egymást kiegészítő, néhol egymással vitázó megállapításai további új gondolatokra és kutatásra serkentve gazdagítani fogják a reneszánszról alkotott képet.

A négy fő téma (JANUS PANNONIUS és a Quattrocento humanizmusa; Gazdaság és társadalom; Diplomáciai, politikai és katonai események; A szellemi élet megnyilvánulásai a Cinquecentóban) szerinti csoportosítás segíti a témakörben való jobb eligazodást.

Az első fejezetet KARDOS Tibor *Giano Pannonio e la civiltà veneta* (Janus Pannonius és a velencei társadalom) című tanulmánya vezeti be. Rövid áttekintést ad a XIV. századi és XV. század eleji itáliai—magyar kapcsolatokról és arról, hogyan került át a magyarok kulturális érdeklődésének középpontja Nápoly és Bologna után fokozatosan Felső-Itáliába, elsősorban Velencébe. Mielőtt JANUS PANNONIUS alakjára, kapcsolataira rátérne, teljességre törekvő képet ad a velencei kulturális szellemi hagyományokról, megvilágítva annak különleges, kettős jellegét; részletesen elemzi GUARINO VERONESE személyiségét és nézeteit, akinek baráti köre a város kulturális eszményét megváltoztatta, reneszánszivá tette.

Érdekes összehasonlításra ad módot Sante GRACIOTTI *Le ascendenze dottrinali dei lodatori italiani di Mattia Corvino* (Mátyás király olasz magasztalóinak ideológiai forrásai) című tanulmányának az a része, amelyik GUARINÓVAL, mint azoknak az itáliai humanistáknak egyikével foglalkozik, akik a monarchista politikai ideológia elméletének képviselőiként kerültek kapcsolatba a magyar humanizmussal. Az olasz humanista politikai-etikai gondolat monarchista államideológiai ágát mutatja ki a magyar királyi udvarban tevékenykedő tudósok és történétírók műveiben, azzal a céllal, hogy megvilágítsa, mennyiben szolgálgják ezek a tézisek MÁTYÁST centralizáló törekvéseiben. Átfogó képet ad a kor olasz humanista politikai ideológiáiról. KARDOS Tiborral ellentétben, nem csak

* *Rapporti Veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*. A cura di KLANICZAY Tibor. (Studia Humanitatis. 2) Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 438 l.

az észak-itáliai humanista központból érkező hatásnak tulajdonít jelentőséget, hanem a nápolyi aragóniai udvarban kialakult udvari kultúrának is. „Azok a nápolyi tudósok s udvari emberek, akik nagy számban kerültek át Ąudára Beatrix kíséretében vagy egyéb körülmények között, nem csak politikai ideológiát vittek oda magukkal, hanem udvari szokásokat és bizonyos király mítoszt is.” Ugyanakkor leszögezi, hogy a MÁTYÁS király udvarában jelenlévő olasz humanisták által kifejtett ideológiai és publicisztikai tevékenység csak részben tükrözi az olasz földön vitatott eszméket, közülük sok tételt Magyarországon dolgoztak ki, vagy igazítottak át az ország valóságának valamint a királyi politika követelményeinek megfelelően.

Az olasz középkor kutató Raul MANSELLI a magyar humanizmust az európaihoz viszonyítva értelmezi *Umanesimo ungherese ed unanimesimo europeo: primo tentativo d'un bilancio* (Magyar humanizmus és európai humanizmus: első mérlegkészítési kísérlet című dolgozatában, amelyben — többek között — JANUS PANNONIUS és GUARINO VERONESE kapcsolatát ismét más megvilágításban látjuk. A tanulmány írója JANUS PANNONIUS alakjában a humanista neveltetésű költőt hangsúlyozza — ellentétben a KARDOS Tibor által közéleti tevékenységében is jellemzett, NAGY Zoltán értékezésében pedig csillagászati kérdésekkel is foglalkozó költő és államférfi képpel. A magyar humanizmus első nagy momentuma, amely JANUS PANNONIUS alakja körül koncentrálódik, alapvetően irodalmi — állapítja meg és hiányolja a filozófiai aspektus megjelenését. A Magyarországon fejlődő humanizmus akadályaként merült fel az a kulturális világ, amelytől még addig idegen volt a görög—latin klasszicitás. Ezt a tényt Raoul MANSELLI JANUS PANNONIUS-idézetekkel támasztja alá, és VITÉZ JÁNOSnak, JANUS PANNONIUSnak és főleg magának MÁTYÁS királynak könyvtárteremtő törekvéseit is állítása érvéül hozza fel. A megfelelő visszhang hiányának fő forrásaként a fenyegető török veszélyt jelöli meg. CORVIN MÁTYÁS alakját ez a tanulmány is központi jelentőségűnek mutatja, még ha a megszokottól kissé eltérő MÁTYÁS-képet kapunk is. Az udvarban kialakult humanista kultúrát határozottan a köznéptől elszakadónak és a választottak, arisztokrata világának érzi, de mégsem folytatás nélküli, önmagába bezáródó jelenségnek.

Már Raoul MANSELLI tanulmánya is említést tesz a csillagászati kutatásokról, amelyeket nem csak támogatót MÁTYÁS király, hanem — GALEOTTO MARZIÓt idézve „rex est et astrologus” — ő maga is művelt. NAGY Zoltán bőven dokumentált és illusztrált értekezése — *Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitéz* (Kozmológiai kutatások Vitéz János humanista udvarában) — betekintést ad VITÉZ JÁNOS és köre humanista tevékenységének műhelyébe. Részletes elemzését adja azoknak a művészeti emlékeknek, amelyek VITÉZ JÁNOS esztergomi érseksége idején készültek, és magukon viselik a nagy államférfi és főpap humanista ízlésének nyomát. A díszítő elemek közül kiemeli a Világegyetem jelképeit ábrázoló Szibillák, Planéták és az Állatöv-figuráit, amelyeket immár nem a megszokott, középkori, hanem reneszánsz felfogásban jelenítettek meg. „Az esztergomi falfestmények jelentősége még nagyobbnak tűnik, ha meggondoljuk, hogy Itália határain túl ebben az időben nem volt még egy hasonló arányú műalkotás-sorozat, amely ilyen mélységig és jól elrendezetten fejezte volna ki a humanista felfogást.” A különböző itáliai hatások elemzése után, NAGY Zoltán felhívja a figyelmet arra a jelentős tényre, hogy „az esztergomi freskók humanista-csillagászati felfogása leginkább a humanizmus helyi fejlődésében gyökerezik, és az előbb Nagyváradon, majd Esztergomban, VITÉZ JÁNOS nagy távlatokkal alakított és fejlesztett humanista körében érlelődött”. Megismerjük közelebbről azt a humanista kört, amely VITÉZ JÁNOST körülvett. Teljes részletességgel élénk tárul a humanista költőnek, JANUS PANNONIUSnak, a Világegyetemről alkotott képe, kapcsolata GALEOTTO MARZIÓval, és csillagászati nézeteik hasonlósága. De előbb még az értekezés kiterjedt elemzését adja annak a materiális környezetnek, amely a VITÉZ JÁNOS köré gyűlt tudósok számára jelentős csillagászati ku-

tatásaikhoz lehetőséget eremtett: így megismerjük a humanista államférfi természettudományi könyvtárát és a rendelkezésre készült csillagászati műszereket és könyveket.

Influenza veneziana nella miniatura dei codici a Buda (Velencei hatások Budán a kódexek miniatűr-festészetében) címmel közölt tanulmányában CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára újabb kutatási eredményeiről ad számot. Őt olyan eredeti Corvina miniatűrűit vizsgálja meg részletesen, amelyeket a legutóbbi időkig mind a magyar, mind pedig a külföldi művészettörténeti kutatás budai eredetűeknek fogadott el. Megállapítja, hogy mind az öt kódex díszítő elemein — bár legalább négy különböző művész munkájáról van szó — közös jegyek fedezhetők fel, és szoros kapcsolatban vannak a kor divatos velencei motívumaival. A tanulmány egyben felhívja a figyelmet a problémával kapcsolatos eddig még megválaszolatlan kérdésekre is.

Cesare VASOLI *Andreas Dudith-Sbardellati e la disputa sulle comete* (Dudith András és az üstökösökről folyó vita) című tanulmánya már a Cinquecento nagy szellemi összecsapásainak egyikéről, a csillagászat felfedezésekkel újuló és babonákkal teli tudományának és a vallási, filozófiai nézetekben igen ellentmondásosan tükröződő egyik fontos állomásának tekinthető, üstökösök körüli vitáról szól. Röviden vázolja a csillagjósolás főleg a Cinquecento második felében felvirágzó történetét, amely kimutathatóan szoros kapcsolatban van a XVI. század vallási és politikai válságával. Kimutatja DUDITH levelezése alapján, hogy a magyar humanista a kor leghaladóbb nézeteinek ismeretéhez jutott el, aminek folytán saját korábbi, még a *Commentariolus de significationibus cometarum* című művében hangoztatott tételeinek felülvizsgálatára, és az üstökösök természetéről szóló arisztotelészi tanítás megtagadására kényszerült.

A platonizmus magyarországi terjesztésében jelentős szerepet játszott az ágostonrendi humanista teológia. Ennek egyik jelentős képviselőjének életútjával és magyarországi működésével foglalkozik MEZEY László *Maestro Agostino da Vicenza, agostiniano platonis a nell'Ungheria cinquecentesca* (Agostino da Vincenza Mester, augusztinus platonista a XVI. századi Magyarországon) című dolgozata.

A Szentháromság-tagadók mozgalmaival három tanulmány foglalkozik. Ezek közül MAKKAI László értekezése arra vállalkozik — *Tamás Arany, primo rappresentante ungherese dell'antitrinitarismo italiano* (Arany Tamás, az olasz antitrinitárius mozgalom első magyar képviselője) —, hogy a XVI. századi prédikátor teológiáját, melyet eredeti formájában és teljességében nem ismerünk, ellenfelei által önkényesen kiragadott, és esetleg helyenként meg is hamisított részleteiből állítsa össze. A tanulmány szerzője ARANY Tamás tanításaiban kimutatja Camillo RENATO tételeit. Nem tartja kizártnak, hogy a prédikátor közvetlen mestere RENATO tanítványa és követője, Lelio SOZZINI volt. Állításának lehetőségét több érveléssel támasztja alá.

Valerio MARCHETTI *Le „Explicationes” giovanee dei Sozzini e l'Antitrinitarismo transilvano del Cinquecento* (A Sozzinik „Explicatio”-i János Evangéliumához és a XVI. századi erdélyi antitrinitárius mozgalom) című dolgozat a Lelio SOZZINI és Fausto SOZZINI által megírt evangéliumi magyarázatok erdélyi sorsát követi végig, heves vitába bocsátkozva a témát illető eddig megjelent PIRNÁT Antal által írt tanulmányokkal.

A tanulmánykötet tartalmazza PIRNÁT Antal újabb kutatásait közzétevő dolgozatát *Per una nuova interpretazione dell'attività di Giorgio Biondrata* (Giorgio Biondrata tevékenységének új értelmezéséért) címen. Ebben néhány jellemző dokumentum alapján azt bizonyítja, hogy Giorgio BIANDRATA társadalmi állása és életmódja cáfolja azokat az állításokat, amelyek szerint bizonyos, névtelenül megjelent teológiai írások BIANDRATÁ-nak lennének tulajdoníthatók. Véleménye szerint BIANDRATA főként szervező és nem teoretikus volt, valószínűleg egyetlen említésre méltó teológiai művet sem írt.

BALÁZS János *L'importanza del „Dictionarium” (1595) e della „Logica Nova” (1616) di Faustus Verancsics, pubblicati a Venezia* (Verancsics Faustus Velencében publikált

„Dictionarium”-ának (1595) és „Logica Nova”-jának (1616) jelentősége című tanulmánya a humanista sokoldalúság eszményét megtestesítő VERANCSICS Faustus életét és műveit mutatja be. Méltatja és elemzi a *Dictionariumot*, amelyet VERANCSICS nem sokkal az első, magyar értelmezést is magába foglaló szótár megjelenése után szerkesztett. A *Logica Novában*, VERANCSICS filozófiai művében a kor gondolkodói, a humanista új logika megalapítói hatását mutatja ki. Képet kapunk VERANCSICS itáliai kapcsolatairól és méltatja műveinek előre, a racionalista gondolkodásmód felé mutató voltát.

Bálint Balassi e l'„Amarilli” di Cristoforo Castelletti (Balassi Bálint és Cristoforo Castelletti „Amarilli”-je) című dolgozatában a tanulmány szerzője, Amedeo DI FRANCESCO azt vizsgálja, hogyan gazdagította BALASSI — részben az alkatahoz közel álló momentumok hangsúlyozásával, részben pedig saját költői világának képei és terminusai átültetésével — az eredetileg nem nagy jelentőségű olasz pástorjátékot, magyarítása során, és részletes elemzéssel kimutat olyan képeket BALASSI költészetében, amelyek az „Amarilli”-vel való találkozással egy időben és azt követően írott költeményeiben fordulnak elő.

A kötetet a velencei Biblioteca Marciana magyar vonatkozású kéziratairól összeállított jegyzék zárja, melynek bevezető soraiban (*Esordio ad un contributo marciano sui manoscritti veneti d'interesse ungherese*) Giorgio E. FERRARI (munkatársai: Franco Mario COLASANTI és Stefania Rossi MINUTELLI) áttekintést ad az eddigi, hasonló célú próbálkozásokról, ismerteti az összeállítás szempontjait, a kritikailag még fel nem dolgozott anyag csoportosításának elveit. E munka a további kutatások szempontjából igen értékes.

KATONA ÁGNES

A kézirat-katalogizálás kérdései Ausztriában. Nagy érdeklődéssel vettük kézbe ezt a mintaszerűen kiállított, komoly kötetet. Kíváncsiak voltunk, vajon mi minden foglalkoztatja az osztrák kézírattári szakembereket a kéziratleírás (katalogizálás) kérdéskörében. Hiszen ez az ügy az utóbbi évtizedekben nálunk, magyar kézírattárosoknál is többször előkerült s máig sincs végérvényesen elintézve. A kötet gondos áttanulmányozása után a benne foglaltakról a következőkben számolhatunk be.

Néhány évvel ezelőtt az Österreichische Nationalbibliothek kézírattára munkatársainak kezdeményezésére, az Österreichische Akademie der Wissenschaften, valamint a Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung támogatása mellett akció indult az osztrák közgyűjteményekben (tartományi és városi könyv- és levéltárakban), valamint a különböző egyházi gyűjteményekben őrzött kéziratállományok országos kataszterének elkészítésére, továbbá egységes szempontok szerint leendő feltárására, katalogizálására. E nagyszabású vállalkozást az tette szükségessé, hogy sok helyen a meglévő, legnagyobb-részt régi keletű kézíratos vagy nyomtatott katalógusok elavultak: napjainkban már sem kodikológiai szempontból, sem tartalmi elemzés tekintetében nem elégítik ki a történetkutatás igényeit.

A felmérő (kataszteri) munkát egy, nagy akribiával megszerkesztett, 9 lapra terjedő kérdőívnek az országban való szétküldésével, illetőleg begyűjtésével bonyolították le. És csak miután ilyen módon tiszta képet nyertek az egyes tartományokban szerteszt előforduló intézményi gyűjtemények kézirat- (és egyszersmind ősnymtatvány-) álló-

Handschriftenbeschreibung in Österreich. Referate. Beratungen und Ergebnisse der Arbeitstagen in Kremsmünster (1973) und Zwettl (1974). Hrsg. von Otto MAZAL. Wien, 1975. Österreichische Akademie der Wissenschaften. 174. S. XV. T. (Veröffentlichen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters. Reihe: II, Bd. 1.)

mányáról — tűzték napirendre a katalóguskészítés problematikájának megtárgyalását. A gondosan előkészített programot két ülészakban beszélték meg: előbb (1973-ban) a kremsmünsteri apátságban, majd (1974-ben) a zwettl-i apátságban. A kétszer négy napos tanácskozások anyagát: beszámolókat, tanulmányokat és a belőlük kibontakozó eredményeket tartalmazza az előttünk fekvő kötet.

I. A kremsmünsteri ülészakon hét előadás hangzott el. Közülük a kitűzött program szempontjából alapvető jelentőségű a bécsi Nationalbibliothek két vezető munkatársának, a vállalkozás szervezőinek: Otto MAZALnak és Eva ILBRICHnek, továbbá Walter NEUHAUSERnek, az innsbrucki Universitätsbibliothek kéziratárósának tájékoztató előadása. ILBRICH *A kéziratkatalogizálás történetéhez Ausztriában* címen referál: bemutatja az osztrák szövetségi köztársaság területén (közelebről Alsó- és Felső-Ausztriában, Stájerországban és Salzburg tartományban) található latin nyelvű kéziratgyűjteményeknek a középkortól napjainkig készült, meglevő katalógusait. Becses cikk, amely mind a kézirat, mind a nyomtatott katalógusokat nem csupán egyszerű bibliográfiaként, hanem genézisükben ismerteti és értékeli. ILBRICH cikkének folytatásaként NEUHAUSER *A tiroli kéziratárak állományáról és katalógusairól* nyújt külön részletes ismertetést. E történelmi katalógus-hagyaték, vagyis a múlt eredményeinek számbavétele után következik MAZAL előadása *A kéziratfeldolgozás munkája: feladatok, elvárások, problémák korlátozások* címen. A szerző a korszerű kéziratfeldolgozás követelményeit a következő öt tételben foglalja össze: 1. a kéziratárak anyagát tárgyi vagy időbeli rendszerezés nélkül, a raktári felállítás rendjében kell regisztrálni, még a középkori és újkori kéziratokat sem szükséges egymástól elválasztani, 2. minden kodikológiai lényeges adatot a legmondosabban ismertetni kell, vagyis az egyes kódexek külsejére jellemző adatokat tüzetesen le kell írni (az újabkori kódexek leírásában természetesen aprólékos részletezésre nincs szükség), 3. a kéziratok szövegéről és bejegyzéseiről hasonlóképpen körültekintő elemzést kell nyújtani a főszövegtől a glosszáig, sőt az értelmes tollpróbáig, 4. az egyes kéziratokról szóló irodalmat és a kézirat történetét minden esetben ismertetni kell, 5. végül az egész kéziratári állományról analitikus történeti és művelődéstörténeti tájékoztatást kell nyújtani, mégpedig akár külön feldolgozás formájában, akár a nyomtatott katalógus bevezetőjében. A továbbiakban a szerző mindezekkel a követelményekkel kapcsolatban felmerülő fontos kérdéseket és megoldásukat részletezve tárgyalja igen tanulságosan.

Ezek után a fő kérdéssel csak közvetve összefüggő, de azért igen figyelemre méltó értekező jellegű tanulmányokat olvashatunk. Az egyikben, a salzburgi Universitätsbibliothek igazgatója, Karl FORSTNER *A salzburgi írásbeliség kezdetei* címen a koraközépkori (VIII. századi) ostmarki latin paleográfiáról értekezik. — Egy másik cikkben Kurt HALTER *Könyvfestés és tollrajz-iniciálék a XI—XV. századi kremsmünsteri scriptoriumban* címen gazdag illusztrációs anyag (64 kitűnő faksimile) közreadásával tart rendszeres és igen tanulságos könyvművészeti iskolát. — Végül egy harmadik cikk — ismét Walter NEUHAUSER írása — *A Ris-könyvtárról, egy tiroli humanista gyűjteményről* értekezik, amely tényleg becses kéziratokat, ősnymtatványokat és korai antikvákat tartalmaz 141 kötetben.

Az előadásokkal kapcsolatban felmerült legfontosabb kérdésekről, ti. a latin és német nyelvű kéziratok együttes vagy elkülönített leírásának alternatívájáról, valamint a paleográfiai terminológia egységesítéséről a résztvevők hosszas szemecserét folytattak. Ennek mozzanatait E. ILBRICH egy külön cikkben rögzíti.

II. Ami a Zwettl-ben tartott második ülészakot illeti, annak tárgysorozatán — II referátum keretében — hasonlóképpen érdekes témák szerepeltek. A kérdéskomplexum lényegébe vágó, általános jellegű előadásokat ez alkalommal is O. MAZAL és E. ILBRICH tartotta. MAZAL, miután az előző évben elvi-teoretikus alapon tárgyalta meg a katalo-

gizálás problémáit, most *A kéziratfeldolgozás koordinálása Ausztriában* c. dolgozatában a gyakorlati megvalósítás módjait ismerteti, figyelemmel a tervezett munkáknak az osztrák Akadémia által elkészített kiadói programjára. ILBICH ez alkalommal a már lebonyolított kataszteri munkálatok ismertetésével foglalkozik. *Tájékoztató az ausztriai kézirat-, autográf- és ősnymtatvány-állományok felméréséről, kezeléséről és feltárásáról* c. előadásában az ország minden számba jövő intézményére nézve pontos statisztikai adatokat tárt az értekezlet elé. A többi előadó legnagyobb részt ismét helyi viszonylatban, konkrétan referált a lebonyolítandó kéziratkatalogizálás előzményeiről, eddigi eredményeiről és kilátásairól. Az idevágó beszámolókat a következők: Hauke FILL *A Kremsmünsteri kéziratkatalogizálás helyzetéről*, Gerold HAYER *Salzburg tartomány könyvtáraiban őrzött középkori német nyelvű kéziratok katalógusairól*, Annamarie MÜHLBÖCK és Erhard PASCHER *Salzburg tartomány középkori latin kézíratainak katalógusairól*, Walter NEUHAUSER *Az innsbrucki egyetemi könyvtár kéziratárának katalógizálásáról*, Heidelinde HORNINGER *A bécsi Terézianum kéziratáráról* s végül Maria MAIBOLD *A grazi egyetemi könyvtár kéziratgyűjteményében folyó tudományos munkák helyzetéről*. Az *Österreichische Nationalbibliothek*ban folyó katalogizálás legújabb eredményeiről, ti. *A keltezett latin írású kéziratok katalógusáról*, nevezetesen a III. (időben 1451—1500-ig terjedő) kötet elkészültéről és sajtó alá adásáról, valamint a IV. (1500—1600-ig terjedő) kötet munkálatainak megindulásától Franz LACKNER adott az Akadémia részéről rövid tájékoztatót. Mindezekon kívül ebben a kötetben is olvashatunk egy középkori írástörténeti értekezést: Joachim RÖSSL cand. phil. cikkét *A Zwettli scriptorium XII. századi létrejöttéről és fejlődéséről*. Végül itt is, akárcsak a kötet első részében E. ILBRICH foglalja össze az ülésszak tanácskozásának határozatait: a paleográfiai terminológiáról, a kéziratkatalógusok formájáról és szerkezetéről, a tartalmi ismertetés módjáról, a művészeti részletek leírásáról, valamint a regiszter szerkesztéséről.

III. Bármennyire figyelemreméltók és tanulságosak a szóban forgó kiadvány első és második részében foglalt, most ismertetett módszertani és informatív cikkek — a kötet igazi értékét *A kéziratleírás irányelvei és terminológiája* c. harmadik rész jelenti. Itt kapjuk ui. kézbe a referátumokból és megbeszélésekből leszűrt végső eredményeket szabályzatok, útmutatók és példatárak formájában. Az osztrák kéziratkatalogizálók ezekkel olyan kitűnő segédeszközök birtokába jutnak, amelyeket idáig nélkülözni voltak kénytelenek, s amelyek valóban biztosítani fogják a kitűzött célt: az országos kéziratkatalógus egyöntetű elkészítését. Hat segédletről van szó, úm.: 1—2. a középkori, ill. újkori kéziratok leírásának szerkezeti vázáról, struktúrájáról, 3. a latin paleográfia egy-egy terminológiájáról, 4. a középkori kéziratok grafikai kiállításának (írástípusok, inicialék, díszítések) leírási módjáról, 5. a kódexkötések leírásáról, 6. a kéziratkatalógusok regiszterének készítéséről. A 4. számú segédlet olyan példatár, amelyet kódexlapokról készült kitűnő faksimilék (Abb. 65—77.) illusztrálnak. Függelék gyanánt négy középkori kódexről és két újkori kézitról kapunk minden részletre kiterjedő leírásmintát.

Mindent összevéve megállapíthatjuk, hogy az osztrák kézírattani irodalomnak nagy nyeresége e kötet, amelynek jó hatása a gyakorlatban, a készülő új kéziratkatalógus-kiadványokban hamarosan jelentkezni fog. De kívánatos lenne, ha ez a jeles vállalkozás nálunk sem maradna hatás nélkül! Ideje lenne már egyszer hozzálátni a magyar kézírattan kidolgozásához is annál inkább, mivel az egyeduralomra törő hazai levéltári gyűjteményi politika a kéziratáraknak csaknem a létjogosultságát is kétségbevonja.

Rákóczi-emlékkiállítás Sárospatakon. Irodalmi és emlékkiállításnak indult ez is, mint a legtöbb, a Gyűjtemények rendezte időszaki kiállítás, s lett belőle, mint mindig, a Gyűjtemények egészére támaszkodó, a könyvtár és a múzeum mellett a levéltár és az adattár anyagát is igénybe vevő „komplex” bemutató. S talán ebben van az érdekessége és ez magyarázza a vonzerjét. Annak ugyan, hogy tömegck tekinthessék meg egyszerre, sajnos akadálya a kiállítási tér szűkös volta; kisebb együttesek azonban könnyen mozognak az e célra felhasznált hangulatos folyosón és a hozzá csatlakozó, valamikor ERDÉLYI János felügyelete alatt működő híres főiskolai nyomda régi helyiségében, a Gutenberg-teremben.

Alkalmat a kiállításra a II. RÁKÓCZI Ferenc születésének 300. évfordulójára rendezett országos ünnepség-sorozat adott. Ennek egyik súlypontja Sárospatak, az ősi város, ahol az évenként ismétlődő Tudományos és Művészeti Hetek keretében a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének 18. századi munkaközössége *A Rákóczi-szabadságharc és Európa* címmel május 14—18. között tartott nemzetközi tudományos konferencián emlékezett a fejedelemlre s szabadságharcára. Ehhez a rendezvényhez csatlakozott a kiállítás; megnyitása is ennek volt egyik mozzanata Dr. MAKKAI Lászlónak mint az Országos Református Gyűjteményi Tanács elnökének közreműködésével.

* * *

A kiállítás, ahogy erre elnevezése is felhívja a figyelmet, a RÁKÓCZI-hagyomány sárospataki múltját óhajtja dokumentálni s ezért az az egyik jellemzője, hogy teljes egészében a városhoz, különösen pedig egykori főiskolájához kötött. A történetében és szellemiségében a Rákócziakkal egybefonódott pataki kollégium ugyanis kezdettől fogva, de főként a 18. sz. második felétől kegyelettel őrizte fejedelmi pártfogójának, a RÁKÓCZI-családnak s ezzel együtt a kuruc szabadságharcnak, iratanyagban, könyvben és tárgyakban fennmaradt emlékeit. Ezeknek száma száz esztendő alatt, a kiegyezés korára, úgy megnövekedett — része volt ebben az ERDÉLYI János által meghirdetett pataki „Történelmi arcképcsarnoknak” is —, hogy az előljárárság 1885-ben elérkezettnek látta az időt a „Rákóczi korszak emlékeinek immáron szervezett gyűjtésére”, múzeumában pedig egy Rákóczi Osztály, más nevén, „Rákóczi Tár” létesítésére. Nos, a kiállítás ennek az Osztálynak, amely, máig is gazdagodva” felöleli a RÁKÓCZI-családdal kapcsolatos nyomtatott, írott és tárgyi emlékeket, a II. RÁKÓCZI Ferencel és a kuruc szabadságharcral kapcsolatba hozható dokumentumait mutatja be oly módon, hogy a folyosón, mintegy bevezetőként is az egykorú emlékek láthatók, a Gutenberg-teremben pedig a RÁKÓCZI-hagyomány sárospataki dokumentumaiból ad ízelítőt.

A korabeli műzeális tárgyak, elsősorban harci eszközök, zászlók és kevésbé ismert portrék mellett — egyiknek hátlapján KAZINCZY tájékoztat gyöngybetűivel a kép származásáról — előbb a bécsújhelyi szökéskor kiadott elfogató parancs, eredetiben („még az arany porzó is látszik Leopoldus császár aláírásán”) hívja fel magára a figyelmet, majd rendre következnek a *Kiáltványnak*, *Rákóczi imádságának*, egykorú kiadásai, harcra szólító és oltalomlevelekkel együtt. Külön tárló mutatja be SZATHMÁRY KIRÁLY György gyűjteményes kollégiumtörténeti feljegyzéseiben OROSZ Pálnak, RÁKÓCZI tábornokának 1703. szeptember 2-án kelt rendelkezését, amellyel „restituálja” a kollégiumot, amikor megengedi, hogy 32 évi száműzetésük után „hadd szívárojanak haza, a szegény deákok régi fészkekre, Kassáról Patakra”. A Regulamentumok, Csécsi János naplója, a tábor általa készített eredeti alaprajzával, az 1705-i országgyűlés sárospataki vonatkozású egyházi határozatai és a „concurrunt ut alant” ezüst emlékérmek emlékeztetnek Szécsényre; ismét mások Ónódra. Végül, a szatmári békekötésnek Eleonóra császárnő által szig-

nált szövegével, a szabadságharcra foglalkozó külföldi irodalom néhány ismertebb példányával, a fejedelem memoárjaival, s MIKES leveleinek első magyar kiadásával zárul az egykorú emlékek sora.

A kiállítás másik részlegébe átvezető felirat elmondja, hogy „miután a szatmári békekötés folytán idegenek kezére került a pataki vár, a város pedig függő helyzetbe a hercegi uradalomtól, csak a létét évtizedes szívós küzdelem árán megőrzött iskola rendelkezett azzal a viszonylagos szabadsággal, amelyben, a nemzet Majtény utáni némaságában — erősítve a mindig Habsburg ellenes magyar protestáns hagyományokkal — tovább éltek a szabadságharc politikai és társadalmi törekvései”. Naplók, feljegyzések, az ifjúság melodiáriumos könyvei — köztük a *Rákóczi-nóta* szövegét legkorábról őrző Herschmann melodiáriummal —, Mindenes Gyűjtemények, dokumentálják a kuruc hagyomány folytonosságát Észak-kelet-Magyarországon, búvópatakként összekötve a fejedelem korát a századvéggel és a magyar reformkor hajnalával, KAZINCZY, KÖLCSEY, VÖRÖSMARTY és végül, szinte az 1848–49-i szabadságharcba nyúlóan PETŐFI-hagyományt ébresztgető, erősítő munkásságával.

Külön tárló ad kóstolót arról, hogyan fordul a Bach korszak vége táján a tudományos érdeklődés is a fejedelem és szabadságharc eseményeinek, emlékeinek feltárása felé. THALY Kálmán kora ez már, akinek kuruc szemlélete termékeny talajra talált Patakon is, annál is inkább, mivel a tanári kar több tagjához baráti szálak fűzték, amint ezt a levéltárban s kéziratárban őrzött és a kiállított levelek is bizonyítják. A kuruc szabadságharc zászlóbontásának 200. évfordulója, majd RÁKÓCZI és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása és ezzel a RÁKÓCZI évfordulók kampányszerű ismétlődése is ebből a szellemiségből táplálkozik országszerte, de Patakon úgy, hogy ezek és a máig következő magas szintű megemlékezések csupán erősítik azt a RÁKÓCZI-hagyományt, amely nemcsak alkalmakhoz kötött, hanem állandóan jelen van a pataki tudatban, városában és a kollégium ifjúságában egyformán.

Ezért gazdag a 200. évforduló pataki ünnepeinek irodalmi dokumentációja s még gazdagabb, tárgyi emlékekkel is színezett, a hamvak sárospataki fogadásának emléksanyaga. Ezért tartották az előjárók természetesnek, hogy megőrizzenek minden, a kassai temetéssel összefüggő, de helyi vonatkozású feljegyzést, a gyászünnepeken részt vevő 300 diák útiköltség kimutatásától kezdve a díszzászlók árának számlázásáig. De ezért hazája a századelő kurucnóta költőinek Sárospatak. Külön tárlók mutatják be BATHÓ János és NOVÁK Sándor kurucnótáit, köztük az egész országban elterjedt *Nagymajtényi síkon letörött a zászló* . . . kezdetű dal eredeti szövegét; s ezért állandóan témája akkor a pataki művészeknek — amint azt néhány kiállított festmény is illusztrálja — a kuruc szabadságharc egy-egy mozzanata.

Sajátosságuk azonban ezeknek a képeknek, mint a pataki születésű „kuruc” nótáknak is, hogy nem a reprezentatív, látványos kuruckori eseményekkel foglalkoznak, hanem inkább a szabadságharc népi vetülete felé fordulnak, annak paraszti indulását idézik, mint ahogy ezeknek állít örökség emléket *Esze Tamás*ában már ADY kuruc szemléletétől megerősítve, a századelő pataki diákja, KOMÁROMI János is.

Szoborpályázat gipszei, köztük MEDGYESINEK egy remeke, emlékeztetnek 1935 megint országos arányú sárospataki ünnepeire és egy nagyméretű plakát 1953-ra. Szövegírója jogos büszkeséggel hangsúlyozza: „Patak vára volt egykor középpontja annak a hatalmas szabadságmozgalomnak, amelyet a haza függetlenségéért, a nép jogaiért indítottak a hős kurucok 250 évvel ezelőtt!”

A terem közepén elhelyezett pudpolóci „asztal”, a fejedelemnek 1703. június 28-án az országba lépve, első fekvőhelye is azt bizonyítja, hogy milyen mélyen a népben gyökerezett és gyökerezik — nemcsak Patakon, a Hegyalján, hanem a Tiszaháton is, el egészen a Kárpátok gerincéig — a RÁKÓCZI-hagyomány, amelynek kedves visszfényeként tekint-

hetjük a fejedelemre és szabadságharcára emlékeztető, azokat az olajnyomatokat is, amiket pataki polgárlakásokban, üzletekben, vendéglátó helyeken máig megtalálhatunk. Közülük néhánynak bemutatásával zárul a mennyiségében és minőségében is megszürt dokumentáció.

Igy is érdekes lehet szakembereknek és a nagyságos fejedelem emlékének nyomait Sárospatakon kereső tízezreknek, iskolásoknak és felnőtteknek egyaránt.

ÚJSÁSZY KÁLMÁN

Pázmány első munkájának hasonmás kiadása.* A Klagenfurtban élő kitűnő PÁZMÁNY-kutató, a jezsuita ÓRY Miklós (lásd *Handbuch des ungarischen Katholizismus*. Wien, 1975. S. 177. és POLGÁR: *Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim corona hungarica unitis. 1560—1773. Romae, 1957. nr. 1208, 1275.* — PÁZMÁNYRÓL uo. teljességre törekvő bibliográfiája nr. 1150—1416.) közel 40 lapos magvas bevezető tanulmánnyal tette közzé az elmúlt évben hasonmás kiadásban PÁZMÁNY első latin munkáját, a *Diatriba theologica. De visibili Christi in terris ecclesia-t*, mely először Grazban jelent meg 1605-ben Georgius WIDMANSTADIUS nyomdájában.

A katolikus hitvitázó irodalom fejének, BELLARMINO Róbertnek (1542—1621) tanítását WITHAKER Vilmos (1548—1595) cambridge-i tanár, a század legbecsültebb anglikán teológusa, a puritán pietizmus legtehetségesebb angol képviselője támadta meg.

WITHAKER műveiben elismeri BELLARMINO nagy tudását és a vitában tanúsított nemes lelkületét. BELLARMINO is becsülte ellenfelét. Ő maga már nem is válaszolt WITHAKER írására, hisz mint pápai teológus és 1599. márc. 3 óta bíboros érsek erősen be volt fogva a központi munkába. WITHAKERnek az egyházzal írott és halála után 1599-ben megjelent munkájára BELLARMINO helyett PÁZMÁNY válaszolt *Diatriba theologica*-jában, e népszerűen megírt vitairatában, mely kompromisszum az értekezés és a dialógus között. WITHAKER műve megjelenése után nem sokkal PÁZMÁNY kezébe került, aki első gráci tartózkodásának utolsó két évében állítja össze vitairatát, de csak később nyílik módja a publikálásra. Tartalma röviden: kik tartoznak az egyházzal, Krisztus egyháza látható, örök, nem tévedhet, mik az igazi egyház ismertető jelei, csak a római egyház Krisztus igazi egyháza. ÓRY tanulmányában összeállította a *Diatribában* idézett korabeli katolikus, evangélikus, református és anglikán teológusok jegyzékét (34—35. lap) és a bibliográfiát (36—38. lap).

BELLARMINO a neki küldött példányt 1605. május 30-án köszöni meg az Örök Városból PÁZMÁNYNAK: „annál inkább lekötelezett Főtisztelendőség, hogy önként elvállalta védelmemet”, mivel „hasznára van az egyháznak, hogy a gyengék miatt ne hiányozzanak olyan férfiak, akik új könyvekre megadják az új feleleteket” — idézi ÓRY BELLARMINÓT (16—17. lap).

PÁZMÁNYNAK e BELLARMINO helyett készített válasza, bár a régebbi bibliográfiák (pl. a brüsszeli Philippus ALEGAMBE a Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu antwerpeni 1643-as kiadásában, továbbá a múlt században PEINLICH, aki a gráci egyetem 1573—1773 közt megjelent nyomtatványait jegyzékelt — 14. lap) említették és maga PÁZMÁNY is nem egyszer hivatkozott rá (pl. MAGYARI ellen írt *Feleletében*, a *Tíz Bizonyágban*, a *Rövid Tanúságban*, a *Keresztyéni Feleletben* — 14—16. lap), sokáig rejtve maradt.

* *Pázmány Péter Krisztus látható egyházáról. Diatriba theologica.* PÁZMÁNY első latin munkája. Bevezetéssel kiadja ÓRY Miklós. Eisenstadt, 1975, Prugg Verlag.

ÓRY a mű stílusával, mint belső érvel is bizonyítja, mégpedig meggyőzően PÁZMÁNY szerzőségét (19–21. lap). Figyelmet érdemel az a rész, melyben elemzi az ilyen libellusok szerzőségének kérdését, különös tekintettel a jezsuita egyetemekre (9–12. lap).

1941-ig ÓRY szerint egy példányról volt tudomásunk, ezt a múlt század végén HELLEBRANT Árpád fedezte fel a prágai egyetemi könyvtárban (RMK III. 1018.). Mivel a cím szerint ezt a Krisztus látható földi egyházáról WITHAKER elleni tételt PÁZMÁNY Péter gráci egyetemi tanár elnöklete alatt BRENNER Frigyes, a bölcselet magisztere, a teológiai baccalaureusi szigorlat alkalmával 1605. március 30-án védte meg, nem tulajdonították PÁZMÁNY munkájának, és ezért nem került be a századfordulón megjelent összes munkáinak gyűjteményes kiadásába. Ez a BRENNER Frigyes — ki 1605-ben a grazi domonkos apácák házi lelkésze volt — az ajánlásból kitűnően családi kapcsolatban állott BRENNER Mártonnal (1548—1615), kora egyik legmarkánsabb püspök egyéniségével, Seckau-Graz főpásztorával, Stájerország apostolával, PÁZMÁNY jó emberével (lásd *Lexikon für Theologie und Kirche* 2, 1958, 670). Az 1605-ös grazi kiadásból a prágai példányon kívül, melyet PÁZMÁNY ajándékozott az ottani jezsuita kollégiumnak, ÓRY egy rómat (Biblioteca Nazionale Centrale, jelzete 6. 38. I. 33., kötéstábláján BELLARMINO bíborosi jelvényeivel) és három grazi példányt ír le (Egyetemi Könyvtár, jelzete I. 10250., talán PÁZMÁNY példánya, Püspöki Levéltár BRENNER könyvtára, jelzete 54 I. A 2/7-15., ebbe kézzel beírva a disputáció napja és a Ferences könyvtár, jelzet nélkül, ezt BRENNER Frigyes ajándékozta ferences gyóntatójának).

A hasonmás kiadás kézhezvétele után az Országos Széchényi Könyvtárban eredménnyel járt kutatásunk PÁZMÁNY *Diatribája* után. 1939-ben 1424. szám alatt került be ERNST Lajos (1872—1937 — lásd róla *M. Életrajzi Lexikon* 1, 1967 442—443) gyűjteményéből a Széchényi Könyvtárba 18. századi papírkötésben, pergamencsík gerinccel, rajta a régi jelzettel „18₂”. Mai jelzete RMK III. 1018.

PÁZMÁNY sajátkezűleg írta be az ajánlást a ZRÍNYI-családnak: „Illustriss^o Dño Comiti Zrini obseruantia' ergo' P. Pazmanj.” Az A₂ levél rektóján olvasható tintával írt bejegyzés: „Pázmán Péter Zrínyi Péternek ajánlja. Ernst Lajos gyűjtése” minden bizonnyal téves. Valószínűleg ZRÍNYI VI. MIKLÓSNAK († 1625) vagy ZRÍNYI V. Györgynek († 1626) szól az ajánlás, melynek írása az 1605 körüli Pázmány kezére vall — amint ezt ÓRY 1976. ápr. 10-én e sorok írójához intézett levelében megállapítja —, semmiképp sem ZRÍNYI Péternek (1621—1671). A Zrínyiek tulajdonából LACZKOVICH Pálhoz került. Bár NAGY Iván, SZINNYEI József és KEMPELEN Béla is említ LACZKOVICH-családokat, mivel a keresztnév nem egyezik, egyelőre nem sikerült megállapítanunk, melyikről van szó. Egykori tulajdonosai közül az egyik számára fontosabb részeket itt-ott tintával aláhúzta.

Bevezető tanulmányában ÓRY beszámol arról, hogy a *Diatribával* kapcsolatos kutatásai során még négy másik libellusra bukkant, melyeknek szerzője szintén PÁZMÁNY. Ezek filozófiai tételeket tartalmaznak és PÁZMÁNY elnöksége alatt kerültek disputációra Grazban (32—33. lap, könyveszeti leírásuk 38. lap). Értékes adalékokat szolgáltathatnak PÁZMÁNY filozófiai tanához.

ÓRY Miklós bevezetéssel együtt közzétett hasonmás kiadása nyereség a 17. századi hitvitázó irodalom kutatóinak, s egyben gazdagítja PÁZMÁNY-képünket. Reméljük, hogy a magyar, elsősorban az egyházi könyvtárakban jelenleg folyó felmérések még újabb hazai példányokat hoznak elő rejtkehelyükről. S ugyanez vonatkozik a külföldi könyvtárakra is.

KOVÁCH ZOLTÁN

SZEMLE

Hiller István: Hazánk első szakkönyvtárának kialakulása. Az Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtárának története.
Sopron, 1975. 291 l.

Az utolsó évtizedekben fellendülő magyar könyvtár-történetírás egyik lényeges adóssága a hazai szakkönyvtárügy történetének számbavétele. Összefoglaló munka elkészítésére csak jelentékeny, nagy múltú szakkönyvtáraink történetének egyenkénti megírása után lehet majd vállalkozni, s e leendő szintézis létrehozásához jelent fontos hozzájárulást — MÓRA Lászlónak a budapesti műegyetem könyvtáráról írt munkája (*A Műegyetemi Könyvtár története 1848—1948.* Bp. 1971.) után — HILLER István monográfiája. HILLER terjedelmes összefoglalása többet nyújt annál, mint amit a címe ígér. Tulajdonképpen nemcsak a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtárának történeti fejlődését tartalmazza, hanem ezzel együtt a vele 1952-ig közös szervezetben működő s ekkor önállósult miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtárát is a selmecbányai kezdetektől különválásukig.

A szerző feladata nem volt könnyű. Hazánk e legrégebb szakkönyvtáráról meglehetősen kevés publikáció látott napvilágot, s a történetének megírásához szükséges források szétszórtnan találhatók, és közülük az intézmény viszontagságos sorsa miatt számos elkallódott. Hogy mégis meglehetősen teljes képet tudott rajzolni a könyvtár fejlődéséről, állományának alakulásáról, az annak köszönhető, hogy — a megjelent és vonatkozó magyar könyvtörténeti közleményeken kívül — körültekintő alaposággal összegyűjtötte és feldolgozta a publikálatlan kéziratokat (hazai, ausztriai és szlovákiai levéltárakból, az intézmény irattárából), továbbá felhasználta az itthon és a külföldön (elsősorban Csehszlovákiában) publikált intézménytörténeti irodalmat, s végül számba vette a könyvtár állományának elsősorban azokat az értékes, 1920 előttről

fennmaradt darabjait, amelyek 1966-ban a miskolci Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának, illetve a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának műemlékkönyvtárába kerültek, továbbá a későbbi szerzeményeket is.

HILLER István logikus szerkezetben, öt történeti fejezetre tagolva dolgozta fel az összegyűjtött irodalmat és forrásanyagot. Munkájának első fejezete az 1735 és 1808 közti első fejlődési szakaszt veszi számba: az 1735-ben Selmecebányán alapított bányásziskola mellett létrehozott könyvtár történetét a kezdetektől az Erdészeti Tanintézet 1808-i felállításáig, amikor is a könyvtár állománya már kb. 3600 kötetet tett ki. E nagyobb fejezeten belül ajánlatos lett volna az 1770-es esztendő jelentőségét jobban kiemelni: az uralkodó ekkor a bányásziskolából bányászati akadémiát alapított, s ennek a hatása a könyvtár történetében is megmutatkozott. A szerző — bár cáfolni kívánja a korábbi szakirodalom 1770-re, mint fontos fejlődési szakasz kezdetére vonatkozó megállapítását — maga is azt szögezi le, hogy 1770 után vált „a tudatos könyvbeszerzés és állománygyarapítás rendszeressé” (12. l.). A második fejezet az Erdészeti Tanintézet 1808-i felállításától 1919-ig terjed, amikor a könyvtárnak egy meglehetősen egyenesvonalú fejlődési szakasza után az anyaintézménnyel együtt el kell hagynia Selmecebányát. (Állománya 1916-ban majdnem 38 000 kötet.) 1919 és 1933 között rossz ellátási, személyzeti és helyiségviszonyokkal küszködve (1926-ban 23 000 kötetes, tehát az előző időszakhoz képest csökkent állományal) az önálló Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola könyvtáraként működik új helyén, Sopronban — így összegezhetjük egyetlen mondatban a harmadik fejezetben részletesen tárgyalt történeti szakasz mondanivalóját. A negyedik fejezet a könyvtár 1933-tól 1945-ig tartó történetét veszi számba: a főiskola az óriási egyetemmé fejlesztett „M. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem” Bánya-

Kohó- és Erdőmérnöki Karaként működik ekkor, s 1 kari és 22 tanszéki könyvtárával beletartozik a budapesti műegyetem könyvtári szervezetébe. Az 1942-ben 60 000 kötetes állomány elhelyezése nincs megoldva, a helyhiány mellett a személyzet és a dotáció elégtelensége is akadályozza a hatékony könyvtári munkát, a fővárosi központi könyvtárral nem épül ki szerves kapcsolat és együttműködés. A háborús eseményeket átvészoló és a Németországba való kitelepítés elől elrejtett és így megmentett értékes könyvanyag birtokában kezdhette meg a könyvtár felszabadulás utáni működését, amelyet az ötödik fejezetben (1945–1972) tárgyal HILLER István. A kezdeti nehézségek után, amelyek a főiskola, majd az egyetem életében bekövetkezett szervezeti változások is tetézték, 1952-től, az erdőmérnök-képzés, illetve a bánya- és kohómérnök-képzés szétválásával indul meg a könyvtár intenzív fejlődése: egyrészt belső fejlődése (történetében először főfoglalkozású vezetőt kap s megkezdődik a korszerű feldolgozás, bibliográfiai és dokumentációs tevékenység stb.), másrészt az erdészeti és faipari felsőfokú szakemberképzés könyvtári támogatása mellett beilleszkedése a kiépülő szocialista könyvtárügy egészébe, részvétele — a rokon profilú és feladat körű könyvtárakkal együttműködve — a magyar erdészet és faipar országos feladatainak megoldásában a maga speciális eszközeivel.

Rövid recenzióink keretében nincs módunk számba venni mindazokat az eredményeket, amelyek HILLER István monográfiáját jellemzik. Munkája minden fejezetében részletesen és körültekintően elemez állománygyarapítási, feldolgozási, raktározási, könyvtárhasználati, személyzeti és helyiségproblémákat. A könyvtár történetét a főiskola, illetve az egyetem életével szoros összefüggésben vizsgálja: szól azokról a szükségletekről, amelyek az intézmény fejlődése, képzési profiljának változása során a könyvtárra és könyvtárosokra hárultak, s azokról a törekvésekről és eredményekről is, amelyek e szükségletek kielégítése során születtek. Minden elismerésünk mellett mégis meg kell említenünk tanulmányával kapcsolatosan egy hiányérzetünket. Elsősorban a könyvtár külső történetéről s állományának számszerű alakulásáról ad képet, de nem elemzi a könyvanyag tartalmi, szakok szerinti összetételét. Szerző és cím szerint megemlíti ugyan néhány fontos művet az állományból s néhánynak a címlapját is közli facsimilében, de nem méltatja tartalmi, tudománytörténeti, illetve könyv- és nyomdászattörténeti jelentőségüket. Különösen a műemlékkönyvtárba tartozó régebbi kiadványokról olvasnánk szívesen ilyen jellegű ismertetéseket, s

szeretnénk hinni, hogy HILLER István, e könyvtár legjobb ismerője, a későbbiek során elvégzi ezt a feladatot is. Jelenlegi munkájának komoly eredményein túl nagy szolgálatot tenne vele a magyar könyvtártörténeti kutatásnak.

FÜLÖP GÉZA

Lukáts János: A magyar irodalom története. A—P. Bp. 1973—1975. 541 l. Petőfi Irodalmi Múzeum. (A PIM Bibliográfiai Füzetek, C. sorozat, 1—6. füz.)

A Petőfi Irodalmi Múzeum koncepciózusan kidolgozott szisztéma szerint, évről évre megbízható rendszerességgel adja közre bibliográfiai füzetait. A sorozatokra bontott tematika új és sajátos színfoltját alkotja az a C-sorozat, melynek nyitó füzei *A magyar irodalom története* címet viselik. Bibliográfiáról lévén szó, ez a cím föltétlenül magyarázatra szorul, s ez valóban olvasható is a legelső füzet élén.

LUKÁTS JÁNOS dicsérendő lakonikussággal, mindenre kiterjedő gondnal megfogalmazott előszavából megtudjuk, hogy a cím azt jelzi: az egész magyar irodalom bemutatásáról van szó a szövegkiadások és a szakmunkák bibliográfiájának tükrében. A füzetben való szereplés fő kritériuma tehát a tudományos, pontosabban szólva a filológus munka volt. Azt is megtudjuk, hogy a felgyűjtés bizonyos korlátok között, csupán az önállóan megjelent kiadványokból folyt (könyvek, különlenyomatok). A szövegkiadások közül nem kerülhetett be más, csak irodalomtörténeti igénnyel gondozott korpuszok (LUKÁTS megjegyzi, hogy pusztán a kritikai kiadásokra azért nem lehetett szorítkozni, mert még klasszikusaink sincsenek megfelelően képviselve, például CSOKONAI sem).

A több füzetre tervezett, de egyelőre még befejezetlen irodalomtörténeti bibliográfia két nagy részre oszlik: egyes írókra és általános részre. Az egyes írók egységes, szoros betűrendben követik egymást, független attól, mikor éltek és működtek (kronológia csak a füzetsorozat végén lesz). Egy-egy íróról szóló fejezet további két egységre válik szét: műveinek kiadásaira, címük szerinti betűrendes felsorolásban, illetve az íróra vonatkozó szakirodalomra, a szerzők nevének alfabetikus rendjében. Hogy kik és miért kerülhettek bele a névsorba, azt a kötet szerkesztőjének, LUKÁTS Jánosnak kellett legjobb tudása szerint eldöntenie számos körülmény mérlegelése után, mivel semmiféle válogatást nem lehet abszolút tárgyilagossággal végezni (közbeszól a rendelkezésre álló ívkeret és sok

más). Megnyugtatóan azonban megtudhatjuk, hogy a bibliográfia csakugyan az egész magyar irodalmat iparkodik átfogni, szerzői listája „Anonymussal kezdődik és napjainkig tart” (7. l.), szűkkeblűséget tehát nem kell föltételeznünk a régebbi korszakok iránt. De nemcsak térben és időben törekszik e bibliográfia egyensúlyra, kvalitások, irodalomtörténeti jelentőség tekintetében is, ezért a klasszikusok mellett ott találjuk azoknak a másodvonalbeli íróknak neveit is, akik koruk irodalmi életének jellegzetes egyéniségei voltak.

LUKÁTS előszavából ennyi mindenről tudomást szerezve, és áttanulmányozva az eddig megjelent füzeteket, legyen szabad néhány megjegyzést fűzni az egész vállalkozáshoz. Akármit is akar kifejezni a cím, véleményünk szerint félrevezető (legalább alcíme lenne!). Egy bibliográfia nem viselhet más műfajt, monográfiát ígérő címet. A füzetben szereplés elvi kritériumaival egyetértünk, de hogy gyakorlati megvalósulása egyértelműen helyeselhető lenne, abban kételkedünk. Sajnos, ezeket az aggályainkat az eddigi füzetek a legkevésbé sem tudták eloszlatni.

Elfogadhatatlan véleményünk szerint például önállót műnek tekinteni a különlenyomatokat. Tudjuk, hogy a különlenyomatok készítése a szerzőtől függ, léte vagy hiánya alkalmatlan tehát bármiféle tudományos besorolásra, semmiképp sem jogos az önálló kiadvány rangjára emelni. (Ez az elv talán a könyvtári katalógusokból való gyűjtőmunka lecsapódása lehet.) Ha különlenyomatokat idézünk az önálló művek között, torzulást okozunk a ténylegesen számontartandó szakirodalmi termés összképében. Elhamarkodott döntés volt a kizárólagos magyar nyelvűség szerepeltetése is. LUKÁTS valószínűleg nem tájékozódott alaposan abban a kérdésben, helyese s milyen következményeket vonhat maga után idegen nyelvű munkák kirekesztése. Csak így következhetett be az a helyzet, hogy DÁVID Ferenc szakirodalmából az egyetlen eddigi értékes, marxista monográfia, PIRNÁT Antal könyve csupán azért hiányzik, mert az Akadémiai Kiadó — nemzetközi fontosságára való tekintettel — német nyelven adta ki (*Die Ideologie der Siebenbürger Antitritinarianer in der 1570er Jahren*, Bp. 1961.).

Szövegkiadások tekintetében kissé szubjektívan hangzónak érezzük azt az ítéletet, hogy alig vannak kritikai kiadásaink s például CSOKONAMnak sincs. A szövegkritikai elvek, s egyáltalán a textológia — mint minden tudományág — történetileg fejlődik, és ami egykor nagy lépést jelentett előre (pl. CSOKONAI kiadása HARSÁNYI István és GULYÁS József részéről), azt ma

már elégtelennek ítéljük. Nem tudunk egyetérteni az egész bibliográfia rendszerét illetően sem LUKÁTS JÁNossal. Lehet, hogy gyakorlati (antikváriusi) használatban jó szolgálatot tesz, de tudományosan az mégsem válhat javára, hogy sokatígérő címe ellenére nyoma sincs benne az irodalomtörténeti szemléletnek, e helyett inkább az irodalomtörténet hőskorát idéző historia litterariák halvány emlékei, a tudós lexikonok XVIII. század műfaja, CZVITTINGER, BOD és BÉL elvei kísértének a betűrendes „irodalomtörténetben”.

Mi tagadás, az alfabetikus rendszerezésnek csak hátrányai ütözköznek ki akkor is, ha az egyes írók fejzetének felépítését vesszük szemügyre. Milyen kutatói gyakorlatot segít a szövegkiadások címeinek ábécébe rakása? A szétzilált kronológia nemcsak a történetiséget szünteti meg, de természetesen azt sem teszi lehetővé, hogy egy rápillantással megállapíthassuk: melyik az utolsó, feltehetően legteljesebb, legfrissebb kiadás, amit érdemes felkutatni valamely könyvtárban s kézbe venni. Hasonlóképp áll a helyzet a szakirodalom frontján is. Minden érdeklődő, aki LUKÁTS János bibliográfiájából kíván tájékozódni a tudomány berkeiben, általában azt a tanulmányt, könyvet, monográfiát fogja keresni, amely a legtöbbet nyújtja. Ehhez azonban — vegyük példának a VÖRÖSMARTY-irodalmat — végig kell olvasni az ábécét, míg rátalálunk TÓTH Dezső és WALDAFEL József műveire.

Azon nincs mit vitáznunk, hogy kik kaptak helyet a bibliográfiában. LUKÁTS igen jól megválogatott névsorral dolgozik s ez megnyugtató. Kevésbé megnyugtató azonban az a korábban már idézett mondata, mely szerint a magyar írók ANONYMUSTÓL napjainkig szerepelnek összeállításában, mert meggyőződünk róla, hogy ANONYMUS előtt csakugyan kimaradt mindenki, így például a nemzetközi középkori kutatások egyik állandó célpontja, GELLÉRT püspök is. Ezt azért tesszük szóvá, mert GELLÉRTTŐL nemcsak régi, de friss szakirodalom is rendelkezésre áll, sőt, művének kritikai kiadása épp befejezéséhez közeledik KARÁCSONYI Béla gondozásában.

Ennyi irodalomtörténeti vonatkozású aggály és probléma után talán hozzátehetjük: LUKÁTS János szorgalommal, jó bibliográfusi felkészültséggel szerkesztett munkája megérdemelt volna egy irodalomtörténetész lektort is, aki nem várva meg a füzetek megjelenését, már kéziratban is fölvetett volna egyet és más, s így a buktatók egy része elkerülhető vagy legalábbis ki-védhető lett volna.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Pécsi Egyetemi Könyvtár. Jubileumi évkönyv 1774—1974. Szerk. FÉNYES Miklós. Pécs 1974. 219 l.

A pécsi Egyetemi Könyvtár, mint a KLIMÓ György által alapított első magyarországi közkönyvtár utóda, jubileumi évkönyv közreadásával ünnepelte meg alapításának kétszázadik évfordulóját. Az igényes kiállítású, nagyszámú illusztrációval díszített kötet négy tanulmányt tartalmaz, ebből kettő a könyvtár történetével, kettő pedig állományának bizonyos részeivel foglalkozik.

Az évkönyv legterjedelmesebb művét FÉNYES Miklós írta — ő egyúttal a kötet szerkesztője is — *A Pécsi Egyetemi Könyvtár története I. Pécsi püspöki könyvtár 1774—1923* címmel. A könyvtár kétszáz esztendő történetéből másfél évszázadot felölelő munka nem azt adja, amit a címe ígér. A szerző a bevezetésben kijelenti, hogy „nem célja összefoglaló, minden kérdésre kiterjedő könyvtártörténet megírása...”, aminek „feltételei még mindig nem adóttak”. E hiányolt feltételeket nyilvánvalóan maga a munkára vállalkozó kutató teremtheti csak meg a szükséges forráskutatások elvégzésével. Nem illik persze olyan célkitűzést számon kérni egy tanulmánytól, amelyet írója hangsúlyozottan és ismételtelen elutasít, e dolgozat esetében azonban a recenzens nem tehet egyebet, mint hogy megkérdőjelezi a kitűzött célt és a választott módszert is. A szerző ugyanis nemcsak a még feltáratlan, részben kéziratos források feldolgozásáról, tehát új eredményeket közlő összefoglalásról mond le, hanem arról is, hogy a nyomtatásban már eddig közreadott, KLIMÓ személyével vagy a könyvtár történetével foglalkozó írásokat kritikus módon számbavéve alkotson szintézist, megfelelő arányú és terjedelmű fejezetekben ismertetve a könyvtár történetéből logikusan kibontakozó korszakokat s bennük a legfontosabb problémaköröket.

A tanulmány ebben a formájában nem egyéb, mint személyenygyűjtemény a legkülönbözőbb jellegű dokumentumokból; találunk közöttük eredeti forrásokat (halotti versek, pásztorlevél, schematizmus stb.), valamint tudományos és ismeretterjesztő céllal készült feldolgozásokat, könyvrészleteket, folyóiratekiket, múzeumi katalógusban közölt tárgyleírásokat, s a közölt részletek kiválasztásának szempontjai, ahogyan a szerző többször is hangsúlyozza, teljesen esetlegesek. Az összekötő szövegek sem hatolnak a felszínél mélyebbre.

A kötet második könyvtártörténeti tárgyú tanulmánya BODA Miklósné FÜZ József és a Pécsi Egyetemi Könyvtár című

munkája mintegy öt esztendő óta fel a püspöki könyvtár, a pécsi városi könyvtár és a Pécsre helyezett Erzsébet Tudományegyetem céljait szolgáló gyűjtemény könyveiből létrehozott pécsi Egyetemi Könyvtár történetéből: FÜZ József igazgatói működésének korszakát, aki a gazdasági válság legsúlyosabb éveiben szervezte meg Pécs korszerű felsőoktatási és közművelődési könyvtárának működését. A könyvtártörténeti tárgyú munkák között ritkaság a 20. századi témát feldolgozó írás, ez a tanulmány pedig FÜZ József személyében a két világháború közötti időszak egyik olyan vezető könyvtáros személyiségével foglalkozik, aki az első könyvtárigazgatói megbízását jelentő pécsi egyetemi könyvtári posztról az OSZK főigazgatói székébe került.

BODA Miklós tanulmánya, a *Három évszázad könyvtörténeti emlékei a Klimó-gyűjteményben* a MOSSÓCZI Zakariás és NÁDASY Ferenc könyvtárából KLIMÓ tulajdonába került könyveket veszi számba, továbbá KLIMÓ pécsi püspökségét megelőző esztergomi évei során beszerzett könyveit emeli ki a könyvtár állományából. A tanulmány nyomán időben kitáguló a KLIMÓ-gyűjtemény története, mivel egyrészt a közkönyvtár megalapítását megelőző gyűjtőperiódusról szól, másrészt egy 16. és egy 17. századi könyvtár fennmaradt darabjainak számbavételével korábbi századok művelődéstörténeti képét is gazdagítja.

A kötet negyedik tanulmánya, HOÓZ Istvánné *A Pécsi Egyetemi könyvtár folyóiratállományának alakulása és összetétele* című munkája a könyvtár periodikáit ismerteti. Egyúttal arra is törekszik, hogy az állományban őrzött hírlapokat és folyóiratokat elhelyezze a sajtótörténet és — amennyiben lehetséges — a könyvtár történetének megfelelő korszakában, s szól az Egyetemi Könyvtár kapcsolatáról a helyi sajtóval.

A pécsi Egyetemi Könyvtár jubileumi évkönyve eredményeivel és hiányosságaival egyaránt annak szükségességét tudatosítja, hogy e nagymúltú könyvtár történetéről eredeti források feltárása és az eddigi szakirodalom kritikai feldolgozása alapján mielőbb szintetizáló monográfia lásson napvilágot.

F. CSANAK DÓRA

József Attila bibliográfia. Összeállította REGULI Ernő. Bp. 1975. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 319 l.

Kötetnyi életmű — könyvtárnyi szakirodalom — ezzel a publicisztikai hangvételű „tömörítvényel” lehetne jellemezni

azt a jelenségkört, amelyet REGULI Ernő bibliográfiája tükröz.

JÓZSEF Attila alkotómunkássága az utóbbi évtizedekben XX. századi irodalomtörténetírásunk középpontjába került. A róla szóló szakirodalom évről évre egyre gyorsuló mértékben nő, áttekintése — bibliográfiai műszer nélkül — ma már elképzelhetetlen. E mennyiségi növekvést szemléltetően jelzi — REGULI Ernő jelenlegi munkájának — az első kísérlettel, az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1955. évfolyamában megjelent összefoglalójával való összehasonlítása. Az *Írások József Attiláról* c. bibliográfia még 886 tételből állt — a húsz évvel később kiadott kötet tételeinek száma 2481 ...

E hatalmas adathalmaz megszerkesztése során REGULI Ernő a személyi bibliográfiák hagyományos formáját követte: műve első fejezetében az életmű szövegeit, a másodikban pedig a költőről szóló irodalmat regisztrálta. Az életmű bemutató rész műfajonként tagozódik: előbb a verskötetek, majd utána a prózai művek, a műfordítások, s végül a zeneművek és hanglemezek következnek. Analitikus bontásban csak az utóbbi hármat adja. A versek részletes felsorolásától eltekint, feltehetően azért, mert az 1953-ban megindult kritikái kiadás jegyzetapparátusa azt a munkát már elvégezte.

A költőről szóló irodalom regisztrálása szigorú kronológiában történt, függetlenül az írások jellegétől és terjedelmétől. Első pillantásra ez a módszer szokatlannak tetszik, hiszen az időrend mechanizmusában egymás mellé kerülnek a néhány sornyi recenziók a terjedelmesebb tanulmányokkal, sőt a költőről írt testes monográfiákkal. A kötet végén közölt mutatók azonban pontosan eligazítanak. Nemcsak a nevekre tudunk visszakeresni bennük, hanem a verskötetek és monográfiák ismertetőire, sőt az egyes nagyobb tanulmányok kritikai visszhangjára is. A gyakorlatias mutatórendszer ezenkívül megkönnyíti a filológiai irodalomban való eligazodást is, kiemelve az egyes posztumusz vers- és prózaközléseket, leveleket, ajánlásokat, bibliográfiákat és az egyes versekről írt szövegelemzéseket is.

A bibliográfia külön fejezetben szól a költő külföldi kiadásairól, fordításairól. Kár viszont, hogy az idegen nyelvű kötetkiadások és azok ismertetőinek összekapcsolása kimaradt a mutatóból.

A bibliográfia gondos és alapos filológiai apparátussal készült: lehetőség szerint feloldotta a szignókat és álneveket, nyomon követte az egyes írások utóközléseit: szükség esetén rövid annotációk egészítik ki a bonyolultabb címfelvételeket.

E téren azonban néhány kiegészítésünk és megjegyzésünk lenne. A 318. tételben szereplő FÜLÖP Ernő, aki a *Korunk* 1935. évfolyamában *József Attila költészete* címmel írt összefoglalót — azonos FEJTŐ Ferencel. Az egyébként jól eligazított annotációk sorából hiányoljuk az egyes levelek címzettjeinek és a levelek dátumainak a fel tüntetését, így pl. a 647., és 703. tételekben. Ha a posztumusz versközlések esetében a szerkesztő — igen helyesen — megnevezi a közzétett versek címeit, a levelek esetében is joggal várhatjuk el, hogy az azonosításhoz szükséges adatokat megismerjük.

Az utóközlések esetében viszont soknak találjuk azt, amit a bibliográfia ad. Az természetes, hogy BALINT György, BÓKA László, DÉRY Tibor, NAGY Lajos, NÉMETH László, NÉMETH Andor, MÓRICZ Zsigmond stb. első közlésű cikkei mellett felveszi írásaik kötetben megjelent publikációit is. Azzal azonban nem értünk egyet, hogy a kötet-közléseket önálló tételekként kezeli, különválasztva azokat az első megjelenéstől, s a köztük levő összefüggésre külön utalókat vesz igénybe. Egy és ugyanazon írásműről van szó, nem látszik szükségessé a megjelenések adta duplikálás vagy triplikálás. — Apró kiegészítés: NÉMETH Lászlónak a *Tanú* 1933. évfolyamában megjelent *Magyar líra 1932-ben* c. írása (312. tétel), amely többek között a *Külvárosi éj* c. kötetéről is szól, megjelent 1970-ben is, a szerző *Két nemzedék* c. tanulmányai között. (NÉMETH László e gyűjteményes kötetére egyébként — JÓZSEF Attila egyik más művével kapcsolatban REGULI Ernő hivatkozik a bibliográfia 2093. tételében.)

Az összeállítás méretei (különösen az 1970 — 1974 közötti pótlások) nem hagynak kétséget affelől, hogy a következő években, évtizedben tovább fog gyarapodni a JÓZSEF Attila irodalom, s mennyiségében lassan vetekedni fog ADY Endre és MÓRICZ Zsigmond életművének filológiájával, amelyről már a korábbiak során készült hasonló személyi bibliográfia. Ez a körülmény arra serkenetheti REGULI Ernőt, hogy gyűjtését tovább folytassa, s a témáról egy idő után újabb összefoglalót adjon. Ez esetben talán el lehet gondolni a szerkesztet további finomításán. E célból célszerűnek látszana a szövegek és az életműről szóló irodalom mellett erőteljesebben kiemelni az ún. „utóélet” kérdéseit, külön fejezetbe vonva JÓZSEF Attila emlékének szentelt költeményeket, zeneműveket és a költő verseinek megzenésítéseit, ill. hanglemzeváltozatait. Talán abban a fejezetben lenne a helye JÓZSEF Attila ikonográfiájának és a költeményei nyomán készült képzőművészeti alkotásoknak, illusztrációjuknak is.

LAKATOS ÉVA

A magyar múzeumok kiadványainak bibliográfiája. Héthy Zoltán—T. Horváth Péter—Ormosi László: Évkönyvek és folyóiratok repertórium, 1945—1974. Bp. 1975. Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ. 291 l.

A múzeumok rendeltetésüknél, helyzetüknél fogva sokoldalú tudományos és ismeretterjesztő tevékenységet fejtenek ki. Kutatási eredményeikről, munkájuk gyakorlati kérdéseiről elsősorban a múzeumi kiadványok alapján alkothatunk képet, de e fontos terület áttekintése mindaddig nem volt egyszerű dolog. A tájékozódás és tájékoztatás esetlegessége a múzeumi kutatómunka figyelemre méltó eredményeinek megismerését és a szaktudományokra való átáramlását nem biztosította kellőképpen. Az egységes és szervezett, de területileg széttagolt múzeumi hálózat belső igénye is a rendszeres és kölcsönös információ-cserét kívánja, nem szólva a külföldi szakemberek tájékoztatásának szükségességéről. A múzeumi kiadványok bibliográfiai számbavétele tehát időszervi és nemcsak a hazai információk apparátusban, hanem nemzetközi szempontból is nagyjelentőségű kezdeményezés.

A Debreceni Déry Múzeum könyvtáros munkatársai felismerték a feladatot és hozzáálltak az országos múzeumi „szakterületi repertórium” megvalósításához. A hat kötetesre tervezett bibliográfiai vállalkozás első kötete 1975 decemberében jelent meg, s néhány hónap leforgása alatt szinte teljesen kifogyott.

Ez a kötet tartalmazza a magyar múzeumok felszabadulás után megjelent évkönyveinek és folyóiratainak teljes bibliográfiai leírását, szám szerint 82 periodika sajtó-bibliográfiai ismertetését, példás pontossággal, regisztrálva a kiadványok oldalszámát, illusztrációs tábláit és példányszámát is. Ehhez a részhez tanulságos statisztikai összefoglalót írt a kiadvány szerkesztője, Éri István.

A nagyobb terjedelmű részt a múzeumi évkönyvekben és folyóiratokban 1945—1974 között a muzeológia és restaurálás témakörében megjelent leírása alkotja: több, mint 2500 cím! Ez a mennyiség még azok számára is meglepő, akik figyelemmel kísérték a magyar múzeumügy harminc éves fejlődését. Nem alaptalan az előszóban DANKÓ Imre megállapítása: „az elmúlt három évtized alatt nemcsak kialakult, hanem erőteljes tudománygá is vált a magyar muzeológia...” Új tudományágról lévén szó, a repertórium szakrendjének kialakítása — a muzeológia interdiszciplináris összefonódása miatt — nem volt könnyű feladat. Nem kívánunk e helyen

tudományelméleti kérdések fejtegetésébe bocsátkozni, de jelezzük, hogy a szisztematizálással kapcsolatban problémákat látnunk.

Fontosabb fejezeteimék, főcsoportok: Múzeumok általában, szervezeti, irányítási kérdések. — Személyzeti kérdések. — Kongresszusok. — Tanulmányok. — Múzeumtörténet, múzeumszervezés, múzeum ismertetés. — Múzeumi-, muzeológiai tudományos munka. — Gyűjtőmunka. — Nyilvántartás, leltározás, revízió, raktározás. — Műtárgyvédelem. — Adattár. — Könyvtár. — Múzeumok közművelődési tevékenysége. — Honismeret-helytörténet. — Ismertetések. — Hírek. A főcsoportokon belül szaktudományi, regionális, kronológiai, illetve betűrendes besorolás következik. Az elosztás szempontjainak ésszerű érvényesítése a szerkesztői munka érdeme, hasonlóképpen a takarékoság elvének szem előtt tartása; a több csoporthoz tartozó közleményekről is egy címleírás került a repertóriumba és utalások adnak további tájékoztatást. A periodikák címét következetesen rövidítik (a rövidítésekről betűrendes jegyzékkel készítették), címkiegészítést csak indokolt esetben adnak. Kár, hogy az összevont címleírás lehetőségét nem aknázták ki, holott néhány közleménytípus (évi jelentések, gyűjtemények gyarapodásáról szóló beszámolók, múzeumi dolgozók publikációiról készített jegyzékek, sajtószemle) leírásánál ez ésszerűbb megoldásként kínálkozott. A bibliográfiai leírásnak szerves része az idegen nyelvű összefoglalások címének regisztrálása, s ezzel sem maradt adós a repertórium. Az orosz nyelvű címek transliterálása viszont kifogásolható, a célnak ellentmondó eljárás, hiszen az átírással aligha ér valamit az orosz nyelven értő kutató. Bízunk benne, hogy a további kötetekben az orosz nyelvű címek círell betűvel fognak megjelenni.

A repertóriumhoz név, múzeumi és földrajzi mutató járul, jó segítséget nyújtva e három szempontú kereséshez. Nem titkolhatjuk, hogy az alapos és gondos munka ellenére is nehézségeink vannak a repertórium használatával, s ennek elsősorban kiadványtechnikai okai vannak: nincs élőfej; nincs tipográfiai kiemelés, nem segít a korszerű, tizedes számrendszerű szerkezetjelzés sem. Attekinthetőbb formára volna szükség, mert — mint általában a nem nyomdai úton előállított kiadványok — ez a kötet is kissé levegőtlen, zsúfolt képet mutat.

KOROMPAI GÁBORNÉ

Otto Mazal: Buchkunst der Gotik. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1975. (Buchkunst im Wandel der Zeiten Bd. 1.)

A gráci akadémiai nyomda és kiadó a kötet új vállalkozásba kezdett: a könyvművészettel foglalkozó monográfia-sorozatot indított el. Észükre szabott részlettémának, a könyvművészetnek számos kultúrtörténeti összetevője van; nehezen is helyezhető el a hagyományos művészettörténeti diszciplínák között. A könyvet mint a tárgyi kultúrtörténet egyik különös jelentőségét, nem is lehet kizárólag művészeti szempontok alapján vizsgálni, viszont a többi, a könyvvel kapcsolatos vizsgálódás sem vonatkoztathatja el magát esztétikai szempontoktól. Ebből adódik a feladat alapvető problematikája. Vegyük még ehhez hozzá, hogy MAZAL monográfiája a gótika önmagában is összetett és vitatott korszakán belül foglalkozik a könyvművészettel, s akkor előttünk áll e vállalkozás nehézsége.

Ha a gótikát évszámokkal akarjuk jelölni, úgy 1300–1500 közé helyezhetnénk, jöllehet gótikus stílusjegyek, éppen a paleográfiában előbb is és utóbb is éltek, és velük egyidőben már más irányok is jelentkeztek, ill. még életerősek voltak. Sőt e korszak nemcsak a kéziratosság, hanem már az ősnymotatványok kora is, tehát a betűöntés és a fametszés művészetére is tekintettel kell lennünk.

MAZAL első feladata volt tehát, hogy a gótika szokásos, elsősorban képzőművészeti, sőt építészeti fogalmát, mint általános kultúrtörténeti kategóriát interpretálja, amelyet a feudáliszmus ellentéit még többé-kevésbé sikeresen kiegyensúlyozó romantika és a minőségileg új szintézist megkísérlő reneszánsz közé helyez. Bár a látszólagos egyensúlyi helyzetet felbomlasztó erők hatása már 1300 előtt is észlelhető, és a reneszánsz is 1500 előtt már virágzik, a gótika formanyelve természetesen nem azonnal alakul ki és hal el.

A monográfiának talán egyik legjobb része a kultúrtörténeti összefoglalás, amely hangsúlyozza, hogy a gótika lényege nem egység; hanem a gótika különböző szellemi és stílári mozgalmak és ugyanakkor ellentételeknek gyűjtőneve. Ezeknek az ellentételeknek a kiegyenlítésére és ezek hatása alatt két intézményt — egy elsősorban tudományos és egy komplex szociális intézményt — hozott létre a késő-középkor, amelyek nélkül, mint erre már Friedrich HERER különös hangsúllyal rámutatott, a modern Európa elképzelhetetlen: a középkori egyetemet és a középkori várost. Mindkettejüknek nagy jelentősége volt az

írásbeliség és a könyvkultúra alakulásában. Mindkettő a laikus intelligencia születését és megélhetését segítette elő.

A gótika fenti értelmezésének megfelelő azoknak a részeknek a tartalma, amelyek a szakmai, kodikológiai részeket tárgyalják: a paleográfiai, könyvfestészeti és könyvkötészeti fejezet, valamint a nyomtatott könyvnek szánt külön, önálló rész. Az egyes fejezetek után állnak a rávonatkozó szemléltető táblák bőséges magyarázatokkal. A kötet végén jól válogatott és jól csoportosított bibliográfia segíti elő a további, elmélyültebb tájékozódást.

A fejezetekben sokszor érvényesül az az ellentét, ami a részlettémák tudományos igényéből és az írói szándékból fakad, amely nem kodikológiai szakemberekre, hanem kultúrtörténeti érdeklődésű közönségre számít. Látható pl. a paleográfiai részben, hogy a szerző nem akarja információkkal túlterhelni az olvasót, mégis a gótikus könyvirásfajták hiánytalan jellemzésére törekszik. A megoldást egyrészt a színes fogalmazás segítségével keresi, másrészt spirális körökön haladva vissza-visszatér bizonyos jelenségekhez és azokat más és más összefüggésben megvilágítja. Ez azonban a betűformák, ligatúrák, elnevezések idegen sokaságával elárasztott, paleográfiai alapműveltséggel nem rendelkező olvasó számára helyenként nem kis nehézséget okoz.

A paleográfiai rész LIEFTINCKnek (B. BISCHOFF — G. J. LIEFTINCK — G. BATTELI: *Nomenclature des écritures livresques de IXe au XVIe siècle*. Paris 1954; a gótikus írásról szóló részt LIEFTINCK írta), különösen pedig KIRCHNERnek (E. CROUS — J. KIRCHNER: *Die gotischen Schriftarten*. Második kiadás: Braunschweig 1970.) van elkötelezve, átveszi KIRCHNER-től a basztarda-formák rendkívül kiterjedt értelmezését és a törekvést, hogy a különböző formákat német nyelvterületen belül 6–8-féle tájegységhez kösse. (BISCHOFFnak mind ezzel, mind pedig a basztardának a notulával szemben való kiterjesztésével kapcsolatban már 1957-ben kétségei voltak: *Deutsche Philologie im Aufriß*, 1957, 379–452.)

A két következő fejezet rendkívül világosan tagolt. A kódex-illuminálással foglalkozó azáltal, hogy a művészi feladat és az alapvető művészeti technikák ismertetése után országok szerint tárgyalja a könyvfestészetet. A magyar könyvfestészettel is az adott keretek között méltóan foglalkozik, csak a bibliográfiából hiányoljuk az *Anjou-legendáriumot*. (Talán a kézirat leadásakor még nem jelent meg?) A következő, a nyomtatott könyvvel foglalkozó fejezet pedig átgondoltan támaszkodik az előzőkre. Rendkívül körültekintő,

de rövidrefogott az utolsó rész, amely a könyv burkát, a kötést tárgyalja. A szerző itt összefoglalhatta saját kötéstörténeti kutatásait.

A tartalmi érdemeken kívül meg kell emlékeznünk még a könyv szép kiállításáról, a táblák jó megválogatásáról és a kitűnő reprodukciós technikáról.

VÍZKELETY ANDRÁS

Józef Szczepaniec: Drukarze Jego Królewskiej Mości w życiu literackim polskiego Oświecenia. Wrocław 1975. PAN WDN 51.

A lengyel felvilágosodás irodalmi életében s az egész lengyelországi felvilágosodás irodalmában kiemelkedő szerepet játszott a könyvkiadás és a sajtó, illetve a korabeli nyomdászat. De nem minden nyomda vett részt egyenlő súllyal a társadalmi szükségletek és művelődési lehetőségek szemszögéből adódó új feladatok végzésében, a felvilágosult eszmék terjesztésében; részesedésük mértéke megoszlott.

A szerzőnek a Wrocławski Drukarnia Naukowa fennállása harmincadik évfordulója alkalmából korlátozott számban kiadott, korabeli jeles kiadványok reprodukcióival díszített kötete a királyi udvari nyomdászok működéséről szól. J. SZCZEPANIEC azoknak a lengyelországi, elsősorban varsói nyomdászok és kiadók emlékének szentelte könyvét, akik a felvilágosodás eszméitől áthatva a legtöbbet tették. Voltak köztük külföldi és hazai származásúak, mint a szászországi Wawrzyniec MITZLER DE KOLOF és Michał GRÖLL, királyi konziliárius, a párizsból a varsói óvárosba letelepült, királyi privilégiummal rendelkező Piotr DUFOUR vagy a lengyel Piotr ZAWADZKI, valamint a Krakóban tevékenykedő sziléziai Ignacy Antoni GRÖBL és mások.

Ezekhez hasonlóan fontos szerepet játszottak egyes szerzetesi, egyházi, iskolai-akadémiai, mágnás-mecénás és különösen polgári kezekben levő nyomdai műhelyek. Jelentős számban voltak olyanok is, amelyek elszórtan, a korszak szellemi, kulturális és irodalmi változásainak távoli perifériáin működtek a régi és új eszmék s változó ízlésáramlatok között. Kiemelendők azok a nyomdai műhelyek, amelyek lengyel nyelvű terméskükkel álltak az anyanyelvi kultúra szolgálatába Lengyelország első felosztása után az idegen befolyás alá került területeken, mint például a SZLICHTYNEK és PILLEREK Lwówban (Lembergben) vagy Antoni MAJASZEWSKI Przemyszlben.

A lengyel felvilágosodás időszakáról vázolt kép tehát differenciált, s a XVIII. század második fele nyomda- és művelődéstörténeti fejlődési tendenciáit alaposan

ismerő szakember keze érződik a könyv irodalmi érdekű anyagának összeválogatásában is.

Figyelmet érdemel a Stanisław August PONIATOWSKI trónralépésétől a Kościuszko-fölkelés végéig tartó időszak varsói kiadói krónikája, amely a *Kurier Warszawski*, a *Wiadomości Warszawskie*, a *Gazeta Warszawska*, a *Gazeta Narodowa i Obca*, a *Gazeta Wolna Warszawska* v. *Gazeta Powstania Polski*, a *Korespondent Narodowy i Zagraniczny* új kiadvány-hirdetéseinek alapul. Többek között hírt adnak a jezsuita nyomda KOCHANOWSKI verseskötetéről, Karol WYRWICZ, a Collegium Nobilium rektora geográfiajéről, DUFOUR héber nyelvű és zenei könyveiről, Adam NARUSZEWICZ: *Historii narodu polskiego* kötetéről, katonai matematikai, természettudományi művek, tankönyvek megjelöléséről, DUFOUR francia szólásokat német, latin és lengyel nyelvre átültető szótáráról, a piarista nyomda népszerű kiadványairól, Ignacy KRASICKI: *Pan Podstoli* GRÖLL által közzétett munkájáról, az 1791. május 3-i alkotmányt ünneplő nyomtatványokról, Łukas Bogusławski megjelölt komédiájáról, s más korabeli irodalmi érdekességekről.

A művelt olvasó „Pan Literacki” és „Pan Monitor” közti fiktív levélváltás közlése az olvasó és az irodalom kapcsolatára, a könyvkiadás nehézségeire vet fényt. Szerzője Franciszek BOHOMOLEC, az új eszmék szolgálatába állított *Monitor* c. folyóirat szerkesztője és a jezsuita nyomda prefektusa, költő és komédiáíró, aki a varsói Irodalmi Társaság népszerűsítésére is módot talál, amelynek ekkori elnöke a jeles literátor, tudós és mecénás, Józef Andrzej ZAŁUSKI, a híres Biblioteka Załuskich alapítója volt. A közönség és az irodalom, a nyomdászok és írók kapcsolatára is rávilágító nyomtatvány-részletek, ajánlóversek, a wilnói piarista nyomdában megjelent Andrzej Frycz MODRZEWSKI: *O poprawie Rzeczypospolitej* új kiadása mecénásához írt levél, DUFOUR, GRÖLL királyi nyomdászok köszöntő levelei, kiadók, írók, olvasók levelezései, mind a felvilágosodás kori irodalmi élet megújulását idézik. Ez az atmoszféra sugárik ebből a hiteles illusztrációkkal és korabeli dokumentumokkal jól megszerkesztett kötetből.

HOPP LAJOS

Shunami, S.: Bibliography of Jewish Bibliographies. Supplement to second edition enlarged 1965. Jerusalem, 1975. XVII, 464, XVI l.

S. SHUNAMI művének első kiadása 1936-ban, a második 1965-ben jelent meg. Az

utóbbiról folyóiratunkban beszámoltam (LXXXII. 1966. 43–44.). Közben, 1969-ben, kiadták fényképezetten, javításokkal. Ebben már tekintetbe vették igazításainkat. Az elmúlt tíz évben kb. kétezzer zsidó bibliográfia jelent meg, ezért vált szükségessé a pótkötet. Hatalmas munka.

Bármilyen körülmékként dolgozott is a szerző, elkerülhetetlen, hogy hiányok ne mutatkozzanak. Gondolom, azzal nyilvánítjuk leginkább iránta és könyve iránti figyelmünket, ha kiegészítéseinket közöljük.

7. I. Az Orsz. Rabbiképző Intézet kéziratából, ősnymtatványaiából és antikváriából felsorolást ad SCHEIBER Sándor: Könyvtári Figyelő. XIX. 1973. 170–175. I.; PINTÉR Márta (szerk.): Régi könyvek és kéziratok. Bp. 1974. 257–263. I.

29. I. DÁN Róbert további folyóirat-repertóriumi: A pozsonyi *Judaica* (Zeitschrift für die Geschichte der Juden. IV. 1967. 40–54. I.). — *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland* (Uo. V. 1968. 27–49. I.). — *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslowakischen Republik*; *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei* (Uo. V. 1968. 177–201. I.).

68. I. A magyar irodalom biblikus vonatkozásaihoz: SCHEIBER: *A Biblia a magyar irodalomban. 1945–1973*. MIOK Évkönyve. 1973/74. 359–380. I.; *Folklór és tárgytörténet. II*. Bp. 1974. 450–464. I.

187. I. A magyarországi héber ősnymtatványok katalógusa: G. SAJÓ — E. SOLTÉSZ: *Catalogus Incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. I–II*. Bp. 1970.

A személyi bibliográfiákból kimaradtak a következők (alfabetikus sorrendben):

236. I. E. VÉRTES: *Veröffentlichungen von D. R. Fokos–Fuchs. 1905–1973*. Acta Linguistica. XXIV. 1974. 15–27. I.

244. I. SCHEIBER Sándor: *Házi Jenő tudományos publikációi*. MZsO. XV. Bp. 1972. 5–12. I.

248. I. 6133. szám. URIEL HEYD bibliográfiája angol nyelven: *The Works of Professor Uriel Heyd. Asian and African Studies*. V. 1969. 203–207. I.

263. I. Löw Immanuel bibliográfiájának folytatása: I. Löw: *Fauna und Mineralien der Juden*. Ed. A. SCHEIBER. Hildesheim, 1969. 284–286. I.

275. I. AZ OBADJA-irodalom bibliográfiája: A. SCHEIBER: *Die Johannes–Obadja-Bibliographie*. Antiche Civiltà Lucane. Ed. P. BORRARO. Galatina, 1975. 240–244. I.

286. I. DÁN Róbert: *Scheiber Sándor irodalmi munkásságának bibliográfiája*. Folklór és tárgytörténet. II. Bp. 1974. 467–527. I.

288. I. I. SCHMELCZER: *Martin Schreiner, 1863–1926*. SBB. X. 1973/74. 83–93. I.

295. I. 6443. szám. STERN Sámuel Miklós bibliográfiája bővítté újból megjelent: S. M. STERN: *Hispano-Arabie Strophic Poetry*. Oxford, 1974. 231–245. I.

296. I. M. BERLÁSZ — I. HOMOLYA: *Bence Szabolcsi's Works*. Studia Musicologica. XI. 1969. 7–25. I.

296. I. SCHEIBER Sándor: *Szemere Samu irodalmi munkássága*. Szemere Samu kilencvenedik születésnapjára. Bp. 1971. 33–59. I.

Végezetül: a POLLÁK Miksa-bibliográfia (277. I. 6329. szám) szerzője nem én vagyok, hanem DÁN Róbert.

352. I. 6788. szám=266 I. 6253. szám.

SHUNAMI azt írja bevezetője végén, hogy többé nem kíván a tárggyal foglalkozni: „I feel it my duty to inform the readers that I have no intention of continuing this work. After publication of the present volume I shall no longer compile the Bibliography of Jewish Bibliographies. However, I am prepared to help anyone willing to take up the challenge” (XIV. I.).

Hisszük, hogy lesz művének folytatója!

SCHEIBER SÁNDOR

Grönroos, Henrik: Suomen bibliografisen kirjallisuuden opas. Helsinki, 1965. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 291 I. (Tietoliipas 42) **uó.: Finlands bibliografiska litteratur. Kommenterad förteckning.** Ekenäs, 1975, Ekenäs Tryckeri Aktiebolags Förlag. 388 I.

Finnországról nálunk számos írás jelenik meg, a finn kultúra egy-két területén — főleg a nyelvészetben, az irodalomban és a néprajzban — számba veendő magyar kutatások is folynak. Az e tudományokra vonatkozó anyag fontosabbjain kívül a finn(országi) bibliográfiai munkákat Magyarországon alig ismerik. Pedig nyilvánvaló, hogy ezek megalapozottabbá és színvonalasabbá tennék rokon népünkönél való ismereteinket. Általában a könyvtár-tudományi kapcsolatok terén, a hagyományosan jó viszony alapján is, lényegesen többet kellene tenni.

A kutatóknak és az érdeklődőknek Finnországról már korábban rendelkezésre állt egy bibliográfiai kalauz, a *Suomen bibliografisen kirjallisuuden opas*. Ez a könyvecske a Finn Irodalmi Társaság egy közismert sorozatában jelent meg, nálunk tudtommal még nem recenzálták. A finn és francia nyelvű bevezető (5–26) után a munka a mutatókon kívül négy fő részt tartalmaz: Az I. az *Általános bibliográfiák* (26–40),

amely például Finnország nemzeti bibliográfiájának, s külön a finn, svéd és lapp nyelvű kiadványok könyvészetének az adatait sorolja föl. Megjegyzendő, hogy az ottani (tudományos) gyakorlat szerint a finnországi (Suomen) és a finn (suomalainen) szó között különbség van: az utóbbi csak a finn nyelvvel, a finn anyanyelvűekkel kapcsolatos dolgokra vonatkozik, az előbbi azonban Suomi svéd és lapp nyelvű kisebbségére is. Ugyanitt találjuk a kiadói, nyomdai katalógusokat, az írói álnévlexikonokat és a folyóirat-repertóriumot. A II. rész (*Finnország a külföldi irodalomban – külföldi országok Finnország irodalmában*; 41–52) többek között a kölesónös fordításokra, a kivándorlásra vonatkozó anyagot hoz. A *Speciális bibliográfiák* c. III. fejezet (53–124) a legkülönbözőbb témák, szakterületek bibliográfiáit gyűjti egybe. Ezután ábécérendben a személyi bibliográfiák listája (IV; 125–188) következik. A könyvet tárgy- és szerzőmutató, az anonym bibliográfiai kiadványokra vonatkozóan meg címmutató zárja. A perszonál bibliográfiákat pedig egy kimutatás egészíti ki, amely a személyeket foglalkozás szerinti csoportosításban és időrendben sorolja fel. A munka egyaránt tartalmaz önállóan, folyóiratokban vagy könyvek részeként megjelent bibliográfiákat. A szerző több tételhez kommentárt fűz, és rendszeresen közli a tételekről megjelent ismeretéseket adatait.

GRÖNROOS munkájának finn kiadását tíz évvel később egy igényesebb kivitellű, bővített, némileg átdolgozott svéd nyelvű változat követte. Ebben az elmúlt tíz év gazdag anyaga is benne van, sőt a készülőben levő bibliográfiákra szintén történik utalás. De ugyancsak van pótlás a régebbi adatokhoz, és a kommentálás is bővebb. A *Finlands bibliografiska litteratur* egyik célja az volt, hogy az északi országoknak az élet szinte minden területére kiterjedő intenzív együttműködésében a svédek, a skandináv országok segítségére legyen. De – mivel a címek, a svéd nyelvű fordítás vagy kommentár mellett, természetesen eredeti nyelven szerepelnek – a csak finnül tudók szintén jó haszonnal forgathatják. Ezt segíti, hogy a könyvből a svéd–finn mellett finn–svéd tárgymutató is van. Újdonság még, hogy GRÖNROOS, ha sikerült megszereznie, közli a bibliográfiák készítőinek születési és halálozási évét, az 1972-ben vagy később megjelent könyvek esetében pedig azok ISBN számát is. A könyv felépítése különben megegyezik a finn nyelvű változatával, a bibliográfiák már említett négy fő csoportja között a tételszámok így oszlanak meg (a számozás százanként újra kezdődik): I. (1–63), II.

(101–177), III. (201–945), IV. (1001–1497).

A II. csoportban szereplő magyar anyag KULAI Sándor, KOZCSA Sándor és RADÓ György, SZÁSZ Levente, WEÖRES Gyula bibliográfiáiból, s két recenzióból áll. Ez még kiegészíthető: KERTÉSZ János: *Ezer tanulmány az ezer tő országból. Finn bibliográfia*. Bp. 1940, 66 l.; *Periodica Hungarica. Catalogus Hungaricorum periodicarum generalium et scientiarum humanorum, juridicarum, politicarum, socialium, mathematicarum naturaliumque*. Composuit Martti KAHLA. Helsingiae, 1968, 68 l. [Soksz.] (Ism. A. MOLNÁR Ferenc: MKsz. 1970: 424.); DOMOKOS Péter: *A finn irodalom fogadtatása Magyarországon*. Bp. 1972. 211 l. (Modern filológiai füzetek 15.) [A fordítások, cikkek bibliográfiája 160–211. l.]; A. MOLNÁR Ferenc: Gyula WEÖRES: *Suomalainen Unkari-Kirjallisuus 1863–1967* [Magyar vonatkozású finn irodalom 1863–1967]. Helsinki, 1969. [ism.] MKsz. 1970: 424–5; *Helikon* 18 [1972]: 274–5. GRÖNROOS gyűjtésének lezárása után is jelentek meg munkák e tárgykörből: *A finnugor népek irodalmának bibliográfiája*. Összeállította JAVORI Jenő. Bp. 1975. 631 l. [Ebben a finn irodalom fordításai, a finn irodalomról szóló írások a 16–236. lapokon.]; A. MOLNÁR Ferenc: *Hozzászólás Domokos Péter „A finn irodalom fogadtatása Magyarországon” című könyvéhez. Könyv és Könyvtár X* (1975 [1976]): 141–153. Ezenkívül megemlítjük, hogy a magyarról finnre fordított drámák anonym bibliográfiáját – amely a *Heimotjó* 2-es, 1939-ben kiadott kötetében jelent meg – minden bizonnyal KULAI Sándor készítette, ugyanis néhány lappal korábban ő közöl kimutatást a prózai és verses átültetésekről.

A magyarországi anyag hiányossága egyáltalán nem jellemző a könyv egészére, s megint csak a jobb finn – magyar könyvtári együttműködés szükségességét mutatja. A szerző figyelmeztetése nyomán kiigazítjuk még a bibliográfia egy hibáját. A 711. tételnél tévesen említették, hogy Eeva HALMÉNÁK a cigánykérdésről készített bibliográfiája 1973-ban bővítve különnyomatban is megjelent. Ennek a megjegyzésnek az ugyanazon szerző készítette 332-es számú, a fényképezéssel kapcsolatos bibliográfia alá kellett volna kerülnie.

Összefoglalásképp megállapítjuk, hogy Henrik GRÖNROOS, a Helsinki Egyetemi Könyvtár negyven évi szolgálat után nyugdíjba vonult könyvtárosa igen hasznos és színvonalas művet bocsátott a Finnország iránt érdeklődők rendelkezésére. Feltétlenül érdemes lenne a bibliográfiát angol nyelven is kiadni.

A. MOLNÁR FERENC

TARTALOM

<i>Soltész Zoltánné</i> : Magyar vonatkozású röplapok eddig ismeretlen nyomdászai	321
<i>F. Csanak Dóra</i> : Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság megalakulása	333
<i>Steiner, Gerhard</i> : Das Ungarnbild des deutschen Verlegers Joseph Meyer	350
<i>Botka Ferenc</i> : A Korunk-kutatás problémái	358

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Fodor Adrienne</i> : Az Egyetemi Könyvtár karolingkori Deuteronomium töredéke	373
<i>Madas Edít</i> : Ad terrorem omnium (Középkori vágánsének magyarországi változata?)	380
<i>Mezey László</i> : II. Lajos „atramentarium”-a	385
<i>Szelestei N. László</i> : Tersztyánszky Dániel iskolai újság-tervezete	390
<i>Scheiber Sándor</i> : Héber könyvek a pesti vásáron 1772-ben	396
<i>Bugyi Balázs</i> : Az iskolázottak betegségeiről	397
<i>Kovács Magda</i> : Adalék a Kelet Népe vitájának történetéhez	401
<i>Miklóssy János</i> : Vita a „néplapok”-ról, a népi ismeretterjesztésről	404
<i>Voit Krisztina</i> : A magyar munkásmozgalmi sajtó kezdeteihez	409

FIGYELŐ

<i>V. Kovács Sándor</i> : Magyar nyelvemlékek	416
<i>Katona Ágnes</i> : A II. Olasz—Magyar Tudományos Kongresszus előadásai	421
<i>Berlász Jenő</i> : A kéziratkatalogizálás kérdései Ausztriában	424
<i>Újszászy Kálmán</i> : Rákóczi-emlékkiállítás Sárospatakon	427
<i>Kovách Zoltán</i> : Pázmány első latin munkájának hasonmás kiadása	429

S Z E M L E

<i>Hiller István</i> : Hazánk első szakkönyvtárának kialakulása. Sopron, 1975. (<i>Fülöp Géza</i>)	431
<i>Lukáts János</i> : A magyar irodalom története. (Bibliográfia). Bp. 1973—1975. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	432
<i>Pécsi Egyetemi Könyvtár</i> . Jubileumi évkönyv 1774—1974. Pécs, 1974. (<i>F. Csanak Dóra</i>)	434
<i>Reguli Ernő</i> : József Attila bibliográfia. Bp. 1975. (<i>Lakatos Éva</i>)	434
A magyar múzeumok kiadványainak bibliográfiája. Bp. 1975. (<i>Korompai Gáborné</i>)	436
<i>Otto Mazal</i> : Buchkunst der Gotik. Graz, 1975. (<i>Vízkelety András</i>)	437
<i>J. Szczepaniecz</i> : Drukarze Jęgo Królewskiej Mości w życiu literackiej polskiego Oświecenia. Wrocław, 1975. (<i>Hopp Lajos</i>)	438
<i>S. Shunami</i> : Bibliography of Jewish Bibliographies. Suppl. Jerusalem, 1975. (<i>Scheiber Sándor</i>)	438
<i>H. Grönroos</i> : Finlands bibliografiska litteratur. Helsinki, 1975. (<i>A. Molnár Ferenc</i>)	439

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Agócs András

A kézirat nyomdába érkezett: 1976. VIII. 5. Terjedelem: 10,5 (A/5 ív)
77.3441. Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TABLE DES MATIÈRES

<i>Soltész, Elisabeth</i> : Les imprimeurs jusqu'ici inconnus de quelques tracts relatifs à la Hongrie	321
<i>F. Csanak, Dóra</i> : La fondation de la Société pour la Publication des Sources Historiques Transilvaines	333
<i>Steiner, Gerhard</i> : Das Ungarnbild des deutschen Verlegers Joseph Meyer	350
<i>Botka, Ferenc</i> : Les problèmes des recherches de la revue Korunk	358

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Fodor, Adrienne</i> : Le fragment de Deuteronomium de la Bibliothèque de l'Université, provenant de l'époque carlovingienne	373
<i>Madas, Edit</i> : Une variante de Hongrie de la chanson vagante médiévale „Ad terram omnium”	380
<i>Mezey, László</i> : L'„atramentarium” de Louis II, roi de Hongrie	385
<i>Szelestey N., László</i> : Un projet de journal écolier de Dávid Tersztyánszky	390
<i>Scheiber, Sándor</i> : Des livres hébraïques à la foire de Pest en 1772	396
<i>Bugyi, Balázs</i> : Sur les maladies des instruits	397
<i>Kovács, Magda</i> : Contribution à l'histoire de la discussion sur la revue Kelet Népe (Peuple de l'Orient)	401
<i>Miklóssy, János</i> : Discussion sur les „journaux du peuple”, sur la propagation des connaissances parmi le peuple	404
<i>Voit, Krisztina</i> : Sur les origines de la presse du mouvement ouvrier	409

CHRONIQUE

<i>V. Kovács, Sándor</i> : Les monuments de la langue hongroise	416
<i>Katona, Ágnes</i> : Rapport Veneto-Ungheresi all'epoca del Rinascimento	421
<i>Berlász, Jenő</i> : Les problèmes du catalogage des manuscrits en Autriche	424
<i>Újszászy, Kálmán</i> : Une exposition de Rákóczi à Sárospatak	427
<i>Kovách, Zoltán</i> : L'édition facsimile du premier ouvrage latin de Pázmány	429

REVUE

Hiller, I.: La formation de la première bibliothèque spéciale de notre pays. (<i>Fülöp, Géza</i>)	431
Lukáts, János: L'histoire de la littérature hongroise. (Bibliographie.) (<i>V. Kovács, Sándor</i>)	432
La Bibliothèque de l'Université de Pécs. Annuaire jubilaire. (<i>F. Csanak, Dóra</i>)	434
Reguli, Ernő: La bibliographie d'Attila József (<i>Lakatos, Éva</i>)	434
La bibliographie des publications des musées hongrois (<i>Korompai, Mme Gábor</i>)	436
Mazal, Otto: Buchkunst der Gotik (<i>Vízkelety, András</i>)	437
Szczepaniec, J.: Drukarze Jego Królewskiej Mości (<i>Hopp, Lajos</i>)	438
Shunami, S.: Bibliography of Jewish Bibliographies. 1975. (<i>Scheiber, Sándor</i>)	438
H. Grönroos: Finlands bibliografiska litteratur. (<i>A. Molnár, Ferenc</i>)	439